

ЈАВНО ЗДРАВСТВО
Толковник

ЈАВНО ЗДРАВСТВО

ТОЛКОВНИК

Издавачи:

Медицински Факултет Скопје
ФИОО - Македонија

За издавачите:

Проф. д-р Магдалена Жантева-Наумоска, Декан
Владимир Милчин, Извршен директор

Рецензенти:

Акад. Проф. д-р Момир Поленаковик
Проф.д-р Владимир Цветанов

Технички уредник и дизајн на корица:

Слободан Михајловски

Лектура и коректура:

Ванѓа Димитрова

Книгата е издадена со поддршка на

Печати:
Дата понс - Скопје

ЈАВНО ЗДРАВСТВО

Толковник

УРЕДНИЦИ:

Јованка БИСЛИМОВСКА-КАРАЦИНСКА
Драган ЃОРЂЕВ
Владимир КЕНДРОВСКИ
Михаил КОЧУБОВСКИ
Неда МИЛЕВСКА-КОСТОВА
Каќа ПОПОВСКА-ЈОВАНОВСКА
Моме СПАСОВСКИ
Елисавета СТИКОВА
Билјана ТАУШАНОВА
Фимка ТОЗИЈА

АВТОРИ

БИСЛИМОВСКА-КАРАЦИНСКА Д-р Јованка; доктор на медицински науки, редовен професор на Катедрата по медицина на трудот

ЃОРѓЕВ Д-р Драган; доктор на медицински науки, редовен професор на Катедрата по хигиена

КЕНДРОВСКИ Д-р сци Владимир; доктор на медицински науки, асистент на Катедрата по хигиена

КОЧУБОВСКИ Д-р Михаил; доктор на медицински науки, доцент на Катедрата по хигиена

МИЛЕВСКА-КОСТОВА М-р Неда; магистер по молекуларна биологија, магистер по јавна политика и менаџмент, програмски директор во ЦРИС „Студиорум“

ПОПОВСКА-ЈОВАНОВСКА Д-р Каќа; доктор на медицински науки, вонреден професор на Катедрата по микробиологија со паразитологија

СПАСОВСКИ Д-р Моме; доктор на медицински науки, вонреден професор на Катедрата по социјална медицина

СТИКОВА Д-р Елисавета; доктор на медицински науки, редовен професор на Катедрата по медицина на трудот

ТАУШАНОВА Д-р Билјана; доктор на медицински науки, вонреден професор на Катедрата по епидемиологија и биостатистика

ТОЗИЈА Д-р Фимка, доктор на медицински науки, доцент на Катедрата по социјална медицина

КОАВТОРИ

Од областа Епидемиологија:

ДАНИЛОВСКИ Д-р Драган; доктор на науки, вонреден професор на Катедрата по епидемиологија и биостатистика

ОРОВЧАНЕЦ Д-р Никола; доктор на науки, вонреден професор на Катедрата по епидемиологија и биостатистика

ВАСИЛЕВСКА Д-р Кристин; доктор на науки, вонреден професор на Катедрата по епидемиологија и биостатистика

ВЕЛИЌ-СТЕФАНОВСКА Д-р Весна; доктор на науки, вонреден професор на Катедрата по епидемиологија и биостатистика

ИСЈАНОВСКА Д-р Розалинда; доктор на науки, вонреден професор на Катедрата по епидемиологија и биостатистика

ЗАФИРОВА-ИВАНОВСКА Д-р Бети; доктор на науки, доцент на Катедрата по епидемиологија и биостатистика

ЗДРАВКОВСКА-ЈАНКУЛОВСКА Д-р Милка; доктор на науки, научен соработник на Катедрата по епидемиологија и биостатистика

ПАВЛОВСКА Д-р Ирина; магистер на науки, асистент на Катедрата по епидемиологија и биостатистика

Од областа Здравствена екологија:

РИСТОВСКА Д-р Гордана; магистер на науки, асистент на Катедрата по хигиена

ПРЕДГОВОР

Јадрото на јавното здравство го сочинуваат дисциплини кои одамна се влезени во курикулумот на додипломските како и на постдипломските студии при Медицинскиот факултет (епидемиологија, социјална медицина, хигиена, медицина на трудот...), но интегративниот и општествено насочениот пристап, карактеристичен за новото јавно здравство наметна потреба и од нов, специфичен пристап во едукацијата. Изучувањето на јавното здравство како поширока научна дисциплина на Медицинскиот факултет во Скопје е со релативно куса историја, која започна со отворањето на постдипломски студии во учебната 2003/2004 година, со што Медицинскиот факултет го поддржа современиот тренд на Универзитетот "Св. Кирил и Методиј" за развој на нови наставни програми според европски модели. И покрај кусиот период оттогаш, ангажираноста и ентузијазмот на наставниците и соработниците од preventivните катедри вклучени во проектот за развој на Школата за јавно здравство, со исклучителна поддршка на Медицинскиот факултет, доведе до поширока афирмација на овие постдипломски студии и нивен прием за полноправна членка во Европската асоцијацијата на школи по јавно здравство (ASPHER). Со тоа Центарот за јавно здравство, база за развој на Школа за јавно здравство при Медицинскиот факултет - Скопје, стана успешен модел за развој на идните школи по јавно здравство во регионот и пошироко. Толковникот на јавно-здравствени поими, резултат на вложените напори на наставниците на постдипломските студии по јавно здравство, претставува публикација која треба да го поддржи воспоставувањето и развојот на новата терминологија, да го олесни разбирањето на поимите од оваа област, да обезбеди поуспешна едукација и да поттикне поедноставна комуникација во активностите на заедницата, во сите сегменти на јавното здравство.

Со излегувањето од печат на овој толковник, постдипломските студии по јавно здравство и Медицинскиот Факултет добиваат вредно четиво кое ќе биде од интерес не само за студентите на постдипломските студии по јавно здравство, туку и на студентите и наставниците на додипломските и постдипломските студии од сродните области на повеќе факултети на универзитетите во РМ, како и на пошироката стручна јавност.

Со издавањето на овој Толковник на јавно здравствените поими се прават првите чекори на публицистичката активност во рамките на развојот на Школата за јавно здравство, при Медицинскиот факултет со што покрај афирмацијата на постдипломските студии по јавно здравство, се надградува и афирмацијата на Медицинскиот факултет, Универзитетот "Св. Кирил и Методиј", како и на Република Македонија воопшто.

*Проф. Д-р Мадалена Жанчева-Наумоска
Декан на Меџицински факултет-Скопје*

ПРЕДГОВОР

Кон Толковникот по јавно здравство на македонски јазик

Поканата да го претставам ова издание во Македонија ми претставува голема чест и задоволство. Уште од 2001 година бев вклучен во развојот на постдипломската едукација по јавно здравство во Македонија и бев активен учесник во создавањето на програмата за магистри по јавно здравство и на Центарот за јавно здравство при Медицински факултет, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ - Скопје. Ми претставуваше чест да бидам присутен на отварање на постдипломските студии и издавањето на преводот на македонски јазик на учебникот „Новото јавно здравство“, напишан од Елена Варавикова и од мене.

Јавното здравство е основно поле на активност за модерните општества. Неговите концепти и методи се витални во намалувањето на превентабилниот морбидитет и морталитет, кои се покажале мошне ефективни во минатиот век. Тоа е поле каде новите идеи, технологии и предизвици се постојани и променливи и воедно есенцијални за општото и индивидуалното здравје. Овие идеи вклучуваат зборови и фрази кои исто така постојано се менуваат.

Основна цел на овој Толковник е да помогне за збогатување на македонскиот јазик со актуелните концепти на јавното здравство. Тука се вклучени епидемиологијата и многуте други дисциплини кои го сочинуваат јавното здравство. Толковникот ќе им помогне на наставниците по јавно здравство да им ги објаснат своите идеи на студентите и да ја зајакнат нивната академска работа. Ќе им биде од корист и на професионалците кои работат во оваа област, а кои не можат да одвојат време за академска надоградба, како и на оние кои можат.

Овој Толковник ќе им биде од корист на научниците, клиничарите и јавно-здравствените работници од различни професии во нивните се-којдневни обврски и во нивниот концептуален и професионален развој. Дури и научниците од базичните науки треба да бидат свесни за епидемиолошката и менаџерската терминологија која е дел од јазикот на јавното здравство.

Мојата омилена реплика за Македонија е дека таа има одличен тим. Убеден сум, од искуството што го имам од соработката со тимот кој го подготви кор курикулумот и кој го преведе учебникот по јавно здравство, дека тимот кој го подготви овој Толковник ја заслужува секоја почетст за напорот вложен во зафаќањето со таква обврска.

Се надевам дека соработката со успешниот и иновативниот македонски тим ќе продолжи и во наредните години како заедничка посветеност кон подобрување на здравјето на македонскиот народ и соработката меѓу нашите две земји.

Проф. Д-р Тод Тулчински
Браун Школа за јавно здравство,
Универзитет Хадаса- Хибру, Ерусалим, Израел

Толковник по јавно здравство

НАМЕСТО ВОВЕД

Во овој толковник внесени се стотици зборови и изрази од областа на јавното здравство кои се присутни во стручната комуникација, а се неопходни да бидат дел од македонскиот стручен јазик. Авторите се обидоа да одговарат на една сложена задача на селектирање, претставување и објаснување на поимите, изразите и термините кои најчесто се употребуваат во јавното здравство, како и на приближување на оваа важна материја на стручната и општата јавност во Република Македонија.

Поимите се дадени по азбучен ред; во заграда е претставена англиската верзија на поимот, а потоа следи толкување на значењето на поимот или изразот, проследено, по потреба, со коментар како и цитирана референца од каде е преземен поимот или според кој се толкува неговото значење.

Во толковникот се содржани и два дополнителни сегменти: индекс на англиските термини кои се употребени во оваа публикација како и користена литература, наведена според соодветни области од јавното здравство.

Авторите, долгогодишни наставници од превентивните дисциплини, ангажирани во новите постдипломски студии по јавното здравство при Медицинскиот факултет во Скопје, подготвувајќи ја оваа публикација, со сите ризици за можни пропусти и недорочености што може да се јаваат при изработка на ваков труд, ја имаа пред себе нејзината основна цел - да се приближи јазикот на јавното здравство кон сите оние кои за тоа ќе почувствуваат потреба. Со желба, Толковникот на јавно здравствените поими, да им помогне на студентите од оваа област во нивната успешна едукација, на професионалците во ефикасна реализација на нивните професионални активности и на општата јавност за подобрување на комуникацијата во јавното здравство, авторите се надеваат дека и на овој начин даваат свој скромен придонес во развојот на Школата за јавно здравство, при Медицинскиот факултет во Скопје.

Изготвувачите на оваа публикација изразуваат благодарност на Фондацијата - Институт отворено општество Македонија за финансиската поддршка со која е обезбедена реализацијата на Толковникот на јавно-здравствените поими во нашата земја.

Од името на авторите

*Проф. Д-р Јованка Каракинска-Бислимовска
Координатор на проектот за развој на Школата за јавно здравство,
Медицински факултет, Скопје*

A

Австралија антиген (Australia antigen)

Површински антиген на вирусот-предизвикувач на хепатитис Б (HbsAg). Наречен е така затоа што прв пат е откриен кај еден австралиски домородец (Аборицин). HbsAg е биомаркер за преваленција на инфекцијата со вирусот на хепатитис Б.

Агенс на болест (agens or agent of disease), син. *причинител*

Фактор, како на пр. микроорганизмот, хемиската супстанција или зрачењето, чие присуство, изобилство или недостиг (кога се работи за т.н. дефицитарни заболувања) е неопходно за појава на болеста. Болеста може да биде предизвикана од еден агенс, поголем број независни алтернативни агенси (од кои барем еден мора да биде присутен) или од комплекс на два или повеќе фактори чие комбинирано присуство е доволен услов за појава и развој на болеста. Види и *причина; неоихоцен причинител*.

Агенда 21 (Agenda 21)

Акционен план за одржлив развој прифатен на Самитот за планетата Земја под покровителство на Обединетите нации и одржан во Рио де Женеиро во јуни 1992 година.

Адаптација (adaptation)

Наследна фенотипска компонента или варијација која ја зголемува успешноста на преживувањето и репродукцијата.

Адаптивна вредност (fitness)

Соодветниот английски збор има повеќе специфични значења во различни области поврзани со епидемиологијата, па се преведува различно, зависно од контекстот. Така, зборот *подложеност* се однесува, пред сè, на физичката подготвеност на човекот, *соодветност* пак на социјалните аспекти на неговите активности. Во популационата генетика тоа е мерка за релативното преживување и за репродуктивната успешност на поединецот, фенотипот или популационата група.

Адекватен (соодветен) третман на отпадните води (adequate treatment of waste water)

>90% намалување на биолошката потрошувачка на кислородот за 5 дена (БПК5); >90% намалување на суспендирите материји.

Адекватно (соодветно) количество на беэбедна вода эа пиење (adequate amount of safe drinking water)

Количество на вода доволно да ги задоволи потребите на корисниците за пиење и хигиена: минималното барано количество изнесува 20 литри по жител на ден.

Адитив (additive)

Претставува секоја супстанција која вообичаено не се консумира како храна сама за себе и вообичаено не се користи како состојка на храна, без разлика дали има некаква хранлива вредност. Супстанција, која има технолошка (вклучувајќи и органолептичка) намена во производството, преработката, подготовката, третирањето, пакувањето, транспортот или чувањето на храна во којшто се дадава, резултира или може да се очекува да резултира (директно или индиректно), било како целина или како спореден производ, во компонента на храната или на некој друг начин да влијае на карактеристиките на таа храна. Овој термин не вклучува „контаминенти“ или супстанции коишто се додаваат во храната заради одржување или подобрување на нејзиниот нутритивен квалитет.

Адитивен модел (additive model)

Модел во кој вкупниот ефект на различни фактори е еднаков на збирот на ефекти што би го произвел секој фактор сам за себе. На пример, ако факторот X го зголемува ризикот за X% и ако факторот Y го зголемува ризикот за Y%, во отсуство на факторот X, тогаш по адитивниот модел излегува дека двата фактора, кога дејствуваат заедно, го зголемуваат ризикот за (X+Y)%. Види и *интарација; линеарен модел; математички модел; мултиликативен модел*

Администрација за безбедност и здравје на работа (OSHA-Occupational Safety and Health Administration)

Дел од Министерството за труд на САД одговорен за развој и зајакнување на регулативата која се однесува на здравјето и безбедноста на работата. Мисијата на ОСХА е да се унапреди безбедноста и здравјето на работниците во САД преку поставување и зајакнување на стандарди, овозможување обука и едукација, воспоставување партнерства и охрабрување континуиран напредок на здравјето и безбедноста на работното место (www.osha.gov).

Аерогена инфекција (airborn infection)

Инфективниот агенс се пренесува по воздушен пат, по пат на прашина или капки (нивните јадра) суспендирани во воздухот. Види и *инфекција; пренос на инфекцијата*

Аерозагадување (air pollution)

1. Присуство на материји во атмосферата кои се резултат од човековата активност или природните процеси; притоа, истите се присутни во до-

волни концентрации и време, под такви околности да го загрозуваат комфорот, здравјето и благосостојбата на популацијата или да ја загрозуваат животната средина. (WHO, 2004)

2. Присуство на супстанции во атмосферскиот воздух кои се резултат од човековата активност или од природните процеси, присутни во доволна концентрација, за доволно време и под такви околности кои го нарушуваат комфорот, здравјето и благосостојбата на луѓето или животната средина (дефиниција според - Квалитет на воздухот - Општи аспекти - Речник, Завод за стандардизација, MK ISO 4225:2001).

Аероседимент (aerosediment)

Општ термин кој се однесува на цврсти честички со различни димензии и потекло кои остануваат суспендирани во воздухот подолго време.

Аеросол (aerosol)

Суспензија во гасна средина на цврсти, течни или на цврсти течни честички заедно кои имаат занемарливо мала брзина на таложење.

АЗБЕСТОЗА (asbestosis)

Пневмокониоза предизвикана со вдишување азбестни влакна. Можност за професионална експозиција постои во рудниците на азбест и при производство или преработка на азбест. Вдишувањето на азбест може да доведе до малгни заболувања (рак на белите дробови, мезотелиома на плевра).

АКРЕДИТАЦИЈА-ОВЛАСТУВАЊЕ (accreditation)

Процес со кој една агенција или организација проценува одредена институција или личност и потврдува дека таа ги исполнува стандардите потребни за извршување на определена дејност или услуга. Во рамките на здравството процесот на овластување може да вклучи издавање дозволи (лиценци) за практика или за извршување услуги, наплаќање одреден надомест за услугите, употреба на определена опрема, ангажирање персонал итн. Овластувањето може да се базира врз законот и соодветните акти, а спроведувањето може да го водат професионални тела или владини организации. Моделот и методите на акредитација се различни во различни земји; 2. давање службено/официјално признавање, одобрение/авторизација на докторите и институциите кои ги задоволуваат потребните професионални стандарди (1. OECD 1992a; 2. The Council of European Community 1993, 1999, 2001).

Аксиомите на Лег (Legg's axioms)

Јавно-здравствени принципи во медицината на трудот на Томас Лег (19 век, Велика Британија) кои ги дефинираат одговорностите на работодавците за здравјето на вработените (Tulchinsky 2000).

Aktivnost (activity)

Делување во рамките на одреден работен план кое бара напор, ресурси и време и опфаќа серија задачи.

Aktivnosti na dnevno живеење (Activities of Daily Living, ADL)

Активности на дневно живеење, со кои се мери независната способност за живот на лицето со ХНЗ, во однос на личната нега, водењето на домаќинството и социјалниот живот. Оваа мерка овозможува да се одреди видот и нивото на домашна нега, или видот на објект кои му се потребни на пациентот. Со ADL се мери функцијата на пациентот, меѓутоа, не може да се измери емоционалниот, физичкиот и финансискиот стрес на лицето кое го негува во семејството (Tulchinsky 2000).

Aktivno epidemiološko испитување

(active epidemiological investigation)

- во класичната епидемиологија на поранешна Југославија, концептот се однесува на најголемиот број активности сврзани со раното откривање на изворот на зараза, односно со спречување на заразните болести. Во службените документи терминот бил различно и контрадикторно дефиниран и затоа се предлага да се редифинира, а придавката „активен“ да се изостави. Најсоодветна замена на изразот би била: *теренско епидемиолошко испитување* (Радовановик 2000).

Aktuarска стапка (actuarial rate), син. *сила на морталитетот* (Force of mortality)

Стапка на ризик за смртен исход во временската точка t , т.е. гранична вредност на веројатноста дека како Δt се приближува кон нулата, лицето кое е живо во моментот t ќе умре до времето $t+\Delta t$ поделено со Δt . Овој параметар се разликува од кумулативната стапка на смртност.

Aktuarска tabela (actuarial table), син. *таблица на живоност* (life table)

Збирна техника која се користи за опис на карактеристиките на морталитетот и на преживувањето на соодветна популација.

Akutен (acute)

1. Во однос на ефектите по здравјето: се појавил (настанал) нагло, често трае кратко, понекогаш се користи во поширока смисла, со значење на *тежок*;
2. Во однос на изложеност: краткотраен, интензивен, понекогаш означува краткотрајна изложеност со висок интензитет. Поим со спротивно значење: *хроничен*. Види и *хроничен*

Algoritam (algorithm)

Кој и да е систематизиран процес, составен од последователни чекори, при што секој следен зависи од исходот на претходниот. Терминот, чес-

то, се користи за опис на структурирани процеси, поврзани, на пр., со компјутерско програмирање или со здравствено планирање. Многу близок по значење, иако не е синоним, е поимот *орво на одлучување*.

Алгоритам, клинички (algorithm clinical), син; клинички џрошокол

Детален опис на постапките (чекорите) кои треба да се преземат во текот на лекувањето на болниот, под одредени околности. Ваквата постапка се базира врз логиката на разграничување (*орво на одлучување*) и се земат предвид сите релевантни податоци - како оние сврзани за самиот пациент, така и оние што произлегуваат од епидемиолошки и други извори. Сето тоа со цел да се дојде до одлука која нуди максимална полза, а минимален ризик.

Алели (allele)

Алтернативни форми на генот кои се наоѓаат на истиот локус на хромозомот.

Алкохолизам (alcoholism)

Непрекината употреба на алкохол во количини поголеми од општо-прифатените во заедницата; употреба поврзана со зависност, навика и чести интоксикации.

Алокација на ресурсите, види распределба на ресурсите

Алфа грешка (alpha error) - види ѓрешка од прв ред

Алфа ниво (alpha level)

Поим кој се користи при пресметување на статистичката сигнификантност. Ова е метод кој овозможува да се оцени веројатноста на опсервираниот или поголем степен на поврзаност на независните и зависните променливи големини во однос на нултата хипотеза. Нивото на статистичка значајност, обично се изразува со вредноста на p.

Амбиент (ambient)

Услови на околнината, најчесто во смисла на квалитет на воздухот и ниво на загадувачи.

Амбиентен воздух (ambient air)

Надворешниот воздух на кој се изложени луѓето, растенијата, животните и материјалните добра.

Амбулантно лекување (ambulatory care)

Медицинска и парамедицинска помош на пациент врз принцип на посета на здравствена установа, локална (месна) или специјална клиника.

Толковник по јавно здравство

Амбулантна хирургија (ambulatory surgery)

Хируршки зафат со или без општа анестезија, по кој пациентот заминува дома без преноќување во болница.

Амбулантски услуги (outpatient services)

Нега и лекување на пациенти во установа каде што тие не престојуваат преку ноќ.

Американски колеџ за епидемиологија (American College of Epidemiology)

Во слободен превод, Американска комора на епидемиолозите, аналогно на нашата Лекарска комора.

Анализа, повеќеслојна (multilevel analysis), син. контекситуална анализа

Интеграција на групните и макрослојните променливи големини во епидемиолошките студии за да се вклучат детерминантите на повеќеслојните нивоа во студиите врз исходите сврзани со здравјето. Затоа што распределбата на болеста и здравјето кај одредена популација, не може да се објасни само врз основа на индивидуалните карактеристики (Dieux-Roux 1998).

Анализа на варијансата (variance analysis, ANOVA)

Статистичка техника со која се издвојува и се проценува придонесот на категоријата независни променливи големини врз варијацијата на средната вредност на континуираната зависна променлива големина. Опсервациите (резултатите) се класифицираат според категоријата на секоја независна променлива големина, а разликите помеѓу категориите, во однос на средната вредност на зависната променлива големина, се проверуваат и се тестираат во однос на нивната статистичка значајност.

Анализа на главните компоненти (principal component analysis)

Статистички метод со кој се прави поедноставен описот на низата на меѓусебно поврзаните променливи големини. Општата цел на анализата е редукција и интерпретација на податоците. Не постои поделба на зависни и независни променливи големини, а оригиналниот збир на корелирани променливи големини се трансформира во помал збир на променливи големини, наречени главни компоненти. Во факторската анализа, често се користи како *перв фактор*.

Анализа на кохорт според возраста (age-period cohort analysis)

- види *кохортина анализа*

Анализа на логичката рамка (logical framework (logframe) analysis), жарг. син. *логфрејм анализа*

Метод на планирање на проекти или програми со користење матрица која ги содржи основната цел, намената, очекуваните резултати и активностите на вертикалната оска, додека индикаторите на реализација, начините на проверка и претпоставките се сместени на хоризонталната оска. Овој начин на работа, често, се користи при групна работа, со што се олеснува подобрувањето на тимската работа и осетот на заедничко авторство. Матрицата, исто така, може да се користи за следење и евалуација, а може да биде осовременувана, во согласност со промените во распоредот на работата, извршувањето и изводливоста на составните активности. Некои меѓународни агенции за развој се залагаат за планирање на овој начин.

Анализа на одлуки (decision analysis)

1. (Во економика на здравството): проценката на опциите за распределување на средствата за остварување специфични интереси. Постои мноштво методи, како што се кост-бенефит, анализата на ефективноста на трошоците и оценка на алтернативните дејства преку дрвото на одлуки (Cohen and Henderson 1988, Drummond et al 1990);
2. (Во епидемиологијата): комбинација на операционото истражување и теоријата на хазардните игри, која ги опфаќа идентификацијата на сите можности кои стојат на располагање за лекувањето и нивните евентуални исходи, во низата одлуки, кои треба да се донесат за различните аспекти на лекувањето на пациентот - дијагностичките постапки, режимот на лекувањето и прогнозата. Епидемиолошките податоци имаат важна улога при определувањето на вероватноста на различните исходи, кои се сврзани за секоја можност на избор што стои на расположување. Низата решенија, што стојат на располагање, можат да се вршат во дрвото на одлучување, така што при секое разграничување или во јазолот на одлучување, да се прикажат веројатностите на секој избор што може да се предвидат. На тој начин, дрвото на одлучување ги илустрира решенијата кои им стојат на располагање на одговорните за лекување на пациентот, како и веројатноста од исходот кој произлегува од решението за секоја поединечна постапка или од вкупната стратегија на лекување на болниот. Пожелно е релативната вредност на секој исход да се опише и во однос на квалитетот на животот, односно не само како вкупно очекувано траење на животот, туку траење на животот лишен од неспособностите. Жаргонскиот поим квали (QUALI), користен во овој контекст, би можел најсоодветно да се дефинира како години на живот, коригирани во однос на квалитетот на живеење.

Анализа на планираното лекување (intention-to treat-analysis)

Постапка во текот на изведувањето на лекувањето и анализа на контролирани испитувања изведени по случаен избор. Сите пациенти во се-

која гранка од терапевтската постапка се анализираат заедно, како да претставуваат група лекувани, без оглед дали го добиле пропишаниот режим, односно дали биле лекувани докрај. Ако не се почитува оваа постапка, се руши главниот принцип на *рандомизација* (случаен избор) и може да се обезвреднат резултатите.

Анализа на патот (path analysis), син. *анализа на образецот*

Начин на анализа кој ги опфаќа претпоставките за насоката на каузалните односи помеѓу поврзаните низи и форми на променливите големини. Таквиот начин на пресметување му овозможува на аналитичарот да конструира алтернативни модели и да ја тестира нивната соодветност (во форма на дијаграми на насоките на односите) во однос на каузалните врски кои може да постојат помеѓу променливите големини што се опфатени со испитуваниот систем. Откривањето на помалку веројатните низи на каузалните патишта овозможува тие да бидат изоставени од понатамошното разгледување.

Анализа на препишувањето лекови и чинењето (Prescribing Analysis and Cost, P.A.C.T)

Повратна детална информација до матичните лекари (во Англија) за нивното препишување лекарства (пр., во Англија во 1988 тоа се вршло преку Телото за цени на рецептите). На секои три месеци, податоците од рецептите се собираат и се испраќаат до матичните лекари. Овие информации содржат листа на лекарства, број на рецепти од секоја група, вредност на препишаните лекарства, како и споредба со неговите колеги во однос на препишувањето рецепти. Деталните прикази на практиката на препишување лекови даваат прецизна слика за навиките на препишување лекови кај определен матичен лекар.

Анализа на ризик (risk analysis)

Процес што се состои од три компоненти: проценка на ризик, справување со ризикот и известување за ризикот.

Анализа на ризик и корист (risk-benefit analysis)

Процес на анализирање и споредување, на иста скала, на очекуваните позитивни (добивка) и негативни (rizик, трошоци) резултати од некоја акција или од непреземање на истата.

Анализа на системот (systems analysis)

Овој поим има три слични значења: 1. испитување на различните елементи на системот за да се утврди дали предложеното решение на проблемот ќе се вклопи во системот и дали тоа, од своја страна, ќе влијае врз вкупното подобрување на системот; 2. анализа на некоја активност, за да се определи кои се барањата на системот, на кој најдобар начин тие може да се реализираат и на кој начин може да помогне компјутерот; 3. анализата на системот се однесува на која било формална анализа,

а целта е да се сугерира текот на дејствувањето по пат на систематско испитување на целите, трошоците, ефективноста и ризикот на алтернативните пристапи или стратегии и планирање на нови, доколку испитуваните се покажат назадоволителни. Ова е пристап или начин на гледање на сложените проблеми сврзани за донесување решенија при непознати, несигурни околности; ова уште не е *метод*.

Анализа на ситуацијата (situation analysis), син. *ситуационна анализа*

Проучување на ситуацијата која може да бара подобрување. Се тргнува од дефиницијата на проблемот и проценката или мерењето на неговиот обем, тежина, причина и неговото влијание врз општеството, а потоа следува оценката на интеракцијата помеѓу системот и неговата средина и евалуацијата на функционирањето.

Анализа на стратегија (policy analysis)

Процес на анализа и ревизија на стратегијата врз основа на менливите здравствени потреби на населението и здравствената технологија, со цел да се постигне ефикасно искористување на ресурсите.

Анализа на трошковна ефективност (Cost Effectiveness Analysis, CEA)

Анализа којашто го зема предвид степенот на снабденост со стоки и услуги достигнат со одреден степен на вложувања. Анализата на ефективност на трошоците се употребува за проценување на претпријатијата, во кои не може да се употреби кост-бенефит анализата, којашто бара и вредноста на вложувањата и вредноста на учинокот да се изразени во парични износи. Со примена на анализата на ефективност на трошоците во здравствениот сектор се јавуваат тешкотии во проценката на влијанието на стоките и услугите врз здравјето, во препознавањето на трошоците кои треба да бидат вклучени, како и нивното соодветно вреднување (Pass et al 1988, Drummond and Maynard 1993).

Анализа на трошоците (cost analysis)

Мерка на користа што корисниците ја добиваат на пазарот, односно процес на оценување на влијанието на производите, услугите, промените или другите феномени, во однос на вклучените финансиски средства и испуштените или исклучени можности. Овие трошоци може да содржат директни трошоци или индиректни трошоци (Jones and Prowle 1984, Suver 1992).

Анализа на трошоците и ползата/користа (Cost-Utility Analysis, CUA)

Тоа е форма на економска евалуација во која исходите од алтернативните постапки или програми се изразени во издвоени единици на мерење, за-

сновани врз ползата (користа). Ваква мерка која широко се користи е годините на живот, коригирани во однос на квалитетот на животот.

Аналитичка студија (analytic study)

Студија чија цел е испитување на поврзаноста на претпоставените каузални односи. Аналитичката студија, обично се однесува на откривањето, односно мерењето на ефектите на факторите на ризик или на последиците по здравјето од изложеноста на одреден фактор. Основни видови на аналитичките студии се: *студии на пресек, кохорти и анамнестички студии*. Во аналитичката студија, припадниците на испитуваната популација може да бидат класирани според отсуството и присуството на одредена болест и според карактеристиките кои може да влијаат врз појавата на болеста. Тие карактеристики ги опфаќаат возраста, расата, полот, други болести, генетски, биохемиски и физиолошки особини, економската состојба, професијата, живеалиштето и различните аспекти сврзани за животната средина и личните навики. Види и *анамнестичка студија, кохортна студија, студија на пресек, илан на испражувањето*

Анамнестичка студија (case-control study),

син. *студија на случаи и контроли; студија на случаи и нивни парови; студија на анамнеза на случаите, ретроспективна студија*

Ова е опсервациона епидемиолошка студија на лица со определна болест или друга променлива големина поврзана со исходот кој се испитува и соодветна контролна (споредбена, референтна) група на лица без таа болест. Односот на некоја карактеристика кон заболувуњето се испитува по пат на споредување на фреквенцијата на таа карактеристика или ако е квантитативна, нејзиното ниво во испитуваната и во контролната група. Накратко, се споредува анамнезата на излагање на испитуваниот фактор на ризик помеѓу случаите и контролите, односно лицата кои се слични на случаите во однос на карактеристики какви што се возраста и полот, но ја немаат болеста или состојбата која се испитува. Ваквите студии може да се означат и како ретроспективни, затоа што започнуваат по настанувањето на болеста и се насочени наназад, кон претпоставените каузални фактори. Случаите и припадниците на контролната група во анамнестичката студија, понекогаш, се прибраат проспективно, а тоа значи дека секој нов случај, штом ќе биде дијагностициран, се вклучува во студијата. Сепак, и ваквата студија сè уште може да се нарече ретроспективна, затоа што е насочена наназад, од исходот кон неговите причини. Поимите случаи и припадници на контролната група, се користат понекогаш и за означување на испитаниците во контролираните студии по случаен избор, но терминот анамнестички студии не треба да се користи за нив. Интересно е, во овој контекст, да се забележи дека методата на case-централ студија (анамнестичка, ретроспективна) прв ја применил во 1843 година Вилијам Аугуст Гај

(William Augustus Guy) во својата анализа на односот помеѓу професионалната изложеност на туберкулоза и појавата на болеста, изложена пред Лондонското статистичко здружение. Прва модерна примена на овој метод претставува анамнестичката студија за ракот на дојка, што ја објавил Лејн-Клејпон (Lane-Claypon) во 1926 година. Од тогаш наваму, анамнестичките студии се сè повеќе популарни и се пошироко користени. Изгледа дека авторството за името на овој метод му припаѓа на Филип Сартвел, кој прв пат е употребен во негов труд (Sartwell 1960).

Анамнестичка студија, вгнездена (nested case-control study)

Анамнестичка студија во која болните и припадниците на контролната група се избираат од популација која е веќе опфатена од *кохортна студија*. Бидејќи и за едните и за другите веќе постојат некои податоци, може да се намалат или сосема да се избегнат ефектите на можни поединечни придружни променливи големини. За овој тип на анамнестички студии, припадниците на контролната група се избираат помеѓу незаболените членови на кохортата, за кои постои ризик од заболувањето во време на појавување на случаи во истата кохорта; на тој начин е овозможено, во анализата да се земе предвид придружниот ефект на времето.

Анамнестичко-кохортна студија (case-cohort study)

Ова е варијанта на анамнестичката студија во која припадниците на контролната група се избрани од истата кохорта од која произлегуваат и случаите, но се идентификувани пред да се разболат случаите. Некои од припадниците на контролната група подоцна и се разболуваат. Во анамнестичко - кохортните студии, со вкрстен однос се оценува односот на кумулативните инциденции, кога се тргнува од претпоставка за болеста како ретко збиднување. Со овој тип на студии може да се намалат трошоците, затоа што се користи само примерокот на оригиналната кохорта. Спротивна од оваа студија е претходно разгледаната *вгнездена анамнестичка студија*, во која припадниците на контролната група се избираат откако ќе се јави болеста во групата на заболени, така што случаите и контролите се спаруваат во однос на должината на преживувањето.

Анегдотски доказ (anecdotal evidence)

Аргументот се базира врз описот на испитаникот или на испитуваното збиднување, а не врз систематско собирање податоци кои може да бидат статистички тестиирани. Треба да се биде скептичен кон анегдотските докази, иако понекогаш може да бидат од корист при поставувањето на хипотезата.

Анемија (anaemia)

Ниво на хемоглобин под прифатените нормални вредности за одредена старосна и полова популација, како последица од загуба на крв, брзо

распаѓање на црвените крвни клетки (хемолиза) или недостиг во храната на железо и други материји, неопходни за црвените крвни клетки.

Анимален модел (animal model)

Испитувања на лабораториски животни кои се изложуваат на услови на живеење аналогни на адекватната изложеност на човекот на определени фактори на ризик, кои се во очекување да се формираат процеси слични на оние во хуманата популација. Види и *експериментална епидемиологија*

Антагонизам (antagonism)

Ситуација во која комбинираниот ефект на два или повеќе фактори со спротивставено дејство е помал од поединечниот ефект на кој било од нив, т.е. кога единиот од нив го поништува ефектот на другиот. Термин со спротивно значење: *синергизам*.

Антенатална (пренатална) грижа (antenatal (prenatal) care)

Грижа за бремените жени во текот на бременоста; во идеални услови почнува пред забременувањето, трае во текот на првото тримесечје па сè до породувањето, а потоа продолжува во форма на постнатална грижа.

Антиген (antigen)

Супстанција (протеин, полисахарид, гликолипид, ткивни трансплантати итн.) која организмот ја препознава како туѓа и затоа таа индуцира специфичен имуношкни одговор. Контактот со антигенот може да се оствари по пат на инвазија на инфективни организми, имунизација, инхалација, храна итн.

Антигеност (antigenicity), син. имунојеносија

Способност на одреден агенс да предизвика системска или локална имуношкна реакција на домаќинот.

Антигенски дрифт (antigenic drift), син. антигенско изменување

Промени кои се јавуваат во молекуларната структура на ДНК/РНК на микроорганизмите, во тек на нивниот трансфер од еден домаќин во друг. Претставува поместување во редоследот на аминокиселините во генетските детерминанти кои остануваат во рамките на истиот подтип. Тие промени може да бидат последица од рекомбинација, делиција или инсерција на генот, како и последица од точкастата мутација, било тие промени да настануваат поединечно или комбинирано. Овој процес е испитуван кај најпознатите вируси, особено кај вирусот на инфлуенца. Поместувањето води кон промена на антигенскиот состав (обично бавна и прогресивна), а со тоа и кон промена на имуношкниот одговор на поединецот и на популацијата на експонирањето на соодветен микроорганизам.

Антигенски шифт (antigenic shift), син. *антигенски промени*

Овој термин означува мутација, односно создавање на нов подтип заради рекомбинации или кумулација на точкастите мутации. Домаќините кои претходно биле изложени на дејството на претходните подтипови, имаат многу малку или немаат ни малку имунитет против новиот тип. Се верува дека со антигенските промени може да се објасни појавата на типови на вирусот на инфлуенца А, кои доведуваат до епидемии од големи размери, односно до пандемии.

Антитело (antibody)

Протеинска молекула настаната како резултат од дејствување на нејкоја „туѓа“ или надворешна супстанција, какви што се на пр. микроорганизмите, кои доведуваат до инфекција, а како одговор се создаваат антитела (активната имунизација). Антителото може да биде присутно и како резултат на пасивен пренос, по пат на имуноглобулини пренесени од мајката на детето. Антителото има способност да се врзе специфично за туѓата супстанција (антиген), која го предизвикала нејговото создавање и на тој начин ја овозможува заштитата од заразни болести. Антителото е епидемиолшки значајно, затоа што неговата концентрација (титар) може да се мери кај поединецот и популацијата, а врз основа на тоа да се процени каква е заштитната вредност на одредена вакцина против одредена заразна болест, во определено време, како и да се откријат латентните форми на заболувањето и бацилоносителството. Види и *сероешиемиологија*

Антропофилен (antropophylic)

Терминот се однесува на склоност на одделни инсекти да се хранат на човекот, дури и кога им стојат на располагање животни како домаќини.

Антропометрија (anthropometry)

Мерење на големината, масата и пропорциите на човечкото тело.

Акутна физиолошка и хронична здравствена евалуација (Acute Physiology and Chronic Health Evaluation, APACHE)

Акроним за еден бодовен систем со кој се мерат физиолошките функции во определен момент и се прави проценка на долготочните ефекти по здравјето од одредени болести и повреди. Со овој систем и неговите варијации (APACHE II итн.) се даваат поени за состојбата на свеста, движењата на очите, рефлексите и за физиолошките параметри, каков што е крвниот притисок.

Апгар скор (Apgar score)

Сложен индекс за проценка на состојбата на новороденчето, со давање поени во интервал од 0-2 за работата на срцето, дишењето, мускулниот тонус, бојата на кожата и одговор на стимулусите. Потекнува од Вир-

Aчињија Апгар (Virginia Apgar), американски педијатар и анестезиолог (1909-1974). Низок скор укажува на лоша прогноза.

Априорна веројатност (prior probability)

Веројатност пресметана или проценета врз основа на теорија или очекувања, пред да се оствари предвидената студија. Види и *Бајесова теорема*.

Апропријација (appropriation)

Распределба на средства во буџетска категорија која претходно била чекор во законскиот процес со одредена намена во административна филијала на владата.

Апсентизам (absenteeism)

Изостанок од работа (боледување), кое може да биде поради болест, повреда на работа или вон работа, нега или придружба на болен член на семејството или изостанок од работа поради изолација.

Апсолутен ефект (absolute effect)

Исходот по изложување на некој агенс кој е изразен како разлика помеѓу стапки, пропорции, аритметички средини и сл., а не како меѓусебен однос на овие показатели (Rothman and Greenland 1998). Види и *разлика помеѓу ризиците*

Апсолутен ризик (absolute risk)

Веројатност за појава на некое збиднување во испитуваната популација. Овој термин, понекогаш погрешно се користи како синоним за *атрибутивна фракција, дојолништвен ризик* или *разлика помеѓу ризиците*. Термин со спротивно значење: *релативен ризик*. Види и *релативен ризик*

Апсолутен ризик, намалување (absolute risk reduction)

1. Намалување на ризикот (опасноста) од заболување, поради елиминација или спречување на одреден вид на излагање на ризик. Најчесто се пресметува во проценти. Врз основа на таквата пресметка е возможно да се процени колкав број поединци се поштедени од последиците на излагањето на ризикот;
2. Во клиничката епидемиологија, тоа е пропорција на нелекуваните лица кои манифестираат некој штетен ефект, намалена за пропорцијата на лекувани лица кои го манифестираат истиот ефект. Се користи за пресметување на индексот Потребен број на лекувани (Number needed to treat).

Апсолутна стапка (absolute rate)

Дропка во која бројот на определени збиднувања во врска со здравјето (појава на болест, смрт итн.) е поделен со бројот на лица изложени на

ризик (лица-време), во една дефинирана популација во текот на определен временски период.

Апсолутна сиромаштија (absolute poverty)

Состојба во која луѓето имаат недоволно средства за задоволување на основните потреби за живот (храна, облека, живеалиште). Се востановува една арбитрарна, меѓународна граница на сиромаштија, обично се изразува во долари по константни цени и се употребува како основа за проценување на процентот на население коешто живее на или под минималното ниво за опстанок, определено со оваа граница (World Bank 1992&1993, WHO 1993d).

Апсолутно ниво на сиромаштија (absolute poverty level)

Ниво на приход под кое не може да се достигне минимумот на задоволително хранлива исхрана и непрехранбени потреби.

Апсолутно право на избор на корисниците (consumer sovereignty)

Целосната сила што корисниците можат да ја имаат на пазарот да ја контролираат природата, квалитетот и обемот на добра и услуги што тие сакаат и можат да ги купат. Апсолутното право на корисниците е централен поим на неокласичната западна економска теорија, според која, пазарот работи ефикасно се додека корисниците се слободни да го искористуваат своето апсолутно право на избор, приспособувајќи ја понудата на стоки и услуги, кон побарувачката на корисниците, преку цените (Pass et al 1988, US Department of Health and Human Resources 1989).

Апсциса (abscissa)

Растојание на хоризонталната координата (оска x), помеѓу точката Р и вертикалната (оската у) на графиконот.

Арбо вирус (arbo virus)

Група на таксономски различни вируси кои ги поврзува епидемиолошкиот концепт, т.е. преносот помеѓу нивните домаќини, 'рбетници, преку вектори-хематофагни артроподи (зглавкари кои цицаат крв) какви што се комарците, крлежите, флеботомите и мушкичките. Терминот претставува кратенка од англиската кованица: Arthropod-born virus. Види и *векшорска инфекција*

Аритметичка средина (arithmetic mean)

Збир на вредностите на сите извршени мерења поделени со бројот на мерењата.

Армитаж-Дол Модел (Armitage-Doll model)

Модел на карциногенезата, според кој примарната детерминанта на ракот не е возраста, туку времето поминато од моментот на изложување

A на ризик. По овој модел постојат 3 фази: 1. нормалната клетка станува канцерозна по еден мал број преодни фази; 2. во почетокот, бројот на нормални клетки, кои се изложени на ризик за малгна трансформација е голем и за секоја клетка возможностьта за таква трансформација спаѓа во категоријата на ретки збиднувања; 3. трансформациите се не- зависни една од друга. Не постојат претпоставки за причините кои го забрзуваат преминот на нормалната клетка во канцерозна (Armitage and Doll 1954).

Асиметрична поврзаност (asymetrical association) - види *поворзаносӣ, асиметрична*

Асимптотичен (asymptotic)

Поимот е поврзан за граничната вредност, на пр., на зависно променливата големина, кога независно променливата големина се приближува кон нулата или кон бесконечното. Види и *метод на голем примерок*

Асимптотска крива (asymptotic curve)

Крива која се приближува кон нулата или кон бесконечното, но никогаш не ги достигнуваат тие вредности. Вакви криви се експоненцијалната и реципрочната експоненцијална крива.

Асимптотски метод (asymptotic method), види *метод на голем примерок*

Асоцираност (association), види *поворзаносӣ*

Асортативно спарување (assortative mating), син. *селективно спарување*

Избор на парот со посебна нагласеност врз определен генотип или негово избегнување. Со еден избор: неслучајно спарување.

Атенуација (attenuation)

Слабеење на патогеноста на некој микроорганизам, но сочувување на неговиот антигенски состав за подготовка на живи вакцини. Ослабена форма на некоја заразна болест, како резултат од некоја претходна интервенција или од спонтана еволуција.

Атомистичка заблуда (atomistic fallacy)

Погрешен заклучок за групните или еколошките врски, врз основа на нивната поврзаност, забележана на поединечно ниво. Поим со спротивно значење е еколошка заблуда (Susset 1973).

Атрибут (attribute)

Квалитативна карактеристика на лице или предмет.

Атрибутивна добивка (attributable benefit)

Овој поим е антоним (со спротивно значење) на поимот *атрибутивен ризик*, кој се користи кога изложеноста на ризик не е штетна, туку корисна.

Атрибутивна фракција (attributable fraction)

Пропорција на сите случаи кои може да се припишат на определна изложеност на ризик. Тоа е атрибутивната разлика (атрибутивен ризик) поделена со стапката на инциденција во определена група. Ако поврзаноста е каузална, тоа е истовремено и пропорција за колку би била намалена стапката на инциденција, кога би се отстранила изложеноста на ризик. Овој поим може да се однесува на поединечни лица (атрибутивна фракција на изложените на ризик) или на целата популација (атрибутивна фракција на популација) (Greenland, Robins 1988).

Атрибутивна фракција на изложените на ризик (attributable fraction/exposed), син. атрибутивен размер на изложените; атрибутивен ризик; епидемиолошка фракција (на изложените); релативен атрибутивен ризик

При даден исход, фактор на изложеност и популација, *атрибутивната фракција на изложените* е размер за колку би се намалила стапката на инциденција на определен исход помеѓу изложените, ако би се отстранила изложеноста. Проценката се прави според следната формула:

$$AF_i = \frac{I_i - I_n}{I_i}$$

каде што I_i е стапка на инциденција на изложените (експонирани), а I_n е стапка на неизложените. Може да се користи и формулата:

$$AF_i = \frac{RR-1}{RR}$$

каде што RR е однос на стапките I_i/I_n . Се претпоставува дека, освен испитуваната причина, и другите причини имале еднакво дејство врз групите на експонирани и неекспонирани лица.

Атрибутивна фракција на популација (attributable fraction/population), син. атрибутивен размер на поопулација; пропорција на атрибутивниот ризик на поопулацијата; епидемиолошка фракција (на поопулацијата)

При даден исход, фактор на изложеност и популација, *атрибутивната фракција на поопулацијата* е размер за колку би се намалила стапката на инциденција на определен исход во целата популација, ако би се отстранила изложеноста. Проценката се прави според следната формула:

$$AF_p = \frac{I_p - I_n}{I_p}$$

каде што I_p е стапка на инциденција (пропорција) во целокупната популација, а I_n е стапка на инциденција кај неизложените. Може да се користи и формулата:

$$AB = \frac{I_i - I_n}{N_i(I_i - I_n)}$$

каде што I_i е стапка на инциденција на експонираните, I_n е стапка на инциденција на неекспонираните, а N_i е број на лицата во популацијата на експонираните. Се претпоставува дека, освен испитуваната причина, и другите причини имале еднакво дејство врз групите на експонирани и неекспонирани лица.

Атрибутивен ризик (attributable risk)

Тоа е стапката на заболување или на некој друг исход помеѓу експонираните лица, која може да се припише на таквата изложеност. Овој показател се добива со одземањето на стапката на определен исход (обично на инциденцијата на болеста или на морталитетот) на неекспонираните лица од адекватната стапка на лицата изложени на ризикот, чиј ефект се испитува. Се претпоставува дека, освен испитуваната причина, и другите причини имале еднакво дејство врз групите на експонирани и неекспонирани лица. За жал, овој концепт е користен за означување на цела низа слични, но различни концепти, вклучувајќи ги: *атрибутивна фракција на поопулацијата, атрибутивна фракција на изложените, поопулационна стапка на пречекорувањето како и разлика помеѓу стапките*. Затоа сите кои го користат треба внимателно да го дефинираат.

Атрибутивен ризик на изложените (attributable risk/exposed)

Овој термин е употребуван со различни значења, со цел да се означат атрибутивната фракција на експонираните и дополнителниот ризик на кој се изложени експонираните лица. Види и *атрибутивна фракција на изложените на ризик; разлика помеѓу стапките*.

Атрибутивен ризик на популацијата (attributable risk/population)

Овој термин е употребуван со различни значења, со цел да се означат атрибутивната фракција на популацијата и дополнителниот популационен ризик. Види и *атрибутивна фракција на популацијата; 90-полништелна популациона стапка; популационен атрибутивен ризик*

Атрибутивен ризик, процентуален (attributable risk percent)

Атрибутивна фракција изразена како процент, а не како пропорција.

Атрибутивен ризик, процентуален, на експонираните (attributable risk percent/exposed)

Атрибутивна фракција на изложените, изразена како процент. Види и *атрибутивна фракција на изложените на ризик*

Атрибутивен ризик, процентуален, на популацијата (attributable risk percent/population)

Атрибутивна фракција на популацијата изразена како процент, а не како пропорција. Види и *атрибутивна фракција на популацијата*

Аутопсија, податоци од (autopsy data)

Податоци добиени по пат на аутопсија, на пр., за испитување на природниот тек на една болест и на нејзината зачестеност (фреквенција). Аутопсите не се вршат врз случајно одбрани примероци во популацијата на умрените и затоа резултатите од таквите испитувања треба да се воопштуваат само со големо внимание.

Б

Бајес-ова теорема (Bayes theorem)

Тоа е теорема од областа на теоријата на веројатноста која го добила името по Томас Бајес (Thomas Bayes, 1702-1761), английски свештеник и математичар. Оваа теорема била вметната во неговата постхумно издадена книга *Essay Towards Solving a Problem in the Doctrine of Chances*, 1763. Во епидемиологијата, таа се користи за пресметување на веројатноста дека постои болест во некоја група луѓе со определена карактеристика, врз основа на вкупната стапка на таа болест (претходна веројатност за заболување) и врз основа на веројатноста за постоење на таа карактеристика помеѓу здравите и болните лица. Најчесто се применува при *донесување одлука во клиничката практика*, каде служи за проценка на веројатноста за постоење на определена дијагноза, кога е присутен некој симптом или лабораториски показател. Упростената форма на теоремата е:

$$\Pi(B/C) = \frac{\Pi(C/B) \Pi(B)}{\Pi(C/B)\Pi(B) + \Pi(C/B^1)\Pi(B^1)}$$

каде

Π =популација, B = болест, C =симптом, B^1 =отсуство на болест.

Формулата нагласува нешто што клиничката интуиција често го предвидува, дека веројатноста за постоење на болест, при постоење на определен симптом или лабораториски резултат, не зависи само од тоа дали тој симптом е карактеристичен за соодветната болест, туку и од тоа колку е честа соодветната болест во соодветната популација. Теоремата може, исто така, да се користи за проценка на специфичните стапки на изложеност, во анамнестичките студии, доколку е позната дополнителната информација за вкупната стапка на раширеност на болеста во соодветната популација. Поединечните поими во оваа теорема имаат посебни имиња. Веројатноста за постоење на болеста, кога е присутен некој определен симптом, се вика *ајостиериорна веројатност*. Таа е процена на веројатноста за постоење на болеста, откако се знае дали симптомот е присутен или не. Вкупната веројатност за постоење на болеста во вкупната популација или нашата претпоставка за тоа, пред да знаеме дали симптомот е присутен или отсутен, се вика *ајприорна веројатност*. Понекогаш, теоремата се прикажува со помош на односот помеѓу постоењето на болеста пред да е познат симптомот (*ајприорен однос*) и од кога се знае за него (*ајостиериорен однос*).

Бактериологија (bacteriology)

Научна дисциплина која се занимава со изучување на бактериските микроорганизми како дел од микробиологијата, која, пак, ги изучува бактериите, вирусите, паразитите и други организми.

Бактериостаза (bacteriostasis)

Забавување или запирање на размножувањето на бактериите со цел да му се овозможи на домаќинот со сопствени одбранбени механизми да го уништи напаѓачкиот организам.

Бацил Калмет-Жерин, БСЖ (Bacillus Calmette-Gerin, BCG)

Ослабен или атенуиран туберкулозен бацил, кој на широко се употребува за вакцинација против туберкулоза, особено кај деца во високо ризични подрачја.

Безбедна вода за пиење (safe drinking water)

Вода за пиење која во природна состојба или пречистена не содржи микроорганизми, паразити и др. супстанции кои во зависност од нивната концентрација претставуваат потенцијална опасност по здравјето на луѓето (Протокол за вода и здравје, член 4).

Безбедност на работа (safety at work)

Обезбедување услови на работа кои не доведуваат до повреди на работа, професионални болести или болести во врска со работа и кои создаваат услови за полна физичка, психичка и социјална безбедност на вработените (Rantanen 2005).

Берксонова пристрасност (Berkson's bias)

Форма на пристрасност (биас) во изборот, која прави во анамнестичките студии кои се изведуваат во болнички услови, припадниците на групата болни и припадниците на контролната група да се разликуваат систематски едни од други. Кај лицата со комбинацијата изложеност и болест е поголема веројатноста тие да бидат примени во болница, отколку кај хоспитализираните припадници на контролната група. Стапката на изложеност меѓу хоспитализираните болни е систематски повисока во споредба со хоспитализираните припадници на контролната група (Berkson 1964).

Бета грешка (beta error) - види *грешка од вклпор реo***Бимодална распределба (bimodal distribution)**

Распределба со две подрачја на висока зачестеност на феноменот кој се испитува. Распределба со два врва.

Бинарна променлива (binary variable)

Варијабла (променлива) која има само две можни вредности, на пр., да или не; 0 или 1.

Биномна распределба (binomial distribution)

Распределба на веројатностите сврзана за два исхода кои се исклучуваат помеѓу себе, на пр. присуство или отсуство на некој клинички знак или лабораториски показател; смрт или преживување. Биномната распределба се користи како образец за *кумулативната стапка на инциденција и преваленција*.

Биномната распределба на веројатноста се пресметува за одреден број појавувања на бинарниот феномен во примерок од n независни опсервации. *Бернулиевата дистрибуција* е посебна форма на биномна распределба со $n=1$.

Биоакумулација (bioaccumulation)

Способност на хемиската супстанција да се акумулира во ткивата во концентрација која е поголема од онаа во животната средина.

Биодиверзитет (biodiversity)

Израз кој се однесува на бројноста, разновидноста и променливоста на живите организми. Обично се користи во дефинирањето на родот, видот и екосистемот и кореспондира со трите фундаментални нивоа на биолошката организација.

Биоесеј (bioassay)

Квантитативна процена на делотворност на некоја супстанција, по пат на одредување на нејзината концентрација во ткивата, клетките, кај експериментални животни или луѓе. Биоесејот може да биде директен или индиректен. Кај директниот биоесеј се мери дозата која е доволна за да го предизвика специфичниот одговор кој се добива како средна вредност на дозата дадена на една или повеќе групи испитаници. Во индиректниот биоесеј (кој се користи почесто) се испитува односот помеѓу големината на дозата и квантитативниот одговор што таа го предизвикува.

Биолошка веродостојност (biological plausibility)

Релација која се смета за веројатна, а е поткрепена и со постојните биолошки или медицински сознанија.

Биолошка гранична вредност (biological limited value)

Предупредувачко ниво на штетната материја или нејзините метаболити во ткивата, телесните течности или издишаниот воздух, независно од начинот на внесот на супстанцијата (со инхалација, ингестија, или преку кожа).

Биолошка старост (biological age)

Особина на ткивата поврзана со патогенезата на определено заболување. На пр., „старост“ на ткивото на дојката, диференцирано после пубертетот, во однос на ризикот од настанување рак на дојката (Pike et al. 1983). Види и *Армишаж-Дол модел*

Биолошки ефект мониторинг - види биомаркери на ефекти

Биолошки мониторинг (biological monitoring)

Мерење и проценка на професионални агенси, нивни метаболити или специфични ефекти во биолошки материјал на експонираните работници - во ткивата, секрети, екскрети, експириран воздух или која било нивна комбинација заради проценка на експозицијата или здравствени-от ризик споредена со соодветна референца.

Биолошки мониторинг на експозиција - види биомаркери на експозиција

Биолошки пренос (biological transmission) - види векторска инфекција.

Биомаркер, биолошки маркер (biomarker, biological marker)

Клеточен или молекуларен показател за изложеноста, ефектот врз здравјето или за осетливоста. Биомаркерите може да се користат за мерење на земената доза, за одредување на биолошки ефективната до-за, за раниот биолошки одговор на супстанцијата (лекот), изменетата структура, функција или осетливост. Види и *молекуларна епидемиологија*

Биомаркери на ефект (biological effect monitoring), син. биолошки ефекти мониторинг

Мерење и проценка на рани биолошки ефекти на професионални агенси, кај експонираните работници, при сè уште неманифестна болест, заради проценка на експозицијата или здравствениот ризик компарирана со соодветна референца.

Биомаркери на експозиција (biological exposure monitoring), син. биолошки мониторинг на експозиција

Одредување ниво на експозицијата преку мерења на токичните супстанции, нивните метаболити или продукти на интеракција во биолошки материјал на експонираните работници.

Биомаркери на супстанција (biomarkers of susceptibility)

Идентификација или проценка на вродена или стекната индивидуална

разлика во реакција на организмот на штетните ефекти на токсичната супстанција.

Биометрија (biometry)

Буквално: мерење на животот. Се работи за примена на статистичките методи за изучување на нумеричките показатели кои се базираат врз биолошки феномени. Поимот го вовел во употреба Карл Пирсон (1857-1936), кој е основач на списанието *Biometrics*, додека за основач на биометријата се смета британскиот биолог Франсис Галтон (1822-1911), иако има други кои му претходеле (Французинот Пјер-Шарл-Александар Луј, 1787-1872).

Биоразградливост (biodegradation)

Способност на супстанцијата да се разградува под дејство (со активност) на микроорганизмите.

Биорасположливост (bioavailability)

Расположливост (достапност) на супстанцијата која е апсорбирана во организмот да стапи во биолошка интеракција.

Биостатистика (biostatistics)

Примена на статистиката при испитување на биолошки проблеми. Многу научници од областа на биомедицината сметаат дека овој поим ја означува примената на статистиката особено кај медицинските проблеми, но неговото значење е пошироко.

Биотрансформација (biotransformation)

Метаболитички, биохемиски промени на внесената хемиска супстанција во организмот, со што се менуваат структурата и карактеристиките на токсичната супстанција.

Бирократски пирамидални организации (bureaucratic pyramidal organizations)

Организациона форма кај воени и цивилни служби, но и кај големите индустриски капацитети каде дисциплината, послушноста и лојалноста кон организацијата се неопходни, а индивидуалноста минимизирана. На врвот на пирамидалниот систем се стратешките и извршните функции, во средината-раководен и помошен кадар а во основата луѓето во производствениот процес.

Благосостојба на корисниците (consumer welfare)

Грижата за корисникот се истражува по принципот на компензација предложен од Калдор и Хикс (Kaldor & Hicks), кој испитува два елемента во промените - обемот на компензацијата што е неопходна за да постои биланс на добивките во однос на загубите и дистрибуцијата на овие добивки и загуби (Pass et al 1988, Mooney 1986, Barr 1992, Mishan 1971).

Блок буџет (block budget)

Метод за финансирање здравствена установа, како на пр. болница, чија финансиска структура не е внатрешно поделена ниту по оддели ниту на кој било друг начин, па буџетот се договора како вкупна сума, што на менаџментот му овозможува флексибилна распределба на средствата и кадарот.

Блок грант (block grant)

Грант од владата или друга институција наменета за реализацирање програми од областа на здравството, но кој не се однесува на одредени услуги или категории услуги, туку е насочен кон поопширна програмска содржина.

Болест (disease)

Нарушеност на телесните функции. Зборовите болест, облик на заболување, изнемоштеност, имаат практично исто значење, но сепак е подобро да не се сметаат за синоними. Susser предлага да се користат во следниот контекст:

1. *Болеста* претставува физиолошка/психолошка дисфункција.
2. *Заболувањето* е субјективна состојба на лицето кое е свесно дека не се чувствува добро.
3. *Изнемоштеноста* е состојба на социјална дисфункција, т.е. тоа е улога која поединецот ја прифаќа кога е болен.

Ваквата дистинкција е корисна, но е терминолошки и етимолошки доста исфорсирана и, дури и во оригиналниот јазик е практично непозната, не само меѓу образовните лаици, туку дури и помеѓу експертите. Во нашиот јазик, тие проблеми се уште поизразени и можностите за забуна многу поголеми (Susser 1973).

Болести во врска со работа (work related diseases)

Болести со комплексна етиологија предизвикани од повеќе фактори, при што работното место е еден од можните причинители. Бидејќи за настанување на овие болести не се одговорни само професионалните фактори тие не се сметаат за професионални и не се легислативно покриени, но се причина за висок апсентизам и регистрираните боледувања. Пр. хипертензија кај лица изложени на стрес или спонтани абортуси кај бремени работнички изложени на општи вибрации (Шариќ, Жушкин 2002).

Болести со задолжително пријавување (notifiable diseases)

Болести кои, според законските прописи, мора да се пријавват на соодветната јавно-здравствена установа, надлежна за подрачјето каде е поставена дијагнозата. Се работи за болести кои се достатно значајни, одгледна точка на јавното здравство, така што нивната појава бара известување на здравствените органи. За жал, пријавувањето на заразните болести е често нецелосно. Причините се движат од дијагностичките грешки на лекарите, преку желбата на пациентот (и лекарот) да ја скријат

социјалната стигма, кога се работи за преносливи сексуални болести, па сè до рамнодушноста на лекарот кон корисноста од информациите, кога се работи за болести какви што се хепатитисот, инфлуенцата или малите сипаници. Наспроти сето тоа пријавувањето на болестите е извонредно важно. Тоа овозможува почетна трага за испитување на неуспехот на превентивните мерки, како на пр., имунизацијата; за откривање на изворот на инфекцијата; за откривање на заедничкиот пат на заразување; за опис на географските групирања на инфекциите и за различни други цели, зависно од болеста за која станува збор.

Болница (hospital)

Установа која обезбедува сместување и услуги за клинички и амбулантни пациенти со активна лекарска и болничарска грижа. Обезбедува дијагностички и терапевтски услуги за различни здравствени состојби со организиран лекарски кадар и континуирана нега од страна на обучени болничари. Болниците се делат според периодот на престој (краток и долг), услугите што ги обезбедуваат (општи, повеќенаменски, специјализирани), сопственоста (приватни, волонтерски, општински, црковни или државни) и намената (профитни и непрофитни). Види и *општи болница*

Болничка инфекција (hospital-acquired infection), син. инфрахоспитална инфекција, нозокомијална инфекција

Инфекција која се јавува во болничка установа, на пр. инфекција која не била присутна во времето на приемот на пациентот во болница, дури ниту во фаза на инкубација, а се јавила во текот на престојот на пациентот во болницата или во некоја друга здравствена установа. Терминот се однесува и на болести кои се стекнати за време на болничкиот престој, а се манифестирали по отпуштањето од болница. Ги вклучува, исто така, и болестите кои се јавуваат меѓу болничкиот персонал.

Болнички ден (hospital day)

Број денови во кои е обезбедена нега на возрасни лица и деца за одреден времененски период, не вклучувајќи ги деновите на неонатален престој.

Болничко легло (hospital bed)

Кое било легло наменето за нега и сместување на пациенти, редовно одржување и опслужување за сместување и целосна нега на пациенти во периодот за кој се известува.

Болничко лекување (inpatient care)

Здравствени услуги чие извршување бара престој на пациентот во здравствена установа повеќе од едно деноноќие.

Болнички морбидитет (hospital morbidity)

Стапка на заболеност кај целата болничка популација за одреден временски период на одредена територија (општ болнички морбидитет) или стапка на заболеност од одредена болест кај болничката популација или стапка на заболеност на пациентите во одредена болница според пол, возраст, брачна состојба итн. (специфичен морбидитет).

Болнички морталитет (hospital mortality)

Стапка на смртност од одредена болест во соодветна болница, или стапка на смртност во целата болничка популација за одреден период, спореден со друг, или стапка на смртност на пациентите според пол, возраст, брачна состојба итн. или редослед на смртноста во соодветна болница, според causa mortis.

Бруто-домашен производ, БДП (Gross Domestic Product, GDP)

Вкупен паричен износ или збир на сите финални производи и услуги обезбедени во економијата на една земја за период од една година (World Bank 1993, Todaro 1992).

Бочен чад - види *стручничен чај*

Бруто-морталитет (crude death rate)

Број на умрени лица годишно изразено на 1000 лица.

Бруто-наталитет (Crude Birthrate, CBR)

Број на живородени деца годишно, изразено на 1000 лица.

Бруто-национален производ, БНП (Gross National Product, GNP)

Вкупен паричен износ или збир на сите финални производи и услуги обезбедени во економијата на една земја за одреден временски период (обично една година) на кои им се додадени нето-сопственичкиот доход од инвестициите надвор од земјата (Todaro 1992, World Bank 1993).

Булинг (workplace bullying)

Намерно, повторувачко, здравје-загрозувачко однесување кон една личност (the Target) од страна на друга личност (the Bully), чии деструктивни акции се поттикнувани од потребата на the Bully да го контролира the Target. (Cassitto et al 2003)

Буџет (budget)

План или проценка на трошоци за одреден временски период во иднина. Може да биде поврзан со извештај во финансиска смисла за изведување програма на активности или за водење на некоја служба во определен временски период или за определена цел. Во реформата на

здравството, основата врз која се обезбедува буџетот е централна тема на интерес. Некои буџети се поврзани со карактерот и обемот на услугите што се обезбедуваат; некои се поврзани со трошоците на вложувањата за одредена служба; други, пак, се изведени од големината на буџетот во претходната година, врз историски принцип. (Suver et al 1992, Economist 1994, Drummond and Maynard 1993, Ranade 1994)

B

B

Вакцина (vaccine)

Имунобиолошки материји кои се употребуваат за активна имунизација преку внесување на жив, ослабен и инактивиран агенс, делови од агенсот или неговиот токсин. Вакцината има способност да предизвика имунолошки одговор кај домаќинот, како резултат на што, домаќинот станува отпорен на инфекција со тој агенс.

Варијабилни трошоци (variable cost)

Трошоци кои варираат во зависност од промените во обемот на производството за разлика од фиксните трошоци кои остануваат исти (Pass et al 1988, Suver 1993, CIPFA 1993).

Векторска инфекција (vector-borne infection)

Треба да се прецизира дека во нашата терминологија, поимот *вектор* е ограничен само на *хематофагните артроподи*, односно на зглавкарите кои цицаат крв. Затоа, поимот артроподска инфекција (arthropod-borne infection) има синонимно значење со векторска инфекција. Постојат повеќе видови векторски инфекции, од кои секоја има свои епидемиолошки карактеристики одредени од интеракцијата на инфективниот агенс и на човекот-домаќин, од една страна и векторот од друга страна. Од тука, факторите на средината, како што се климатските и сезонските варијации, влијаат врз епидемиолошката состојба преку својот ефект врз векторот и неговото однесување. Поими со кои се опишуваат специфичните особини на векторските инфекции се: *биолошки пренос, хибернација, инапарентна инфекција, механички пренос, презимување, најворешен инкубациски период и трансваријална инфекција*.

Векторска инфекција, биолошки пренос

Инфективниот агенс се пренесува во организмот на човекот (домаќинот) по пат на каснување од страна на векторот (зглавкар), кој цица крв, каков што е случајот со маларијата, или по друг пат на инокулација, каков што е случајот со шистозомијазата.

Векторска инфекција, инапарентна инфекција

Одговор на инфекцијата без видливи знаци на заболувањето. Поголем број од инфицираните луѓе или животни кои имаат ваков тип инфекција придружен е виреја или бактерија, од епидемиолошка гледна

точка, претставува многу важен домаќин во циклусот на пренесување на заразата.

Векторска инфекција, механички пренос

Пренесување на инфективниот агенс од еден на друг домаќин по пат на загадениот усен апарат, антени и екстремитети на векторот-зглавкар. При овој начин на пренесување на инфекцијата, нема размножување на инфективниот агенс во векторот.

Векторска инфекција, надворешен инкубационен период

Време кое е потребно инфективниот агенс кој е внесен во векторот (зглавкарот) да се размножи или развие доволно, за да може да се пренесе од тој вектор на домаќинот - 'рбетник.

Векторска инфекција, презимување

Преживување на инфективниот агенс во векторот во тек на подолги периоди, какви што се ладните зимски месеци, во тек на кои векторот нема можност да се реинфицира или да го зарази домаќинот-'рбетник. Презимувањето претставува важен поим за епидемиологијата на векторските болести, затоа што обновувањето на вирусната активност после периодот неповолен за непрекинато пренесување (зима, сува сезона) зависи од механизмите на локално преживување на тој микроборганизам или од неговото повторно внесување во соодветното ендемско подрачје. Според тоа, ризикот од летните епидемии може во извесна мера да биде определен од релативниот успех на преживување на инфективниот агенс во локалниот зимски резервоар.

Векторска инфекција, трансоваријална инфекција

Пренос на микроорганизмот од заразена женка-зглавкар на нејзиното потомство.

Векторска инфекција, хибернација

Механизам со помош на кој заразениот вектор ги преживува неповољните временски прилики во состојба на успиеност.

Вентилација (ventilation)

Движење на надворешниот воздух во внатрешност на објект и на воздухот од објектот во надворешната средина, како и контрола на температурата, влажноста и воздушното движење во објектот.

Вентилација во работната средина (ventilation)

Процес на размена на воздухот во работната средина. Општа вентилација се состои во внесување на поголеми количества воздух во работната просторија, а локалната вентилација обезбедува струење на воздухот околу изворот на аерозагадување, со што се намалува можностот штетно влијание врз работникот.

Веројатност (odds), син. *шанса*

Поимот odds ratio, позајмен од англиската терминологија, го означува односот на веројатноста од јавување и нејавување на некое збиднување или односот на веројатноста нешто да е така или да не е така. Ако од 100 пушачи 60 развијат хронична кашлица, а 40 не кашлаат, односот на тие што ќе развијат хроничен бронхит и тие што нема да кашлаат, во оваа група од 100 пушачи, изнесува 60:40, односно 1,5. Со други зборови, толкова е веројатноста (шансата или, подобро, опасноста) од појава на хронична кашлица.

Вертикална интеграција, модел на контролирана грижа (vertical integration)

Подразбира организационо поврзување меѓу различни видови здравствени организации, кои формираат интегрирана, сеопфатна мрежа на здравствени услуги.

Ветеринарни лекови (veterinary drugs)

Претставуваат супстанции аплицирани или дадени на животни кои се користат за добивање прехранбени производи, како што се животни од кои се добива месо или млеко, потоа живина, риба или пчели. Овие лекови се користат во тераписки, профилактички или дијагностички цели, или за модификација на физиолошките функции или однесување.

Видови критичка оценка на извршена работа (types of audit)

Интерна - внатрешна проверка (kritичка оценка): самооценување, преглед од страна на колегите; оценка направена по принципот на самооценување или со размена на искуства со компетентни колеги од истата специјалност.

наадворешна проверка: проверка извршена од надворешно тело, на пр., од владина институција или од друга специјалност (The Royal College of General Practitioners 2001).

Вируленција (virulence)

Степен на патогеност на инфективен агенс; моќ на микроорганизмот да предизвика болест кај одреден домаќин; се дефинира преку настанати компликации или морталитет, како и преку способноста на агенсот да навлезе и да ги нападне органите и ткивата на домаќинот.

Витална статистика (vital records/statistics)

Изводи од матичната книга на родените, умрените и венчаните, документи за разводи и миграции, кои се користат за законски и демографски потреби. Статистиката изведена од овие податоци дава табеларен приказ заснован на регистрирање на виталните податоци.

Врстена студија (cross-sectional study)

Студија за поврзаноста на болестите (или други здравствени карактеристики) со други променливи големини кои се од интерес кај испитуваната популација во одредена временска точка. Со ова се утврдува присуство на болест во однос на други фактори (пр. пушчење или изложеност на токсини) кај заболени во споредба со здрави поединци во групата.

Вкупен број на случаи (total number of cases)

Вкупен број лица опфатени за време на испитуваниот период.

Вкупна популација (total population)

Вкупен број на жители.

Вкупна стапка на фертилитет - види *фертилитет*, вкуина стапка

Владини подготвки за хемиски инциденти (government preparedness)

Владата има главна улога во подготовките за хемиски инциденти. Овој индикатор се однесува на односот на способноста на централната власт адекватно да одговори на хемиските несреќи. Следните елементи се основни, во намерата на Владата да овозможи нивно функционирање:

1. **Национално советодавно тело** (National Advisory Body): институција/тело (во најдобар случај централно финансирано), составено од експерти од областа на легислативата, управувањето со хемиските инциденти, собирање на податоци, како и пристап до експерти-специјалисти. Неговата функција е да ја советува Владата во подготовките, како и за време на хемиските несреќи: исто така ова тело треба да обезбеди координативна функција за сите регионални и локални функции.

2. **Здравствено-еколошки/Јавно-здравствени планови** (environmental/public health plans) за справување со хемиските инциденти: активен, напишан разработен документ со потребните акции што треба да се преземат од страна на експертите од здравствената екологија и јавното здравство пред, за време и по хемиската несреќа.

3. **Водич за одговор на итностите** (emergency response guidelines): широко прифатениот *Водич за одговор на итностите* претставува основен елемент во способноста на земјата да обезбеди брза проценка на здравствениот ризик за хемиските несреќи.

Водич за одговор на итностите: концентрација на воздухот на одредена материја на ниво од можен негативен токсиколошки ефект за единечна експозиција за време на одреден експозициски период кај општата популација. *Широко прифатени*: формална или неформална прифатливост на национално ниво и апликативност како водич за брза проценка на здравствениот ризик од хемиски инциденти.

Водич за медицинско лекување (medical treatment guidelines)

Документ кој содржи информации од крајната верификација на експозицијата, деконтаминацијата, дијагнозите (знаци и симптоми, зачестеноста, дијагностичките тестови итн.), аспекти на лична заштита, како и медицинските интервенции за експонираните лица од одредена хемикалија или од класа на хемикалии.

B

Водство (leadership)

Раководењето е способност за дефинирање на целите и задачите на организацијата и развој на стратегија и план за постигнување на зацртаните цели.

Возводна детерминанта - види *дистерминанта/дисбаланса/оголечена*

Воздух на работното место (workplace air)

Атмосфера на која е изложено едно лице, внатре или надвор во тек на работното време, на работното место.

Вознемиреност (annoyance)

Чувство на непријатност кое е поврзано со кој било агенс или состојба, која се знае или се верува дека врз индивидите или врз група од нив предизвикува негативно дејство (Berglund et al 1999). Може да се одреди со стандарден анкетен прашалник.

Возрасно-специфична стапка на фертилитет - види *фертилитет, возрасно-специфична стапка*

Вонреден преглед на работници (extraordinary medical examination)

Превентивен медицински преглед кој се врши по настанок на вонредни услови на работа (зголемен апсентизам или зголемен број на повреди на работа, по нарушување на работниот процес или хаварија, промена, односно воведување нов технолошки процес, и сл.).

Вреднување на животот (valuing life)

Процес усвоен за процена на загубите при предвремена смрт, повреда, болест, инвалидитет, физичка или ментална болка. Усвоени се четири пристапи: пристапот на вклучени вредности кој користи минати одлуки или околности кои го имаат подигнато сознанието за загубата од смрт, повреда итн. како начин на пресметување на вредноста на животот; пристапот на загуба на животот, платите или директните трошоци од повреда; пристапот „спремност за намирување на трошоците“ во кој се користат нагледни методи за да се утврди колку популацијата е спремна да одвои за анулирање на одредени типови на загуба, за без-

бедносни мерки и за премии за осигурување од загуби; и пристапот кој користи судски одлуки во граѓанските и криминалните спорови за компензација на загубите. Последниот е базиран на постулатите за загуба на добивка, причинета болка и цена на чинење на постојана нега на инвалидизирани лица. Парадоксално, судовите можат да одредат поголем износ на отштета за лице кое останало инвалидизирано и за кое е потребна континуирана нега до крајот на животот отколку за лице кое е убиено (Mooney 1986).

Временска група - види *групирање*

Временско-просторна група - види *групирање*

Г

Гант табела (Gantt chart)

Табела за следење и покажување на планираните активности и задачи, одговорности и статусот на проектот.

Гаусова распределба (Gaussian distribution) - види *нормална распределба*

ГЕМС (GEMS)

Проценка на експозицијата од исхраната на потенцијалните опасни хемиски материји кои се следат на Глобалниот мониторинг на животната средина за храна/Мониторинг на контаминацијата на храна и Програма за проценка (GEMS/храна).

Ген (gene)

Низа на дезоксирибонуклеиди, која е кодирана за создавање на определен протеински продукт или за контрола на други гени. Гените се биолошка основа на наследувањето и заземаат строго дефинирани места врз хромозомот.

Генетика (genetics)

Област од биологијата која се занимава со наследувањето и со варијациите поврзани за одделни членови во рамките на истиот вид. Една од нејзините граници е популационата генетика, која се преклопува со епидемиологијата. Затоа соодветните генетски термини се внесени во овој толковен речник.

Генетска епидемиологија (genetic epidemiology)

Наука која се занимава со етиологијата, дистрибуцијата и спречувањето на болестите кои се јавуваат во роднински поврзани групи, како и со наследните причини за болестите во соодветната популација. Ги изучува генетските фактори и нивната интеракција со факторите на средината, како причина за јавување на болестите во соодветна популација. Овие изучувања напредуваат особено брзо откако се развила *молекуларната епидемиологија*.

Генетски инженеринг (genetic engineering)

Процес на внесување нови генетски информации во постојните клетки

како постапка на модификација на некој организам а со цел за промена на некоја од неговите особини.

Геном (genome)

Збир на сите гени што ги поседува една индивидуа.

Генотип (genotype)

Генетскиот состав кој го наследува некој организам или лице, за разлика од физичките карактеристики и изглед кои настануваат во тек на развојниот процес.

Генетско поместување (genetic drift)

Случајна варијација на генската зачестеност, од генерација во генерација, која најчесто се забележува во малите популациони групи. Еволутивен процес реализиран по пат на случајни статистички флуктуации на генетскиот состав на популацијата.

Генетска пенетрантност (genetic penetrance)

Степен во кој некоја генетски детерминирана состојба е изразена кај поединецот. Со тоа е определена фреквенцијата (зачестеноста) на манифестното присуство на определен генетски ефект во популацијата.

Генотоксичност (genotoxicity)

Својство на некоја материја, организам или процес да ја модифицира генетската структура (ДНК).

Генска поврзаност (genetic linkage)

Секој ген зазема точно определено место врз хромозомот, при што еден член од секој пар на хромозомите потекнува од единиот, а другиот член од хромозомскиот пар од другиот родител. Кога два гена се наоѓаат во непосредна близина во некој хромозомски пар, тие се наследуваат заедно. За таквите гени се вели дека се споени, а самиот феномен се вика генска споеност (genetic linkage).

Географски информативен систем, ГИС (Geographic Information System, GIS)

Просторно изведени информации прикажани во форма на географска карта, а со функција да помогнат при планирањето и управувањето со еколошките процеси.

Геометриска средина (geometric mean)

Една од мерките на централната тенденција. Се добива со собирање на логаритмите на поединечните случаи, пресметување на нивната аритметичка средина, па потоа по пат на антилогаритмување. Може да се пресметува само за позитивни вредности.

Гестација, должина (gestation length)

Постојат два термина за одредување на должината (времетраењето) на бременоста: 1. биолошки, кој го користат ембриолози и тератолози, според кој тоа е времето поминатото од моментот на фертилизација (зачнување) до излезот на плодот од матката. Кај лубето, аритметичката средина изнесува 266 дена (38 седмици); 2. во општетриците, а често и во епидемиологијата, гестацијата се пресметува од две седмици пред последната менструација и просечно трае 280 дена (40 гестациони седмици).

Гестациска возраст (gestational age)

Во најтесна смисла, гестациската возраст на плодот треба да се смета од моментот на зачнувањето, но бидејќи тој момент не е секогаш точно познат, должината на гестацијата се смета од првиот ден на последната менструација. Гестацискиот период се изразува во денови или седмици (на пр., збиднувањата кои се случиле во периодот помеѓу 280-288-от ден после првиот ден на последната менструација се смета дека се јавиле во 40-та седмица на бременоста). Посебни варијации на гестационата возраст се: *пред терминот* (помалку од 37 навршени седмици, односно помалку од 259 дена); *во терминот* (од 37 до помалку од 42 завршени седмици, односно 255-293 дена); *после терминот* (после навршени 42 седмици, односно 294 дена или повеќе).

Главарина - види *клишиција*

Глобална програма за СИДА (Global Programme on AIDS, GPA)

Поранешна програма на СЗО, заменета со сегашната UNAIDS.

Глобално затоплување (global warming)

Појава на тренд на зголемување на температурите на површината на земјата и во долниот слој на атмосферата, предизвикана од собирање на топлина како резултат на емисија на одредени гасови - ефект на стаклена бавча.

Глобално финансирање (global funding)

Метод со кој се обезбедуваат средства за здравствени услуги во форма на неделив буџет, наспроти обезбедување точна сума за секоја програма или услуга одделно, како на пример: клинички посети, прием во болница, денови нега или други процедури.

Глобални еколошки придобивки (global environmental benefits)

Придобивки наменети кон целата заедница (на пр., редукција на емисијата на стакленичките гасови со цел да се превенираат климатските промени), а како дистинкција од локалните - национални придобивки кои се посочени кон лубето во една заедница, онаму каде што се изведува конкретниот проект.

Глобални негативни ефекти (товар) од болест (Global Burden of Disease, GBD)

Индикатор според Светската банка, кој ги разграничува здравиот живот и болеста, изразен на пр. преку мерката ДАЛИ; се користи за мерење и споредба на трендовите во извесни времененски периоди и меѓу поединечни земји, како и за одредување на ефикасноста на една интервенција.

ГОБИ/ФФФ (GOBI/FFF)

Акроним од англиските зборови: Growth monitoring, Oral rehydration, Breast feeding, Immunisation/ Family planning, Food production, Female education = следење на растот, орална рехидратација, доенje, имунизација/планирање на семејството, производство на храна, образование на жените. Делови од заедничката програма на СЗО, УНИЦЕФ и Светска банка за спречување на детската смртност во светски рамки.

Години живот приспособени според инвалидитетот (Disability Adjusted Life Years, DALY)

1. Мерка за оптовареност со болест на една популација во која се комбинирани губењето на животот од прерана смрт, со губењето на здрав живот од некое онеспособување. Варијабилата на оваа оптовареност со болести се мери во единици на години на живеење со неспособност. Пресметката на товарот на болести според овој метод содржи повеќе етапи. Клучните елементи се: потенцијалните изгубени години од животот како резултат на смрт во одредена животна добра; релативната вредност на една година здрав живот во различна добра; дисконтната стапка што се употребува да се определи временската преференција за животот и здравјето на човекот; мерки на неспособеност за живеењето со неспособност во заедничка мерка со предвремената смрт (World Bank 1993);
2. Мерка за глобална оптовареност со болест и за ефективноста од здравствените интервенции и промените во условите за живот. Се одредуваат врз база на сегашната вредност на идните години на живот без неспособност (инвалидност) кои се изгубени поради прерана смрт или неспособност (инвалидност) настаната во конкретна година (Tulchinsky et al. 2000).

Години живот приспособени по квалитет (Quality Adjusted Life Years, QALY), син. *квалиштени години на животот*

Мерка за намалувањето на очекуваното траење на животот поради хронични состојби, неспособност или хендикеп, одредени од истражување, болнички лекувани или други податоци. Нумеричкото одредување на тежината на неспособноста се врши врз база на проценката на пациентот или здравствениот работник. (Tulchinsky T, et al. 2000); 2. очекувано траење на животот, приспособено (коригирано) на начин по кој вкупното очекувано траење на животот се намалува за оној вкупен

период, во кој се јавуваат хронични заболувања кои доведуваат до оштетувања, неспособност и/или инвалидност. Проценката се прави врз основа на податоци од испитување на здравјето на определена популација, врз основа на отпусни листи од болниците итн. Во пракса, нумеричкиот израз на тежината на неспособноста лежи врз проценката на самата индивидуа и на здравствените работници.

Години на здрав живот (Healthy life years, HeaLY)

Сложен показател кој ги офаќа морбититетот и морталитетот во еден број. Неговите автори тврдат дека е поедноставен и полесен за употреба од ДАЛИ (Hyder et al 1998).

Годишни емисии на SO₂, PM10, секундарни PM10, NOx, ИОС-испарливи органски соединенија од економскиот сектор (Annual emission of SO₂, PM10, secondary PM10, NOx, VOC-volatile organic compounds from economic sector)

Индикаторот ги опишува емисиите на загадувачите поврзани со преку-границото загадување на воздухот, кои претставуваат потенцијален здравствен ризик за населението. Дел од загадувањето директно се емитува во атмосферата (примарна емисија), другиот дел формира фотохемиски (секундарен ПМ10-озон). Во овој случај прекусорите на емицијата се создаваат со користење на одреден тежински фактор.

Гомперц-Мејкам-ова формула (Gompertz-Makeham formula)

Формула со која се прикажува врската помеѓу стапката на морталитетот и возраста на популацијата. Во неа постои компонента на променлива величина независна од возраста и компонента која расте експоненцијално со возраста. *Бенцамин Гомптерц*, демограф од 19 век, прв открил дека постои пропорционален однос на морталитетот и возраста. *Мејхам* во 1867 година направил подобрување на формулата, со внесување на поточен модел на возрасно-специфичниот скlop на стапката на смртност во моментот на испитувањето. Ако е q_x веројатноста на морталитетот во возраст x , а A,B и C се константи, $q_x = A + BC^x$. За возраст над детската, Гомперц-Мејкам-ова формула дава вредности слични на опсервираните.

Гравидност (gravidity)

Број на бремености (износени или не) кои ги имала една определена жена. Види и *тартилитет*

Градско население (urban population)

Процент од вкупното население кое живее во градско подрачје според националната дефиниција, земено од последниот попис.

Граници на доверба (confidence limits)

Горни и долни граници на интервалот на доверба.

Толковник по јавно здравство

Граница доза (limit dose)

Долна безбедна граница на дозата за која е докажано дека е поврзана со одредена инциденца на некоја појава.

Грант (grants)

Фонд на средства даден за специфична намена или доделен на одредена личност или институција кој е неповратен, а е поврзан со исполнување на одредени услови: обезбедување дополнително локално финансирање, доставување извештај, обезбедување специфични услуги за одредена намена, дефиниран временски период или локалитет (Bourgade, Rainhorn and Roberts 1993).

Графикон (graph)

Општ поим за визуелен приказ на односот помеѓу променливи големини. На пр. вредностите од едниот низ на променливи величини се внесуваат долж хоризонталната, односно x-оската, вредностите на другиот низ на податоци долж вертикалната, односно y-оската. Тродимензионалните графички прикази на односите помеѓу три променливи големини, можат да се претстават и во две димензии. Односот помеѓу променливите x и y може да биде линеарен, експоненцијален, логаритамски итн.

Грешка (error)

1. Лажен или погрешен резултат добиен во тек на испитувањето, односно експериментот. Во епидемиологијата се можни грешки, на пр. поради пристрасност;
2. Случајната грешка е дел од варијациите на мерењето кои немаат видлива врска со кое било друго мерење или променлива големина, па обично се смета за последица на случајот;
3. систематска грешка, која често има препознатлив извор, на пр. неисправен мерен инструмент или неисправен шаблон, кои постојано водат кон истиот тип грешки. Види и *пристирасност*.

Грешка од прв ред (error type 1), син. *алфа грешка*

Грешка која се состои во отфрлањето на вистинската нулта хипотеза, т.е. кога се тврди дека постои разлика, а неа всушност ја нема. Види и *значајносит, стаписиички шесйт*.

Грешка од втор ред (error type 2), син. *бета грешка*

Грешка која се состои во пропустот да се отфрли неточна нулта хипотеза, т.е тврдењето дека нема разлика, која всушност постои. Види и *значајносит, стаписиички шесйт*

Грешка од трет ред (error type 3)

План на студија кој дава *вистински одговор на појачано прашање*, т.е. тоа е грешка во изборот на методот за изучување на определен проблем (Schwartz and Carpenter 1999).

Групен имунитет (herd immunity)

Имунитет на група или цела заедница кон одреден инфективен агенс или заболување, како резултат на тоа што голем број припадници на таа група или заедница имаат пасивно или активно стекнат имунитет кон тој агенс или заболување.

Групирање (clustering), син. *група на заболени; временска група; временско-просторна група; класшер*

Јасно групирана серија на збиднувања, случаи на болести или други феномени поврзани со здравјето, со добро дефинирани карактеристики на јавување во однос на местото, времето или и едното и другото. Поимот, обично, се користи за опис на групирањето на релативно ретки збиднувања или болести, на пр. леукемија или мултиплла склероза. Од теоретска и биостатистичка гледна точка, подобро е англискиот збор clustering да не се преведува, односно да се усвои во македонскиот јазик како *класшерирање*.

Густина (density)

Препораките на ЕУ за ретка и густа мрежа за различна фреквенција на колектирање на примероци за секој животен медиум, помеѓу другото, е наменето за различни географски реони, при што, треба да се земе предвид и популационата дистрибуција.

Густина на инциденцијата (incidence density)

Стапка на инциденцијата (лица/година); понекогаш се користи за опис на општата стапка на хазардот. Види и *сила на морбиитетот*

Густина на популацијата (density of population)

Демографски поим кој означува број на лица во однос на просторот кој им е на располагање.

Д

Данок на поттикнување (incentive tax)

Данок воведен за поттикнување одреден тип на однесување (данок на тутунски производи за да се редуцира потрошувачката, или данок на нафтени деривати за да се стимулира рационалното користење на истите) (Cohen and Henderson 1988, OECD 1994).

Даноци (taxes)

Давачки воведени од државата кои можат да бидат даноци на доход (директни даноци) или даноци на производи и услуги (индустритни даноци). Средствата обезбедени со даноците се користат за различни цели. Пред сè, тие служат за издржување на државната администрација; за редистрибуција на средствата во општеството; контрола на јавната потрошувачка; контрола на обемот на увоз и извоз; контрола на дистрибуцијата на производи од посебна важност (Pass et al 1988, Cohen and Henderson 1988).

Движечки фактор (contributing factor)

Фактор кој *директно* или *индиректно* влијае врз нивото на детерминантата на некој здравствен проблем.

Двојно-слепа студија (double-blind trial)

Постапка на слепо распределување во студиската и во контролната група, како и на слепа проценка на исходот, која е планирана така што исходот (резултатот од испитувањето) да не биде окарактеризиран со пристрасност поради претходно знаење кој во која група припаѓа. *Двојноста* се однесува на обете страни: истражувачите во допир со испитаниците, како и на испитаниците од едната (студиската) и припадниците на другата (контролната) група.

Деградација на земјиштето (desertification), син. *дезертификација*

Процес на деградација на биолошкиот потенцијал на земјиштето кој настанува со комбинација на промените на климата и екстензивната човекова експлоатација, со што крајно резултира формирање на пустина.

Декларација од Алма Ата (Alma Ata Declaration): *Здравје за сите*

Здравјето за сите е социјалната цел на здравствената политика која е загарантирана со Декларацијата од Алма Ата од 1978 година. Толкувана

е како задача која треба да се реализира до 2000 година или е користена како парола или стремеж што може да се исполни со воспоставувањето на примарната здравствена заштита за сите луѓе на светот. Види и *Здравје за сите*

Демографија (demography)

Наука за популацијата (жителството, населението), посебно во однос на нејзината големина, густина на населеност, фертилитет, морталитет, раст, дистрибуција по возраст, миграција, како и во однос на *випалната стапицика* и за поврзаноста на сите овие фактори со социјалните и економските услови.

Демографско поместување/транзиција (demographic transition)

Премин од високи на ниски стапки на фертилитет (и морталитет) во некоја земја. Порано се мислено дека појавата е последица од технолошките промени и индустрисализацијата, но веројатно е поврзана повеќе со писменоста и статусот на жената, одколку за кој било друг фактор.

Демографска регресија (demographic regression)

Претставува зголемување на стапката на морталитет кај младите како последица од траума што резултира со стабилна или опаѓачка должина на животот (Tulchinsky 2000).

Демографска стапица (demographic trap)

Тешкотии со кои се соочува една популација која го достигнала и престигнала *популациониот капацитет* на својот локален или регионален екосистем и не може со свои средства да обезбеди храна и други есенцијални животни потреби. Луѓето кои паднале во *демографска стапица* стануваат зависни од надворешна помош во храна и/или мора да емигрираат како еколошки емигранти¹. Друг чест исход е *воениот конфликт*². (1. WHO 1988; 2. Last 1993)

Демографски параметри

Мерки кои се применуваат во демографијата, а се однесуваат на популацијата и нејзините карактеристики како пол, возраст, степен на образование, занимање, брачен статус, социјален статус, етничка припадност, вероисповед, национална припадност, раса итн.

Денови болничко лекување (days of care)

Вкупен број пациенти денови собрани по пациенти на денот на испис од болница за краток престој за одреден временски период, бројќи го денот на прием, но не и денот на испис; обично се изразува како стапка, пр. денови згрижување на 1000 лица, или како специфична стапка во однос на возрасна група или дијагноза.

Дерегулација (deregulation)

Административна стратегија за намалување на владините процедури за надзор на економскиот или службниот сектор, без намалување на целосната одговорност за запазување на стандардноста на добиените резултати.

Дескриптивна епидемиологија (descriptive epidemiology)

Изучување на јавувањето на болестите или на други карактеристики поврзани за здравјето во определена човечка популација. Тука спаѓаат општите опсервации во однос на болестите и на основните карактеристики како што се возраста, полот, националноста, занимањето и социјалниот статус, а исто така и географската локација. Главните карактеристики во дескриптивната епидемиологија може да се поделат на одели (поглавја): лица, место, време. Види и *оисервационна студија*

Дескриптивна студија (descriptive study), син. *оисна студија*

Тоа е студија која има за цел само да ја опише постојната распределба (дистрибуција) на променливите големини (варијабли), без оглед на каузалните и други хипотези. Нејзина спротивност е *анализичката студија*. Пример на дескриптивна студија претставува испитувањето на здравјето во определена популација, која се користи за утврдување на здравствената состојба на припадниците на соодветната заедница. Дескриптивните студии, на пр. податоците во регистарот за рак, може да се користат за мерење на ризикот, поставување хипотези итн.

Детерминанта (determinant)

1. Кој било чинител (фактор), било да се работи за збиднување, карактеристика или друг ентитет кој може да биде дефиниран, а кој доведува до промена на здравствената состојба или на другите опсервирали карактеристики. Не се однесува на *детерминистичката филозофија на здравјето*;
2. Директна причина и фактор на ризик, којшто базиран врз научен доказ или теорија, директно влијае врз нивото на некој специфичен здравствен проблем. Види и *причинска врска*

Детерминанта/дистална/оддалечена (determinant/distal/distant) - син. *возводна детерминанта*

Констатиран или претпоставен фактор на ризик, кој е поставен далеку од опсервиралиот исход, во однос на местото, времето или сличноста, што го отежнува следењето на каузалниот пат. Пример: порастот на ризикот од рак на кожата како последица од загадувањето на атмосфера со супстанции кои го уништуваат озонот (McMichael 1999).

Детерминанта/проксимална (determinant/proximal/proximate), син. низводна детерминанта

Констатиран или претпоставен фактор на ризик, кој во однос на времето и/или местото, е најблизок до појавата на опсервиралиот исход. Каузалниот пат е достатно јасно дефиниран така што дозволува со сигурност да се тврди дека постои врска помеѓу детерминантата и исходот.

Дефиниции на Светската банка за земји со ниски, средни и високи примања (World Bank definitions of low, middle and high income countries)

Овој прирачник се користи во класификацијата на Светската банка на земјите по економски статус. Тие се пресметани користејќи го методот на Атласот на Светската банка, користејќи ја средната вредност од последните 3 години од бруто-националните приходи per capita per annum. Класификацијата за 2002 е како што следува (УСД е американски долар):

Земји со ниски примања: 755 УСД или помалку

Земји со среони примања: 756 - 9265 УСД (кои се составени од ниско средни и високо средни)

Земји со ниско средни примања: 756 - 2995 УСД

Земји со високо средни примања: 2996 - 9265 УСД

Земји со високи примања: 9266 УСД или повеќе.

Понова листа на економската класификација на секоја земја посебно може да се најде во Извештајот за светски развој на Интернет веб-страницата: <http://www.Worldbank.int/extdr/pubs.htm>.

Дефорестација (deforestation)

Процес на деградација или намалување на шумите преку нивно сечење и користење на земјиштето за обработување како земјоделско, а вклучува и промена на културите и пасиштата, како и користење за урбан развој, во дрвна индустрија како граѓа со што се редуцира влијанието на шумите во заштитата на биодиверзитетот, ретенцијата на водата и климатската постојаност.

Децентрализација на здравствените услуги (decentralization of health services)

Пренос на оперативна власт, буџет и одговорност за обезбедување здравствени услуги, вклучувајќи финансиско и кадровско раководење, од централната власт (национално или државно ниво) на локални здравствени институции или независни непрофитни корпорации, на заедницата или на волонтерски организации.

Дијагностицирање, епидемиолошко (ascertainment)

Процес на сознавање на сè што се случува во испитуваната популација

или група, на пр., состав на семејствата и домаќинствата или појава на болни со определена болест. Последниот случај се означува како истражување на болните (заболените).

Дијагностички сродни групи (Diagnosis Related Groups, DRGs)

Поделба на случаите кои се групирани според нивната дијагноза, определена според меѓународната класификација на болестите. Целта на групирањето е да се помогне во споредувањето на трошоците или во пресметувањето на цените, кои треба да се наплатат за одреден број случаи приспособени на одредена шема на групирање (WHO 1988, Jones and Prowle 1984).

Дијаграм на растур (scatter diagram, plot)

Графички приказ на две променливи големини во однос една спрема друга. Вредностите на едната променлива големина (мерка) се нанесуваат на хоризонталната (x) оска (апсциса), а вредностите на другата променлива големина се ставени на вертикалната (y) оска (ордината).

Дијаграм/каузален (causal diagram)

Графички приказ на каузалните односи помеѓу варијаблите. Секоја варијабла има определена положба на графиконот (наречен јазол) и секој директен причински ефект на една варијабла врз друга е претставен со стрелка, чиј опаш е насочен кон причината, а врвот кон ефектот (последицата). Директните некаузални поврзаности, обично се претставени со линии без стрелки. Постојат алгоритми со кои, врз основа на каузалниот дијаграм, се одредуваат групи на варијабли досстатни за контрола на придроженоста (Greenland et al. 1999).

Димензионалност (dimensionality)

Број на димензии, на пр. мерни големини, кои се потребни за точен опис на елементите во векторскиот простор.

Директен трошок за пациентот (direct patient expenditure)

Трошок кој се однесува директно на индивидуалната здравствена заштита за пациентот (лековите, специјалниот третман што го добива, храната). Директниот трошок за пациентот е во контраст со индиректниот трошок за пациентот, кој се состои од ставки на потрошувачка, како што се осветлување, греење, капитална опрема, помошен персонал и помошни услуги (World Bank 1993).

Директна стандардизација (direct standardization)

Суштината на овој метод е во тоа што специфичниот морталитет по пол и возраст кај споредуваните популации го применуваме на специјално избрано „стандардно население“. Со тоа добиваме поправена стапка на смртност која ни покажува колкава би била смртноста доколку споредуваните популации имаат еднаков состав по пол и возраст (Пирц и Милат 1975).

Директно-следена терапија (туберкулоза) (Direct-Observed Therapy. Short course, DOTS)

Метод за лекување на туберкулозата, кој го препорачува Светската здравствена организација, во својата програма за ставање на туберкулозата под контрола во светски размери.

Дисконтинуирано водоснабдување (discontinuous water supply)

Кое работи со дисконтинуитет, обично помалку од 24 часа или повремено повеќе од 3 дена на година.

Дискордантен (discordant), син. несогласен

Поим кој се користи во студиите на близнаците; опис на близначки пар во кој едниот близнак, за разлика од другиот, покажува некоја определена карактеристика. Се користи и во анамнестичките студии со поединечно спарување, за означување на парот чии членови не биле еднакво изложени на испитуваниот ризик-фактор. Само дискордантните (несогласните) парови даваат информација за здружениот ефект на изложеноста и на болеста.

Дискриминациона анализа (discriminant function analysis)

Статистичка аналитичка техника на обработување на прекинувачки зависни променливи големини, со која се раздвојуваат низовите со опсервираните вредности и им се даваат нови вредности; понекогаш се користи наместо логистичката регресиона анализа. Кендал и Букланд ја нарекле оваа техника *дискриминациона анализа* и ја описуваат како правило за распределување на поединци, односно на вредности од две или повеќе популации во онаа, каде навистина и припаѓаат, при минимална веројатност од погрешна класификација (Kendall and Buckland 1982).

Диференцијал (differential)

Разлика (разлики) кои се прикажуваат со табелирање на податоци од здравствената и виталната статистика кои се однесуваат на полот, возраста или на некои други фактори. Диференцијал на возраста се разликата или разликите на кои укажува табеларното прикажување на стапките по возрасни групи; диференцијалите по пол се разликите во стапките кај мажите во споредба со стапките кај жените; диференцијалите според личниот доход се раликите во стапките помеѓу категориите со различен личен доход итн.

Добра земјоделска пракса при примена на пестициди, ДЗП (Good agricultural practice, GAP)

Подразбира безбедна примена на пестициди, на начин којшто е прифатен на национално ниво, под актуелните услови, неопходна за ефикасна и сигурна контрола на штетниците. Овој темин опфаќа низа нивоа на

апликација на пестициди сè до највисокиот дозволен обем, аплицирани така што оставаат остатоци до најмало можно ниво.

Безбедната примена на пестицидите е утврдена на национално ниво и вклучува регистрирана и препорачана примена на пестициди на национално ниво, земајќи го предвид здравјето на потрошувачите, на оние што се вклучени во производството, како и на безбедноста на животната средина. Актуелните услови ги вклучуваат сите фази од производство, складирање, транспорт, дистрибуција и преработка на прехранбени производи и добиточна храна.

Добра пракса на примена на ветеринарни лекови, ДПВЛ (Good veterinary drug practice)

Подразбира официјално препорачано или авторизирано користење на лекови во практични услови, вклучувајќи ги и периодите на повлекување на лековите.

Добри пракси (good practices)

„Добри“ или „ветувачки“ пракси се однесуваат на програми кои имаат исполнето дел, но не целосно, од критериумите за да се смета за програма со најдобра пракса (Sethi et al 2004).

Договорен модел (contract model)

Систем на здравствено осигурување кој вклучува договори меѓу три одделни страни: а) корисниците, односно пациентите; б) финансиерите или набавувачите кои работат за корисниците и в) давателите на услугите. Терминот договорен модел може да се примени за опис на задолжителен или доброволен систем за осигурување на здравствени услуги (OECD 1992).

Должина на животен век при раѓање (life expectancy at birth)

Број години живот на новороденчиња што би ги проживеале ако се подложни на зголемен морталитет во времето кога се родени.

Должина на животен век, возрасно-зависна (life expectancy, age specific)

Просечен број години живот што му преостануваат на едно лице на одредена возраст, ако се примени важечката стапка на морталитет.

Домаќин (host)

1. Човек или друго живо суштество, вклучувајќи птици и крлежи кои обезбедуваат опстанок и преживување на инфективните агенци во природни услови. Некои протозои и хелминти поминуваат низ сукцесивните развојни фази во наизменични домаќини кои припаѓаат на различни биолошки видови;

2. Во епидемиолошки контекст, домаќин може да биде популација или

група; биолошките, социјалните и бихевиоралните карактеристики на групата кои се значајни за здравјето се означуваат како „фактори на домаќинот“.

Домаќин-агенс-средина, тријада (host-agent-environment triad)

Се среќава и под името **еколошки-Гордонов-тиријас на фактори**. Според овој модел на објаснување на настанување на заболувањето и нарушување на здравјето неопходни се три фактори за да дојде до болест. Всушност, потребно е да дојде до меѓусебна интеракција на трите фактори: домаќин, агенс, средина. Доколку недостига еден од овие фактори не може да дојде до заболување.

Домашни несреќи (household injuries)

Несреќа која е настаната внатре во деловите од станот, која довела до физиолошко оштетување или смрт. Најчестите домашни несреќи вклучуваат: паѓања, повреди од електрична струја, изгореници и несреќи поврзани со готвење и од апарати.

Дополнителна стапка меѓу изложените (excess rate among exposed) - види разлика помеѓу стапките

Дополнителен ризик (excess risk)

Термин кој се користи понекогаш за означување на **популациона додолништелна стапка**, другпат за означување на **разлика помеѓу стапките**.

Дополнителни плаќања (copayments)

Дел од наплата за услуги кој го плаќа корисникот при користење на тие услуги и кој е осмислен да го намали непотребното и нерационално користење на услугите.

Дополнување на исхраната (supplementation)

Обезбедување дополнителни витамини или минерали заради спречување состојби на недостиг на истите кај чувствителни/подложни популацијски групи, како и заради постигнување оптимална здравствена состојба.

Дрво на одлучување (decision tree)

Квантитативно изразени, алтернативните решенија за секоја фаза во процесот на разгледување на некој проблем, можат да се поврзат во форма на гранка, а хиерархискиот ред на тие опции, во форма на дрво. Од тука и името: дрво на одлучувањето. Тоа е графички метод, кој се користи во **анализата на одлучувањето**, со кој се претставува во форма на гранка-низа (редица) на расположивите одлуки, а подоцните можни исходи - како нивно натамошно разгранување. Реше-

нијата и можностите (опциите) се прикажуваат по оној редослед по кој веројатно би се јавувале. Спојот (точката) во кој(а) решението мора да биде донесено - се вика *јазол на одлучувањето*.

Душевно нарушување (mental disorder)

Хетерогена група нарушувања, содржана во МКБ-10, која ги опфаќа сите состојби од пренагласено реагирање на стресни ситуации до изменета душевна состојба предизвикани од специфични невролошки или генетски абнормалности.

Душевно здравје (mental health)

Емотивна и општествена добросостојба на поединецот и неговите психолошки ресурси и функционална состојба.

E

Евалуација (evaluation)

1. Систематска проценка на релевантноста, адекватноста, прогресот, ефикасноста, ефективноста и влијанието на некоја активност или програма (WHO 1984, Drummond, Stoddart and Torrance 1990);
2. Процес кој се обидува да ја детерминира што е можно посистематски и пообјективно релевантноста, ефективноста и влијанието на активностите во светлото на нивните цели (Last 1983). Програмската евалуација вклучува фази на проценка на пред-интервенциски потреби; формативна (или процесна) проценка; и сумарна (или исходна) проценка;
3. Периодично мерење и споредување на програмските резултати во врска со мерливиот процес, влијанието и исходот со цел да се оцени програмата, да се подобри нејзината ефективност и/или да се информира за одлуките за идниот развој на програмата; 4. процес на проценка, на што е можно пообјективен и систематичен начин, на соодветноста, ефективноста и влијанието на определени активности во однос на поставените задачи (цели). Возможно е да се разграничат повеќе видови на евалуација, на пр. евалуација на структурата, на процесот, на исходот итн. Види и *ефективност; ефикасност; програма; квалиитет на заштитата*

Евалуација на ризикот (risk evaluation) - види санирање на ризикот

Евансови постулати (Evans' postulates)

Развојот на биомедицинските знаења довел до ревизија на постулатите на Хенле и Кох. Поаѓајќи од нивниот модел Алфред Еванс ги разработил и дополнил и сега тие постулати изгледаат така:

1. Преваленцијата на болеста треба да е значително повисока во групата на експонираниите на претпоставениот фактор на ризик во споредба со групата на неекспонираниите.
2. Експозицијата (изложеноста) на претпоставената причина (фактор на ризик) треба да е повисока во групата на болните отколку кај здравите, кога сите други фактори на ризик се одржуваат на константно рамниште.
3. Врз основа на резултатите од проспективни студии, инциденцијата на болеста треба да е значително повисока во групата на експонираниите на претпоставениот фактор на ризик во споредба со групата на неекспонираниите.

4. По излагањето на претпоставениот причинител, кривата на дистрибуција на инкубациониот период на болеста треба да има нормален и/или логнормален облик.
5. Спектарот на одговорот на домаќинот од лесен до тежок, треба да ја следи изложеноста (експозицијата) на претпоставениот причинител, во согласност со логичкиот биолошки градиент.
6. Мерливиот одговор на домаќинот на изложувањето на претпоставениот причински ризик фактор (на пр. антитела, канцерозни клетки итн.), треба да има висока стапка на веројатност за неговото јавување кај лицата кои ги немале тие маркери пред изложувањето, или тој одговор да се појача, доколку веќе бил присутен пред изложувањето. Ваквиот одговор треба да биде редок меѓу лицата кои не биле изложени на ист начин.
7. Експериментално предизвиканата болест треба да се јавува почесто кај животните и луѓето изложени на соодветен начин на претпоставен причински фактор, отколку кај оние што не биле изложени на таков начин. Изложеноста, во вакви случаи, може да биде доброволна (доброволци), експериментално индуцирана или да ги следи правилата на природната изложеност.
8. Отстранувањето или промената на претпоставениот причински ризик фактор треба да ја намали инциденцијата на болеста (на пр. атенуација на вирусот или отстранување на катранот од цигарите).
9. Превенцијата или променетиот одговор на домаќинот на изложеноста на претпоставениот причинител треба да ја ублажи или да ја спречи болеста (на пр. имунизација, лекови за намалување на холестеролот во крвта, специфичен лимфоцитен преносен фактор на ракот).
10. Сите односи и наоди треба да имаат биолошка и епидемиолошка смисла (Evans 1976).

Европска агенција за здравје и безбедност на работа

(European Agency for Safety and Health at Work)

Трипартична организација на Европската унија задолжена за развој, собирање, анализа и дисеминација на информациите во врска со подобрувањето на здравјето и безбедноста на работа. Европската агенција за здравје и безбедност на работа има за цел да ги направи работните места во Европа поздрави, побезбедни и попродуктивни (www.euro.osh.eu.int).

Европска асоцијација на школите по медицина на трудот

(European Association of Schools of Occupational Medicine, EASOM)

Меѓународна организација на едукативните, наставните институции по медицина на трудот во европскиот регион, која има за цел подигнување на квалитетот на знаењата и научната основа на медицината на трудот, размена на искуства и развој на заедничка платформа за работа, развој и подобрување на едукација и тренинг на докторите специјалисти по медицина на трудот во Европа (www.easom.org).

Европска статистика за повреди на работа (European Statistics on accidents at work, ESAW)

Методологија за статистика на повреди на работа на Европската комисија, за обезбедување собирање компараабилни податоци меѓу земјите членки на ЕУ. Оваа методологија е подготвена од ЕУРОСТАТ (Statistical Office of the European Communities, EUROSTAT) (ESAW, 2001).

Екоепидемиологија (ecoepidemiology)

Во раните 80-ти години, овој термин бил применуван за означување на еколошките влијанија врз човековото здравје, било да се работи за токсини во животната средина или за биолошки интеракции, какви што се животните циклуси на паразитите. Подоцна овој термин се применувал на концепцијскиот период кој ја обединува молекуларната, социјалната и популационата епидемиологија, поради повеќеслојната примена на методите насочени кон откривањето на причините, категоризацијата на ризиците и спречувањето и отстранувањето на проблемите во јавното здравство (1. Bro Rasmussen and Lokke 1984; 2. WHO 1986; 3. Susser 1998).

Екологија (ecology)

Однос на живите суштества на едни кон други и кон средината на нивното живеење или испитување на таквите односи.

Еколошка заблуда (ecological fallacy), син. *екколошка пристрасност, агрегатска пристрасност*

1. Пристрасност која може да се јави затоа што забележаната поврзаност помеѓу променливите големини не секогаш ја одразува поврзаноста на некое друго поединечно рамниште (ниво);
 2. Грешка во проценката затоа што не е извршено разграничување помеѓу различните рамништа на организацијата¹. Корелацијата помеѓу променливите големини, која е заснована врз групните (екколошки) карактеристики, не мора да се повтори при споредување на променливите големини кое е базирано врз поединчните карактеристики; поврзаноста на едно ниво може да ја снема на некое друго рамниште или, дури да добие спротивна насока. Пример: На еколошко рамниште, во повеќе студии е најдена корелација помеѓу квалитетот на водата за пиење и стапката на морталитетот од срцеви заболувања; би била еколошка заблуда ако би се заклучило, само врз основа на овие резултати, дека внесувањето во организмот на поединецот тврда вода од извесен степен, неизбежно би дејствуvalо врз ризикот од заболување од срцева болест или смрт од неа ('Greenland and Robins 1994).

Еколошки или амбиентален мониторинг на работно место (ambiental monitoring)

Проценка на надворешна експозиција на професионални штетности. Одредување на сите карактеристики (детерминанти) на работната средина.

Еколошки-Гордонов тријас на фактори - види *домаќин-агенс-средина, тријада*

Еколошко влијание (environmental impact)

Тоа го претставува ефектот настанат како резултат на човековите активности или на природните активности врз живите организми и неживата (абиотска) средина.

Економика во здравството (health economics)

Економска дисциплина која се занимава со теми од здравството, односно со прашања како што се: Колку од општествените средства се издвојуваат за здравството и здравствените услуги? Каков приоритет им е даден на одделни аспекти од здравствениот процес и здравствените услуги? За кои здравствени услуги популацијата е спремна да издвои средства? Кои опции се избираат за постигнување на одредено ниво на здравството и за подобрување на здравствените услуги? Кои се резултатите од изборот на тие опции со оглед на средствата издвоени за нивно спроведување? Кои се директните и индиректните трошоци? Која е релацијата помеѓу економијата во целина и здравството? Кое влијание го имаат здравствените услуги на економијата во целина? Колку се далекосежни последиците од природните промени и состојбата на природните ресурси врз здравјето и колкави се трошоците? Колку се ефикасни и ефективни здравствените услуги и како се распоредени во заедницата? (Mooney 1986, WHO 1988, Cooper and Culyer)

Економика на благосостојба (welfare economics)

Дисциплина која го проучува насочувањето на економските активности за постигнување максимални резултати за економска и општествена благосостојба, односно решавањето на проблемите кои произлегуваат од нефункционирањето на пазарните законитости и плановите за постигнување одредени цели, и распределбата на средствата и користа од истите, во рамките на една заедница (Pass et al 1988, Cooper and Culyer 1973, Mishan 1971).

Економски инструменти (economic instruments)

Мерки што се преземаат од страна на владите, агенциите или менаџерите за да се промени ситуацијата на пазарот и кои вклучуваат стимулација или потиснување на побарувачката или понудата на производи и услуги, често со манипулирање на цените. Даночите, субвенциите, цените за дозволи и стимулативните плаќања се примери што обично се користат. Ваквите инструменти се широко употребувани во интерес на јавното здравство, со цел да се промовира поздрав стил на живот (OECD 1994).

Економски модел (economic model)

Конструкција во која се вградени две или повеќе променливи големини,

која го опишува односот меѓу нив и која го предвидува исходот од нивната интеракција во определени услови. Многу земји употребуваат компјутерски засновани модели за симулирање на идното влијание на промените во нивната економија, а се употребуваат и во планирањето и управувањето на здравствените услуги (Pass et al 1988, Cohen and Henderson 1988).

Економски системи (economic systems)

Теоретски конструкции што го опишуваат односот на меѓусебно зависни средства што се користат за изведување на економските задачи во една земја, каде што механизмите на контрола на скудноста и изборот се дефинирани и имаат организациска и институцијска структура. Конструкциите се користат за да се објаснат минатите и да се предвидат идните изведувања на економските активности (Pass et al 1988, Todaro 1992).

Економист (economist)

Професионален аналитичар кој се занимава со вреднување на употребата на ретките ресурси меѓу конкурентни страни. Економистите се ангажирани на меѓународно, национално и секторско ниво и во јавниот и во приватниот сектор, за макро (националните и меѓународните економски прашања) или за микро (секторски или специјалистички) прашања. Економистите во здравствениот сектор, традиционално се концентрирани на економијата на здравствената заштита. Концептот за трошок и добивка кај економистот се разликува значајно од оние обично прифатени од сметководителите и често не може да се изведе од бројките што сметководителите ги добиваат од пресметките (Pass et al 1988, Mooney 1986).

Екосистем (ecosystem)

Интерактивен систем на живите организми со неживата природа (средина).

Експериментален дизајн (experimental design)

Обично применува случаен примерок со експериментални и контролни групи. При евалуациското истражување, често е невозможно да се постигне вакво одредување на субјекти; користен е квази-експериментален дизајн (т.е. недостиг на случајно назначување) отколку да помине без евалуација (Sethi et al 2004).

Експериментална епидемиологија (experimental epidemiology)

Во современата примена, овој термин одговара на *контролиран експеримент по случаен избор*. За епидемиолозите од 20-те години од минатиот век, терминот означувал испитување на епидемиите (според нашата терминологија епизоотиите) во колониите на експериментални животни, како што се глувците и стаорците.

Експертски колегиуми (colleges)

Група на компетентни стручњаци во едно специјалистичко здружение. Нивната улога е да ги определат највисоките клинички стандарди.

Експозиција (exposition)

Квантум на радијација или нечистотија присутна во соодветна средина, кој претставува потенцијална опасност за здравјето на живите суштества (EPA).

Доказување на експозицијата: Идентификација на патиштата по кои отровите може да стигнат до луѓето, проценка на која количина од токсините би можела да биде изложена индивидуата и проценка на бројот на лицата за кои е веројатно дека ќе бидат изложени на дејство на отровот.

Концентрација на експозицијата: Концентрацијата на хемиските или други загадувачи на животната средина кои претставуваат опасност за здравјето.

Индикатор на експозицијата: Карактеристика на животната средина која се мери со цел да се обезбеди доказ за појавата и обемот на одговорот на експозицијата на индикаторот на ефектот од експозицијата на физички, хемиски или биолошки стрес.

Штетната хемикалија: Тоа е квантумот (концентрацијата) на штетната хемикалија врз апсортивните површини на организмот.

Пат на експозицијата: Пат од изворот на загадувањето до човекот или другите суштества во животната средина, преку почвата, водата или храната, по кој пат хемикалиите или загадувачите влегуваат во организмот, по пат на ингестија, инхalaција или апсорција преку кожата.

Однос експозиција: одговор: однос помеѓу степенот на експозиција и инциденцијата на штетни ефекти.

Еластичност (elasticity)

Односот на супституција меѓу два фактора, како што се квантитетот на побаруваните стоки и нивната цена за потрошувачите. Еластичност на цените на побарувачката (Пасс ет ал 1988).

Елиминација на болест (disease elimination)

Намалување на фреквенцијата на пренесување на една определена болест на едно однапред определено рамниште. На пример, СЗО 1991 година ја дефинира елиминацијата на туберкулозата како проблем на јавното здравство на следниов начин: намалување на преваленцијата на ниво пониско од 1 случај на 1 милион жители. Кај нас, елиминацијата означува отсуство на клинички манифестирана болест во услови кога е присутен причинскиот агенс. Види и *ератикација на болеста*.

Елиминација на токсична супстанција (elimination of toxic substance)

Излачување на токсичната супстанција или нејзините метаболити од организмот (преку бубрег, жолчка, пот, млеко и др).

Емисија (emission)

Ослободување на одредени супстанци во атмосферата од одреден *точек* или *дифузен извор*.

Емисии на аерозагадувањето (emission of air-pollution)

Го означува ослободувањето во атмосферата на материји. Точката или површината од кои се ослободуваат ваквите материји се нарекува: „извор“. Овој термин се користи за опис на самото испуштање и на количеството на испуштена материја (IPCC, 2001; Терминолошки речник за климатски промени, 2003).

Емисии на стакленички гасови (emission of greenhouse gases)

Го означува ослободувањето во атмосферата на гасовите што го предизвикуваат ефектот на „стаклена градина“ и/или на нивните претходници, врз конкретна област и во текот на даден временски период.

Ендемично заболување (endemic disease)

Постојано присуство на болеста или на инфективниот агенс во определено географско подрачје или во определена популациона група, во приближно или долготрајно изедначена стапка на преваленција. Може да се однесува, исто така, на вообичаената преваленција на определена болест во такво подрачје или популациона група. Види и *холоендемска болест*; *хиперендемска болест*

Ендрин (endrin)

Пестицид кој е токсичен за живиот свет во слатководните или морските средини. Предизвикува штетни ефекти ако со него е загадена водата за пиење.

ЕНЦЕФАЛИТ (encephalitis)

Воспаление на мозокот, обично предизвикано од вирус. Симптомите вклучуваат главоболка и болки во вратот, како и занесеност и температура. Има многу типови, повеќето од нив се последица од вирусна инфекција и таа може да предизвика оштетување на еден или повеќе делови на мозокот. Таквите оштетувања, кои се карактеристични за заболувањето, прават проблеми во натамошната функција на мозокот и ’рбетната срцевина. Вирусниот енцефалитис обично завршува со permanentno оштетување на мозокот или со смртен исход.

Епидемија (epidemic)

Зборот доаѓа од двата грчки збора: епи=на и демос=народ. Тој означува појава на болест или што било што личи на болест, во некоја заедница или во едно релативно мало подрачје, во број кој јасно ги надминува очекувањата. Болеста може да се шири од индивидуа на индивидуа, и/или по пат на изложување на повеќе лица на еден единствен извор на

зараза, како што е водоснабдувањето.

Бројот на случаи кој укажува на присутна епидемија варира, во зависност од причинителот на инфекцијата, големината и типот на популацијата. Еден единствен случај на некоја заразна болест која долго време ја нема во соодветната популација или прв пробив на некоја болест, претходно непозната во соодветниот регион, бара неодложно пријавување и итно теренско испитување; два случаи на таква болест, временски и просторно поврзани, веќе можат да бидат доволен доказ дека се работи за епидемија. За ова сведочи американското искуство од 1971 година, кога епидемијата на вагинален рак кај ќерките на жени кои биле изложени на диетилстилбестрол во текот на бременоста (во склоп на лекувањето на нивниот стерилизитет), била откриена врз основа на мал број на првобитно откриени случаи. Вториот пример се однесува на откривањето на пандемијата на СИДА, врз основа на неколкуте случаи на *Pneumocystis Carinii* пневмонија, откриена кај хомосексуалците од Лос Ангелес во 1981 година. Целта на системите на надгледување, односно контрола е да се идентификува една епидемија колку што е можно порано, така што да може да се стават во погон ефикасни мерки за ставање на епидемијата под контрола. Тоа е всушност најважната задача на епидемиологијата како научна дисциплина (1. Herbst et al. 1971; 2. MMWR 1981). Види и *епидемија на однесувањето; епидемија на болести; пандемија; епидемија која се заканува*

Епидемија на однесувањето (behavioral epidemic)

Епидемија чии причини се во однесувањето (за разлика од микроорганизмите или физичките агенси). Примерите ги опфаќаат средновековното манично играње, епизодите на масовно онесвестување или конвулзии („епидемија на хистерија“), во која група спаѓа познатата „вена психоза“, многу честа, во првите повоени години, во популацијата (особено детската) од подрачјата кои биле најмногу изложени на трауматските збиднувања поврзани со партизанското војување во Југославија, за време на Втората светска војна. Бихејвиоралните епидемии, од една страна, тешко може да се разликуваат од епидемиите на органска болест, а од друга страна, можат да се надоврзат на нив и да ги комплицираат на пр. кога е во прашање загадување на животната средина со отровни супстанции.

Епидемија од болести кои се пренесуваат со храна (outbreak of food-born diseases)

Појава при која две или повеќе лица покажуваат иста заболеност по ингестија на иста храна и каде епидемиолошките докази имплицираат дека храната е извор на болеста (СЗО/ФСФ/ФОС/97.3 Додаток 2,112). Епидемиите на заболувањата кои се пренесуваат преку храна се дефинираат како: 1) број на заболувањата кои се пренесуваат преку храна, и 2) стапка на инциденца за сите заболувањата кои се пренесуваат преку храна, инфекции во храна и интоксикации.

Епидемиологија (epidemiology)

Постојат многу дефиниции на епидемиологијата. Во текот на последните неколку десетици, дефиницијата се проширила, при што наместо поранешниот интерес ограничен на заразните болести, денес ги покрива сите феномени поврзани со здравјето на една определена популација. Оксфордскиот речник на английскиот јазик ја дава следната дефиниција на паркин (1873): „Гранка на медицинската наука која се занимава со епидемии“. Зборот епидемиологија се јавува во насловот на шпанската историја на епидемиите *Epidemia espanola* (Мадрид, 1802). Инаку, зборот епидемија е многу постар, и него го користел уште Хипократ. Во Епидемиолошкиот речник е дадена следната дефиниција: „Научна дисциплина која се занимава со испитување на дистрибуцијата и динамиката на болестите и повредите кај човечката популација и со примената на резултатите од вакви испитувања за контрола на здравствените проблеми. Испитувањето подразбира: надзор, опсервација, тестирање на хипотеза, аналитички испитувања и експерименти. Дистрибуцијата е поврзана со анализа во однос на времето, местото и карактеристиките на лицата кои страдаат од нарушеното здравје (Last 1997). Други објаснувања на терминот епидемиологија со еквивалентно значење: 1. гранка на јавното здравство која се занимава со испитувањето на причините, распространетоста и контролата на болестите во една определена популација; 2. испитување на зачестеноста и дистрибуцијата на една определена болест во соодветна популација на луѓе; 3. научна дисциплина која ги изучува и следи инциденцијата, дистрибуцијата и контролата на болестите во соодветна популација. Го вклучува испитувањето на факторите кои ја олеснуваат прогресијата на заболувањето, како и природниот тек на многу хронични заболувања.

Епидемиолошки студии (epidemiological studies), син. епидемиолошко испитување)

- а. собирање и анализа на епидемиолошките податоци кои се однесуваат на нарушеното здравје и на факторите кои влијаат за неговото нарушување.
- б. примена на епидемиолошките методи со цел да се постави и/или провери некоја хипотеза.
- в. кога епидемиолошките испитувања се изведуваат на терен, се зборува за *штеренско епидемиолошко испитување* (Last 2001).

Епидемиолошко поместување/транзиција, теорија (epidemiologic transition theory)

Според теоријата на Омран, морталитетната компонента на *демографската транзиција* ги има следните добро дефинирани фази:

1. временски период (фаза) на болести и глад
2. временски период (фаза) карактеризиран со повлекување на пандемиите

3. временски период (фаза) на дегенеративните и самопредизвиканите болести. Омран тврди дека во западните индустриски земји, преминот од првата до третата фаза траел околу 100 години и дека тој бил по-краток во Јапонија и во земјите од Источна Европа. Според него, оваа појава допрва ќе се јави во поголем број од земјите во развој (Omran 1971). Макенбах пак, тврди дека на транзицијата од првата до третата фаза, во западните индустриски земји, процентуално требало многу повеќе време (а не само 100 години) и дека терминот *самопредизвикани болести* е погрешен за состојби какви што се ракот и кардиоваскуларните болести кои имаат комплексна етиологија (Mackenbach 1994).

Епизода (episode)

Период во текот на кој постои здравствен проблем или заболување од неговото настанување до неговото повлекување (престанување).

Епизоди на дијареја (diarrhea cases)

Епизоди на дијареја кои настануваат за време на 24-часовен период со три или повеќе водени столици. Завршувањето се смета кога нема три или повеќе водени столици по 48 часа од последните епизоди.

Епизоотија (epizootic)

„Епидемија“ на одредена болест во анималната популација.

Епорнитија (epornithic)

„Епидемија“ на одредена болест во птичјата популација.

Ерадикација (искоренување) на болест (eradication of disease)

Престанок на секаков пренос на инфекцијата со искоренување (уништување) на инфективниот агенс по пат на надзор и одржување на постигнатите резултати. На пример, ерадикацијата на големите сипаници (variola vera), била заснована на здружените активности за спречување и контрола. Регионалната ерадикација на полиомиелитисот се покажала успешна, а во некои земји изгледа дека е блиска перспективата кога малите сипаници (morbillo) ќе бидат искоренети. Терминот елиминација се користи некогаш да се опише ерадикацијата на една болест, на пр. малите сипаници во една поширока географска област или политичка единица. Според дефиницијата на СЗО од 1992: „Ерадикацијата е дефинирана како достигнување на таква состојба кога не се јавуваат нови случаи на болест никаде и кога не се потребни мерки на континуирана контрола. Големите сипаници се искоренети (ераџирани) 1977 година и тоа е постигнато со комбинираните активности на контрола и надзор“.

Ергономија (ergonomics)

Мултидисциплинарна наука која ја следи и проучува интеракцијата

на одделните елементи во системот човек-машина-средина со цел воспоставување најоптимални односи меѓу биолошкиот, техничкиот и еколошкиот потсистем. Ергономијата обезбедува приспособување на работните места, постапки и средината кон психофизичките карактеристики на работникот.

Етика (ethics)

Гранка на филозофијата која се занимава со разграничувањето помеѓу доброто и лошото, односно со моралното значење на човековото однесување. Етичките принципи владеат со епидемиолошката работа како и со сите други човекови активности. Етички прашања кои се специфични за епидемиолошката пракса и научни истражувања, се давањето согласност за учество во испитувањето, тајност, почитување на човечките права и на научниот интегритет. Епидемиолозите составиле упатства (кодекс) за етичко изведување на епидемиолошките студии (1. Bankowski et al 1991. 2. Feyerweather et al 1991).

Етиолошка фракција на експонираниите/изложените (etiology fraction/exposed) - види *атрибутивна фракција на изложените*

Етиолошка фракција на популацијата (etiology fraction/population) - види *атрибутивна фракција на популацијата*

Етиологија (etiology)

Буквално, наука за причините и за односите причина:последица. Во општата употреба се користи да се означи причината. Види и *атиогенеза*

Етничка група (ethnic group)

Општествена група која се одликува со посебна социјална и културна традиција, која се одржува во рамките на групата од генерација во генерација, со заедничка историја и потекло и чувство на идентификација со групата. Членовите на групата имаат посебни карактеристики поврзани за нивниот начин на живеење, животно искуство и често, заедничко генетско наследство. Овие карактеристики може да имаат влијание врз нивното здравје. Види и *raca*

Етноепидемиологија (ethnoepidemiology)

Споредбено епидемиолошко испитување на причинските фактори на болестите во различни етнички групи, пратено со развитокот на preventivните стратегии, кои ги имаат предвид разликите во културата на испитуваните етнички групи (Taima et al 1996).

Еутрофикација (eutrophication)

Процес во кој водата се збогатува со хранливи состојки, особено азотни

и фосфорни соединенија, што предизвикува забрзан развој на алги и други растителни видови и нарушување на квалитетот на водата и на рамнотежата на организмите кои живеат во таа вода.

Ефективност (effectiveness)

1. Кохран ја дефинира ефективноста како мерка за учинокот од оние здравствени услуги што придонесуваат за подобрување на должината и квалитетот на животот. Оваа дефиниција произлегува од многу јавно-здравствени проценувања на изведувањето на здравствените услуги и е вградена во стратегијата на СЗО Здравје за сите. (Drummond and Maynard, WHO 1993a, Pass et al 1988);
2. Степенот до кој специфична интервенција, процедура, режим или служба, кога е применета на терен, го прави она за што е наменета за одредена популација (Last 1989).

Ефикасност (efficiency)

1. Во економијата ефикасноста е концепт кој се занимава со односот меѓу вложувањата и учинокот при производството на стоки и услуги. Овој однос може да се измери во физичка смисла на зборот (техничка ефикасност) или во смисла на трошоци (економска ефикасност) (Varg 1992, Mooney 1986);
2. Степенот до кој ресурсите (финансиски, човечки, физички или време) кои се искористени да се обезбеди специфична интервенција или служба, со позната ефикасност и ефективност се минимизирани (Last 1989);
3. Ефекти или крајни резултати во однос на вложените труд, пари, ресурси и време. Степен на кој се сведуваат на минимум користените ресурси за обезбедување определени интервенции, постапки, режим или услуги од определена ефективност и ефикасност. Тоа е мерка на економичност со која се изведува една постапка со определена ефективност и ефикасност. Тоа е процес на најсоодветното користење на ограничените средства;
4. Во статистиката, тоа е релативната прецизност со која ќе се донесе суд за испитуваниот параметар, постапувајќи според определен план на истражувањето. Економистите во здравството разликуваат неколку типови ефикасност: *техничка, продуктивна, алокативна, стапистичка, стаписка*, итн.

Ефикасност, алокативна, син. *предвидлива*

Постигнување на максимално рамниште на здравјето на заедницата за соодветно (определен) рамниште на техничка и продуктивна ефикасност.

Ефикасност, продуктивна

Се однесува на реализирањето на максималните исходи по здравјето за определен трошок или минимални трошоци за дадениот исход.

Ефикасност, статистичка

Претставува степен до кој планот на студијата ја постигнува максималната прецизност во оценката на ефектите за определен број испитаници или на лица-време.

Ефикасност, студиска

Вредноста на информациите кои се добиени во студијата, во однос на бројот на испитаниците (или лица/време) и/или во однос на монетарните и други трошоции на студијата (Palmer and Torgersso 1999).

Ефикасност, техничка

Се означува односот помеѓу ресурсите (капитал и работна сила) и исходот поврзан за здравјето.

Ж

Ж

Жариште на инфекција (focus of infection)

Во епидемиолошки смисол, жариштето на инфекцијата се дефинира како ограничен локалитет кој ги содржи епидемиолошките фактори потребни за пренос на инфекцијата: човечка заедница, извор на инфекција, популација на векторот и соодветни услови во животната средина. Поимот може да се примени и на други инфективни болести. Место во човековиот организам кое е примарно инфицирано, а од кое инфектот може да се проширува и во другите делови на организамот.

Живороденост (live birth)

Дефиницијата, прифатена од третото Светско здравствено собрание од 1950 година, гласи: „Живороденост е целосен излез од мајката (спонтан или манипулативен) на продуктот на оплодувањето, независно од времетраењето на бременоста, доколку, после таквото раздвојување, плодот дише или покажува други знаци на живот, како што се чукањето на срцето, пулсирањето на папочната врвца или јасни движења на волевата мускулатура, било да е папочната врвца пресечена или не, односно плацентата припоена или не“.

Животна средина (environment), син. *животна околина*

Сè што го опкружува домаќинот, т.е. човекот-поединец. Може да се подели на физичка, биолошка, социјална, културна средина итн., и која било од нив, односно сите заедно може да влијаат врз здравствената состојба на популацијата. Според Коен: „Средината обезбедува храна, која луѓето ја јадат, вода, која ја пијат, воздух кој го дишат, енергија која ја користат, болести и инсекти против кои се борат и планини, мориња, езера, потоци, растенија и животни во кои уживаат и од кои зависат“ (Cohen 1995).

Животна средина, документ за здравствените критериуми (environment health criteria document)

Официјална публикација која содржи преглед на постојното знаење за хемикалиите, радијацијата итн. и нивните непосредни и долготрајни ефекти врз здравјето. Документите за здравствените критериуми за животната средина ги издаваат СЗО, Меѓународната агенција за истражување на ракот (IARC) и многу национални агенции, како што е Американскиот национален институт за медицина и хигиена на трудот (NIOSH).

Животна средина, оценка на влијанието врз здравјето (environment health impact assessment)

Извештај за корисните и штетните ефекти врз здравјето, односно за опасностите (ризиците) како последица од изложување на фактори или ефекти на средината, кои веројатно се последица на промените на истата. Таквите извештаи може да содржат или се базираат врз резултати на епидемиолошки и/или токсиколошки студии за опасностите за здравјето кои демнат во животната средина.

Животни табели (life tables)

Резимирачка техника која се употребува за опис и споредба на тенденциите на смртност и преживување кај населението.

3

Заболување (disease) - види *болест*

Заболувања кои се пренесуваат преку водата (water borne diseases, water related diseases, water associated diseases)

Болести кои се пренесуваат преку водата. За жал, во македонскиот јазик сè уште не се воведени термини за сите три категории болести за кои постои термин во англискиот јазик, односно: 1. water borne diseases: ги предизвикуваат паразити најдени во организми кои живеат во водата и ги вклучуваат дракункулијата, шистосомијата и други хелминти; инфекции чии агенси пролиферираат во слатката вода и навлегуваат во човековото тело преку респираторниот тракт (пр. Легионерска болест); 2. water related diseases: заболувања кои настануваат од контаминацијата на водата од хуманите или анимални екскрети (фецес или урина инфицирана со патогени вируси, бактерии или протозони), или од контаминација на водата со хемиски материји, кои директно се пренесуваат кога се пие водата или се користи за готвење храна, или за рекреациски цели. Овие заболувања се различни од неколку други категории заболувања, како на пример: а) Заболувања преносливи со миење со водата (direct fecal-oral diseases): настануваат поради лоша хигиена и преку контакт на контаминираната вода со очите или кожата; тука се вклучува скабиесот, трахомата или болестите кои се пренесуваат преку болви, крлежи и вошки; б) water associated diseases: предизвикани од вектори-инсекти кои живеат во вода: вклучува-денга, филаријаза, малярија, онхоцеркијасис, трипаносомијаза и жолта треска.

Заболувања кои се пренесуваат преку храна (food-borne diseases)

Заболувања, обично по природа, инфективни или токсични, предизвикани од агенси кои влегуваат во организмот преку ингестија на храната (СЗО 2000).

Зависно-променлива вредност (dependent variable)

Променлива величина која е зависна од влијанието на други, независно променливи величини, во испитуваниот меѓуоднос. Манифестија или исход чии варијации настојуваме да ги објасниме со влијанието на независно променливите величини.

Завршен испит - испит за стекнување со базична лиценца (final exam - basic license examination)

Завршно (збирно) оценување по успешното завршување на приправ-

ничкиот стаж (практичната обука) за стекнување со Основна лиценца (лиценца за работа под надзор) (The Royal College of General Practitioners 2001).

Завршно оценување, завршен испит (summative assessment)

Финално оценување со кое се тестира потребната компетентност на кандидатот по завршувањето на обуката. Примери за овој вид завршно оценување се следните: а) оценување на крајот од годината, завршен испит; б) оценување во текот на курсот, на пр. оценувања на крајот од модулот кое придонесува со определен процент за оценките при завршните испити или испитите на крајот од годината; в) оценување кое кандидатот мора успешно да го положи за да му се одобри да пристапи кон следната фаза од процесот на оценување (The Royal College of General Practitioners 2001, Закон за здравствена заштита на РМ, 2004).

Загадување (pollution)

Непосредно или посредно внесување на супстанци во животната средина кои го нарушуваат квалитетот на нејзините медиуми (воздух, вода, почва и др.) или штетно влијаат врз здравјето на човекот.

Задача (task)

Акција која е поддејност на некоја активност.

Задолжително здравствено осигурување (compulsory health insurance)

Здравствено осигурување според задолжителен јавен модел, законски одредено и спроведено. Плаќањето придонеси за вакво осигурување, по начинот на плаќање е сличен на данок, а обврската може да ја имат работодавачите кои ќе плаќаат придонеси за вработените. Задолжителното здравствено осигурување обично го управуваат јавни тела (Normand and Weber 1994, OECD 1992, Barr 1992).

Законски дозволи за планирање за користење на земјиштето (regulatory requirements for land-use planning)

Јасно потцртани ограничувања за користење на земјиштето во безбедносните зони. Безбедносните зони околу претпријатијата се одредени согласно идентификацијата и дефинирањето на сценариото за опасности, со вклучување на опасните материји и ограничувања на веројатноста од (здравствени) консеквенци на таквите сценарија.

Замор (fatigue, exhaustion)

Нормална, транзиторна појава кај човекот кој работи. Се манифестира со транзиторно намалена способност за работа на организмот во целист или само на одделни органи или делови на телото. Оваа намалена способност за работа се губи по покус или подолг одмор.

Заразен агенс (agent of disease) - види *агенс*

Заразно заболување (communicable disease), син. *инфекцијивна болесија*

Болест предизвикана од инфективен агенс и од неговите токсични продукти. Таа настапува по пат на пренесување на тој агенс или на неговите продукти од заразено лице, животно или резервоар до осетлив домаќин, било директно или индиректно, по пат на преоден растителен и животински домаќин, преку вектор или преку нежива материја.

Затворена кохорта (closed cohort)

Популација чиј член се станува во строго дефинирано време или во моментот на појавување на определено збиднување (предмет на испитувањето) и се завршува со појавата на испитуваниот исход или со губење на подобноста за членување во групата. Пример, група на родилки испитувани во моментот на породувањето, во однос на виталните функции на нивните плодови (живородено-мртвородено).

Затворена популација (closed population)

Популација која не стекнува нови членови, а постојните ги губи само со нивната смрт.

Затворска медицина (desmoteric medicine), син. *дезмоПтерична медицина*

Медицинска пракса во затворите. Од епидемиолошка гледна точка, заразните болести кај затворениците станале важни од времето на појавата на епидемии на ХИВ-инфекција помеѓу затворениците, како последица од широко распространетата интравенозна наркоманија во затворската популација. Терминот потекнува од грчкиот збор desmoterion (затвор) (Tauxe and Paterson 1988).

Заштита на работа (protection at work)

Секупна заштита на работникот на работа и во врска со работа. Целта на заштита на работа е работата да биде безбедна и да се создадат поволни услови за зачувување на здравјето на луѓето и материјалните добра со примена на современите мерки и облици на превентивната заштита.

Заштитни мерки на работа (protective measures at work)

Сите мерки за создавање безбедни услови за работа и мерки за отстранување на причините за оштетување здравјето на работниците и разрешување на социјално-здравствените проблеми, значајни за заштита на активното население (Орушев 1982).

Збогатена храна (enriched foods)

Додавање на важни за организмот витамини и минерали на основните

прехранбени производи, заради засилување или подобрување на хранливата вредност на истите, или заради надоместување на изгубените хранливи состојки во процесот на преработка или приготвување на храната.

Здравје (health)

Светската здравствена организација го опишува здравјето во преамбулата на својата повелба, усвоена на основачката конференција, одржана од 19-22 јуни 1946 година во Њујорк, како *состојба на целосна физичка, ментална и социјална благосостојба, а не само простото ощустство на болести и неспособности*. СЗО оваа своја дефиниција, во нејзината основа, ја нема изменето до денес, иако Ноак и многу други ја критикуваат затоа што појдовните основи се лошо дефинирани и немерливи. Сепак, иницијативата на СЗО од 1984 година довела до проширување на оригиналната дефиниција, а дополнувањето се однесува на следново:

За здравјето е важен степенот на развојот во кој поединецот или групата се во состојба да ги остварат своите стремежи и да ги задоволат своите потреби, како и да можат да ја менуваат и совладуваат средината во која живеат. Стоукс го вклучил и следното: Здравјето е состојба која се одликува со анатомски, физиолошки и психолошки интегритет, како и со способност да се извршува лично вредна улога во семејството, на работното место и во општеството, способност да се совладува физички, биолошки, психолошки и социјален стрес, чувство на благосостојба и, на крајот, отсуство на ризик од разболување и од предвремена смрт (Stokes et al 1982). Според Ласт, здравјето е состојба на рамнотежа помеѓу луѓето и физичката, биолошката и општествената средина, усогласена со комплетна функционална активност. Еколошката дефиниција за здравјето гласи: одржлива состојба во која луѓето и другите живи суштества, со кои се тие во интеракција и можат неограничено да коегзистираат во рамнотежа (Last 1997).

Здравје за сите (Health for All)

Социјална цел на здравствената политика на секоја земја-членка на СЗО, загарантирана во Декларацијата од Алма Ата од 1978 година. Види и *Декларација од Алма Ата*.

Здравје на жените (women's health)

Специфични здравствени прашања кај жените, но не исклучиво сврзани за репродукцијата; ризици и придобивки од бременост и породување, абортус и контрацепција, справување со менопаузните проблеми и скрининг за вообичаените малигни заболувања кај жените. Во оваа група припаѓаат и насилиство врз жени и деца, СПБ, манифестации на хронични заболувања кај жените и со нив поврзаната исхрана, остеопороза и други проблеми од јавно-здравствено значење.

Здравје на мајки и деца (Maternal and Child Health, MCH)

Услуги поврзани со жената и плодноста, вклучувајќи бременост и породување, како и грижа за новороденчиња, бебиња и деца кои минуваат низ периодот наadolесценција.

Здрави градови (Healthy Cities)

Развојни проекти кои се изведуваат во соработка на локалната власт со граѓанските здруженија во големите градови ширум светот, и кои имаат за цел да ја посочат важноста на урбаното здравје и рекреацијата во природа како и други општествени прашања.

Здравствен менаџмент (health management)

Раководење и управување во системот на здравствената заштита со почитување на принципите на научниот менаџмент во работата, човековите ресурси, користењето на финансиските средства, обезбедување здравствени услуги и остварување на здравствените цели кон подобрување на здравјето на популацијата.

Здравствена едукација (health education), син. *здравсївено образование/восїийување*

Планиран и насочуван процес на инвестирање во процесот на едукацијата, за подобрување на здравјето на една популација. Здравствената едукација е еден од аспектите на здравствената промоција (Nutbeam 1986, Cohen and Henderson 1988, World Bank 1993).

Здравствена заштита (health care)

Заштита, услуги и снабдување кои се во врска со здравјето на поединецот. Здравствената заштита ги вклучува мерките на превентивната медицина, дијагностиката, терапијата, рехабилитацијата, одржувањето на здравјето, палијативните мерки, кога се индицирани и здравственото советување, помеѓу другите услуги. Здравствената заштита го вклучува и снабдувањето со лекови и помагала и нивната дистрибуција до пациентите, врз основа на лекарски рецепт. Според Last, здравствената заштита подразбира услуги што на поединци или на групи (заедници) им ги пружаат претставници на здравствената служба или професија, заради унапредување, одржување, следење или воспоставување на здравјето. Терминот *здравсївена заштита* е поширок од терминот *медицинска заштита*, кој подразбира тераписка акција од страна на лекар или изведена под негова контрола. Терминот, понекогаш се проширува и се однесува и на *самозаштита* (Last 2001).

Здравствена политика (health policy)

Збир на определби и одлуки за дефинирање на активностите за постигнување на зацртаните цели за подобрување на здравјето. Водењето здравствена политика опфаќа и активности како определување извори

на финансирање за специфични проекти, подготвителни и менаџмент активности за спроведување на зацртаната политика, одлуки кои институции да бидат вклучени во проектите и сл. (WHO 1984, WHO 1993d, Batt 1992).

Здравствена промоција (health promotion)

1. Процес на планско поттикнување и помагање на подобрувањето на здравствената состојба на популацијата, преку обучување на поединци и групи да ја зголемат контролата врз факторите кои влијаат на здравјето (WHO 1993d, Nutbeam 1986);
2. Концепт, група активности или процес насочени кон зголемување на способноста на луѓето да го контролираат и подобруваат своето здравје, да го намалуваат присуството на одредени болести и со нив поврзаните фактори на ризик кои го намалуваат здравјето, добросостојбата и работоспособноста на поединецот и општеството (Tulchinsky 2000).

Здравствена состојба (state of health)

Општ поим за здравствената состојба на поединец, група или популација, кој го одразува степенот до кој едно лице (една индивидуа) е способно да функционира физички, емоционално и социјално, со или без помош од страна на системот за здравствена заштита. Тоа е состојбата на здравјето на една определана индивидуа, група или популација. Здравствената состојба може да се мери на повеќе начини: Прво, по пат на анкета за добивање субјективна проценка на здравјето на поединецот; потоа, со помош на поединечни или повеќе индикатори на морталитетот и морбидитетот во дадена популација, како што е, на пример, просечниот животен век на една популација или смртноста на мајките и доенчињата; понатаму со помош на инциденцијата и преваленцијата на главните болести (заразни, хронични, нутритивни). Всушност, здравствена состојба на една популација е вистинскиот резултат од ефикасноста на системот на здравствена заштита кој дејствува врз таа популација, иако е тешко директно да се докаже врската на ефектите од мерките преземени од страна на системот на здравствена заштита, таков каков што е во определена административно-правна област, со варијациите на здравствената состојба на популацијата која живее во таа област.

Здравствена статистика (health statistics)

Собрани и средени податоци кои ги опишуваат и сумираат карактеристиките (особините), збиднувањата, однесувањето, услугите, средствата, исходот и трошоците поврзани со здравјето, болеста и здравствената служба. Податоците може да потекнуваат од резултатите на епидемиолошките испитувања, од медицинската документација и од административните документи. *Вишталнаа статистика* е дел од здравствената статистика.

Здравствена услуга (health service)

Секоја услуга што придонесува за подобрување на здравствената состојба на пациентот или на дијагностицирањето, третманот или рехабилитацијата, а која не мора строго да биде ограничена на медицинските, односно здравствените служби. Во здравствените услуги спаѓаат и здравственото образование, здравствената промоција, активностите за подобрување на животните услови и слични активности за кои е познато дека имаат големо влијание врз подобрувањето на општата здравствена состојба (Nutbeam 1986, WHO 1993d, World Bank 1993).

Здравствени индикатори/показатели за здравствената состојба (health indicators)

Тоа се мерки кои ја рефлектираат или ја покажуваат здравствената состојба на индивидуата или на една одредена популација. Таков индикатор е *стапка/шага на дейноста смртност*.

Здравствениот индикатор е карактеристичен за една определена индивидуа, популација или средина (доколку е предмет на мерења - директни или индиректни) и се користи за опис на еден или повеќе аспекти на здравјето на индивидуата или популацијата, како на пример квалитет, квантитет, време (Young 1998).

Здравствени придобивки (health gain)

Подобрување на здравствената состојба на индивидуата или на популацијата која вклучува подолг и поквалитетен живот. Подобрувањето на квалитетот и должноста на животот се содржани во сите здравствени стратегии на СЗО и на многу земји. Усвојувањето на здравствените придобивки како цел, резултираше со преиспитување на потрошениите средства и придобивките од истите, односно проширени можности за инвестиција на расположивите средства и во дејности кои се вон доменот на медицината (Drummond and Maynard, 1993, World Bank 1993).

Здравствени ресурси (health resources)

Средства кои се на располагање за функционирање на здравствениот систем: човечкиот фактор ангажиран во здравствениот и во другите сектори; градежните и инженерските активности (санитацијата, системите за вода и греење за јавна употреба и за потребите на здравствените установи, опремата и набавките, финансите, технологијата и образованието) (WHO 1993d, Basch 1990).

Здравствени цели (health targets)

Посреден мерлив здравствен индикатор на состојбата дефиниран како цел што една програма се труди да ја постигне.

Здравствено однесување (health behavior)

Комбинација на знаење, практика и ставови кои заедно придонесуваат

кон мотивирањето на нашите постапки поврзани со здравјето. Здравственото однесување може да го унапреди и да го зачува здравјето или, доколку однесувањето е штетно, како на пр., пушењето, може да биде детерминанта на болест. Ваквата комбинација на знаење, пракса и ставови е описана од повеќе автори (Beker 1974).

Здравствено осигурување (health insurance)

Механизам на финансиски придонеси во фонд со кој се собираат средства за покривање на трошоците на здравствените услуги; фондот им исплаќа средства на давателите на здравствените услуги во име на осигурениците кои се корисници на услугите. Придонесите за здравствено осигурување можат да бидат комбинирани со придонеси наменети за други социјални добивки и во тој случај здравственото осигурување се вклопува во една поширока програма наречена социјално осигурување. Придонесите можат да бидат доброволни или задолжителни. Средствата обезбедени од уплати за здравствено осигурување можат да бидат дополнети со средства обезбедени од други фондови, како што се некои даноци за покривање на сите или на дел од добивките (Normand and Weber 1994, Ron A 1993).

Здравствен статус (health status)

Општи термин за здравствената состојба на една индивидуа, група или популација мерена според дефинирани стандарди. Здравствените индикатори на СЗО обезбедуваат меѓународно прифатени стандарди за различни аспекти на здравствениот статус (WHO 1984, WHO 1993d).

Здравствен систем (health system)

Формална структура за дефинирана популација, чие финансиско работење, менаџмент, содржини и делокруг на дејствување се дефинирани со законска регулатива, а која обезбедува услуги за популацијата што придонесуваат за нејзиното здравје, услуги кои се обезбедуваат во домови, образовни институции, работни места, клиники и болници, а кои влијаат на психо-физичката состојба на корисниците на услугите. Здравствениот систем најчесто е организиран во неколку нивоа, почнувајќи од најпериферните, па сè до органите на власта (WHO 1981, WHO 1984, WHO 1993b, Phillips and Verhasselt 1994, Bourgade, Rainhorn, Roberts 1993, World Bank 1993).

Зед-вредност (Zed score)

Вредност изразена како отстапување од средната вредност, мерена во единици на стандардната девијација. Се користи во анализата на континуираните променливи, какви се висината и телесната маса во некој примерок; за исказување на резултатите од тестовите на однесување (behavioral tests) итн.

Земање примерок (sampling) - види *примерок*

Знаење, ставови, верувања и практика (Knowledge, Attitudes, Beliefs and Practices, KABP)

Нивото на свесност во здравственото информирање е важен фактор за тоа како луѓето се чувствуваат, во што веруваат и каков став имаат кон него. Секој обид да се промени здравствената состојба треба да ги земе предвид овие фактори, ако се сака да се постигне целта.

Зонирање (zoning)

Забрана за изградба и користење одредени типови објекти во одредени делови на заедницата, со цел да се намали изложеноста на здравствено штетни влијанија кај жителите на таа заедница.

Зооноза (zoonosis)

Инфекција или инфективна болест која во природни услови се пренесува од животни ('рбетници) на човекот. Примери се беснилото и чумата. Според раширеноста, може да се работи за *ензоотија* или *еиззоотија*.

И

Идентификација на опасност (hazard identification)

Идентификување на биолошки, хемиски и физички агенси кои може да предизвикаат несакани ефекти по здравјето, а кои може да бидат присутни во одредена храна или групи на храна.

Известување за ризик (risk alert)

Интерактивна размена на информации и мислења во текот на процесот за анализа на ризикот, во поглед на самиот ризик, факторите поврзани со ризикот и негово следење, помеѓу истражувачите на ризикот, одговорните лица, потрошувачите, индустријата, научниците и други заинтересирани субјекти, вклучувајќи и објаснување за наодите од проценката и елементите на кои се темели одлука.

Извештај за светскиот развој (World Development Report, WDR)

Годишна публикација на Светската банка која зборува за меѓународниот развој. ИСР за 1993 година, „Инвестирање во здравјето“ ја проучува поврзаноста меѓу човековото здравје, здравствената политика и економскиот развој.

Изградба на капацитети (capacity building)

Во здравствената екологија: вклучува развивање на потребните индивидуални и групни перспективи, вештини и организација за спроведување на активностите. Тоа подразбира знаење, вештина, технолошки и институционални потреби за спроведување на проценката, мониторингот и евалуацијата, планирањето и имплементацијата.

Изложеност (exposure)

Количество и должина на контакт на лице со токсичен, карциноген, микробиолошки или друг штетен агенс; изложувањето може да биде периодично, континуирано или епизодно (повремено).

Импакт цел (impact objective)

Изјава/став за нивото до кое некоја детерминанта или директен движечки фактор се очекува да биде намален во текот на одреден времененски период, обично од 1 до 5 години.

Имунизација (immunization)

Заштита на подложните (чувствителни) поединци од заразни болести преку администрација на жив атенуиран агенс, суспензија на мртви организми (пр. пертусис), незаразен дел од инфективниот агенс (пр. хепатит Б), или деактивиран токсин (пр. тетанус токсоид).

Имунитет (immunity)

Индивидуална отпорност кон инфекција како резултат на вродените одбранбени механизми на организмот и присуството на антитела од претходна изложеност на некој патоген, било по природен или вештачки пат. Отпорноста кон некоја болест може да биде природна, пасивна или стекната.

Инвалидност (disability)

1. Состојба кај работникот поради трајните промени на здравјето, предизвикани со повреди на или во работното место, или болеста која не може да се отстрани со лекување или мерки на рехабилитација која води до намалување или губење на способноста за извршување на неговата работа или работа воопшто;
2. Какво било привремено или долготрајно намалување на работоспособноста на едно лице, како резултат на акутна или хронична состојба, мерено како инвалидни денови или број денови во кои нормалната активност на лицето била намалена, потоа врзаност за кревет, губење приходи поради отсуство од работа или губење часови на училиште.

Индекс на телесна маса (Body Mass Index, BMI)

Антрапометриска мерка со следната формула: ИТМ = тежина (кг) / висина на квадрат (m^2) или $704,5 \times$ тежина (фунти) / висина на квадрат (in^2)

Индекс на човековиот развој (Human Development Index)

Индекс на Програмата за развој на Обединетите нации УНДП кој сега обично се користи за меѓународни споредби на статусот на релативен развој на целата земја. Овој индекс комбинира три индикатори за стандардот: реалниот бруто-домашен производ по жител (кој го приспособува стандардот на БДП во согласност со пресметките за куповната моќ), стапката на писменост кај возрасните и должината на животниот век (World Bank 1993, UNDP 1994).

Индивидуален водоснабдителен објект (individual water supply object)

Мал водоводен систем, кој не е во сопственост или во функција од водоснабдително претпријатие (во Директивата на Советот 98/83/EЦ ваквиот систем е одреден да обезбедува вода помалку од $10 m^3$ вода на ден, како средна вредност или помалку од 50 потрошувачи, кои немаат пристап до јавен водоснабдителен објект).

Индивидуален план за учење (personal learning plans)

Личен план на кандидатот за сопственото учење, кој се заснова и на податоци од листата за самопроверка на кандидатот (Imperial College School of Medicine 2000).

Индикатори (indicators)

Дефинирани и измерени варијабли кои се користат за следење на промените што се директно или индиректно релевантни за зацртаните цели. Во рамките на стратегијата на СЗО „Здравје за сите“ се прават напори да се воведат квантфицирани мерки и друг вид индикатори за следење на прогресот кон зацртаните цели (WHO 1984, WHO 1993d, Nutbeam 1986).

Индиректен пренос на инфекција, аероген

При овој начин на пренос на инфекцијата доаѓа до расејување на бактериските аеросоли до погодната влезна врата, а таа во овој случај е респираторниот тракт на човекот. При аерогената инфекција во игра се два механизма:

Јадрата на капките (нуклеусите): тоа се ситни остатоци настанати по испарувањето на капките кои ги исфрла болниот, со мокроорганизмите во нив. Обично, тие остануваат долго време суспендирани во воздухот во околината на болниот.

Прашина: тоа се ситни честички прашина со различен дијаметар, кои може да потекнуваат од подот (спори на габи), постелнината, облеката итн.

Индиректен пренос на инфекција, биолошки

Пропагацијата (размножувањето), цикличниот развој или комбинацијата на единиот со другиот процес (циклопропагацијата) се неопходни предуслови за да може инсектот (обично зглавкар) да го пренесе инфективниот агенс до човекот. Мора да помине извесен период на инкубација (надворешна) за да може инфицираниот инсект да стане заразен. Додека е уште во инсектот (векторот), инфективниот агенс може да се пренесе вертикално на идните генерации на инсектот (трансоваријална трансмисија). За транс-стадиумска трансмисија се заборува кога инфективниот агенс се пренесува од еден на друг развоен стадиум од животниот циклус на инсектот-вектор, на пр. од нимфа врз адултна форма на инсектот. Преносот на инфективниот агенс може да се оствари по пат на инфицирана плунка на инсектот, при боцнувањето на домаќинот, по пат на регургитација на инфицираниот материјал врз кожата на домаќинот, по пат на депозиција на инфициран фецес врз кожата на домаќинот. Во последните два случаја инфективниот агенс е внесен во организмот подоцна преку убодната рана или преку оштетувањата на кожата настанати со чешање. Сепак, тоа е трансмиција на инфекцијата по пат на инфициран домаќин-инсект и овој пат на инфекција треба да се разликува од оној кога инсектот ја има улогата на

механички вектор (кога инсектот ја има само улогата на преносно средство). Но во обата случаја, инсектот (зглавкарот) се нарекува вектор.

Индиректен пренос на инфекција, механички

Под механички вектори се подразбира едноставното пренесување на инфективните агенси преку крилни и некрилни инсекти, по пат на загадување на нивните нозе и нивниот усен апарат или со поминувањето на инфективниот агенс низ нивниот дигестивен тракт. Овој механизам не бара размножување ниту развој на микроорганизмите во организмот на векторот.

Интегриран модел (integrated model)

Термин што се употребува за финансиските и менаџерските системи за здравствена заштита, каде и финансирањето и обезбедувањето здравствена заштита го обезбедува иста институција. Ова е чест случај во таканаречените национални здравствени системи кои функционираат според системите на Бевериџ (Beveridge) и Семашко (OECD 1992a).

Интеракција (interaction)

1. Независно дејствување на два или повеќе причинители кои предизвикуваат или спречуваат некој ефект. *Биолошка интеракција* означува независно дејствување на две или повеќе причини за предизвикување или спречување на болеста. Притоа, при постоење на *антигонизам*, комбинираниот (заедничкиот) ефект на двата или повеќето фактори е помал од поединечниот ефект на секој од нив посебно. Спротивна е состојбата на *синергизам*, кога комбинираниот (заедничкиот) ефект на двата или повеќето фактори е поголем од поединечниот ефект на секој од нив посебно;

2. *Интеракцијата* е причина за разликите во ефектот на еден или повеќе фактори, во зависност од нивото на другиот или на преостанатите фактори. Во овој контекст е од интерес поимот на *модификатор на ефектот* (effect modifier), кој се однесува на факторот кој го модифицира ефектот на претпоставениот причински фактор. На пример, *возрастта* е модификатор на многу состојби, а *вакцинациски стапкус* е модификатор на последиците од изложување на патогени микроорганизми;

3. Во статистиката, во *линеарниот модел*, интеракцијата се состои во потребата од множител. Инаку, во *линеарниот модел* се претпоставува дека за дадената вредност на факторот h , вредноста на исходот е еднаква на $a+bx$, кога a и b се константни.

Интервал на доверливост (Confidence interval, CI)

Пресметан интервал вредности во еден систем на податоци кој со одреден степен на веројатност (пр. 95%) ги вклучува вистинските вредности на променливите големини, како на пр., средна вредност, пропорционалност или стапка на тие вредности. Горната и долната граница

на интервалот на доверливост се нарекуваат *гранични вредности на интервалот*.

Интервенција (intervention)

1. Планирана акција осмислена да го промени статусот на детерминантите на некој здравствен проблем;
2. Сет од активности и одлуки структурирани на начин на кој нивната успешна имплементација води до јасно идентификувани исходи и бенефиции (Sethi et al 2004).

Интерперсонално насилиство (interpersonal violence)

За разлика од самонасочено и организирано насилиство, интерперсоналното насилиство може да биде поделено на: а) *семејно и насилиство од интимен партнер*, кое настанува помеѓу членови од семејството или помеѓу интимни партнери, обично, иако не секогаш, се случува во домот; ова вклучува злоупотреба на деца и немарност, насилиство од интимен партнер и злоупотреба на постари; б) *насилиство во заедницата* кое вклучува насилиство помеѓу несрдни индивидуи, кои може или не мора да се познаваат, и обично се случува надвор од домот; вклучува и насилиство на млади, случајни акти на насилиство, силување или сексуална повреда од познајници или непознати, и насилиство во институционални опкружувања како училишта, работни места, затвори и домови за нега (Sethi et al 2004).

Интрахоспитална инфекција - види болничка инфекција

Инфекција (infection)

Се дефинира како пробивање и развој или разможување на инфективниот агенс во организмот на човекот или во животното, и позитивен имуношкки одговор на неа. Исходот од инфекцијата може да биде инапарентен (незабележлив, асимптоматски) или се развива манифестна болест. Присуството на живи паразити врз надворешните површини на телото се вика *инфестиација* (на пр. педикулоза и скабиес). Наодот на живи причинители на зараза врз алиштата и предметите во околината не е инфекција, туку се работи за *контаминација*.

Испис, болнички (discharge, hospital)

Завршување на континуиран престој (повеќе од едно денонокие) во болница, со исклучок на здрави новороденчиња.

Испитна комисија (examination committee)

Група акредитирани испрашувачи номинирани од соодветно тело за испрашување и акредитација (The Royal College of General Practitioners 2001, Закон за здравствена заштита на РМ, 2004).

Испитување/оценување (assessment)

Утврдување на ниво на теоретско знаење, практични вештини и професионален однос; Споредување со претходно дефинирани критериуми (The Royal College of General Practitioners 2001).

Исход (output), син. *результат*

Непосреден резултат од професионална или институционална активност или продуктивност, најчесто изразена како единици од некоја услуга, на пр. пациент денови, амбулантски посети, број на изведени лабораториски тестови или број имунизирани деца (Tulchinsky, 2000).

J

Јавен пат/сообраќајница (public road/street)

Или улица, е севкупната ширина меѓу линиите на сопственоста (или други гранични линии) на земјиштето, отворен за јавност за превоз на луѓе или стоки од едно до друго место, било да е тоа правно регулирано или, пак, е обичај. Коловоз е оној дел од јавниот пат што е предвиден, изграден и редовно се користи за сообраќај на возила (ICD 1992).

Јавен систем за алармирање (public alert system)

Постоење на систем со многу голема опфатеност за алармирање на јавноста во случаи на инцидент.

Јавно водоснабдување (public water supply)

Систем кој обезбедува јавна водоснабдителна мрежа за човекова употреба. Карактеристики: а) служи на определени потрошувачи или обезбедува големи количества вода (во Директивата на Советот 98/83/ ЕЦ минимумот е 10 m^3 вода на ден, како средна вредност или 50 потрошувачи); б) ако објектот се следи, контролира и за него важат националните регулативи; в) дисконтинуитет во водоснабдувањето може да настане случајно, не повеќе од 1% од годината (3 дена).

Јавно-здравствен пристап (public health approach)

Овој пристап обезбедува теоретско образложение зошто ефективните превентивни програми, мора да бидат засновани на докази. Важноста лежи во логиката на периодот, дефинирана во четири чекори: дефинирај го проблемот и процени ја неговата големина; идентификувач ги ризик факторите и причините за насилиство; развивај и тестирај интервенции; имплементирај ги најдобрите и добрите практики на широко (Sethi et al 2004).

K

Капацитет на апсорпција (absorptive capacity)

Способност на една земја или организација да прими и ефективно да работи со странска помош. Подобрувањето на капацитетот на апсорпција бара време, искуство, посветеност и знаења од областа на менаџментот (Todaro 1992, Cassen et al 1994).

Капитал (capital)

Акумулација на финансиски средства, кои не се наменети за тековно трошење, а кои овозможуваат да се вложува во продуктивната активност, со инвестирање во физички капитал (згради, машинерија, опрема) и во човечки капитал (образование и обука). Капиталот е еден од трите главни фактори во производството, кој заедно со трудот и природните ресурси се неопходни за економски развој (Pass et al 1988).

Капитација (capitation), син. *главарина*

Данок или такса што се плаќа по жител, или донација или буџет што се определува по жител од одредена популација, на која ѝ следува таков тип услуга. Капитацијата (главарината) се смета како една од основите за обезбедување на буџетот за здравствените установи или за здравствените работници, кои работат како лекари во примарната заштита. Може да се комбинира со други методи на плаќање како што се таксите за услуга (OECD 1992, Normand and Weber 1994).

Капка (droplet)

Мала течна честичка која во слободната атмосфера при мирни услови може да паѓа или да остане суспендирана при турбулентни услови. Вообичаено е со големина на дијаметарот од 200 μm .

Карактеризација на опасност (hazard characterization)

Квалитативна и/или квантитативна проценка на природата на несаканите ефекти по здравјето поврзани со биолошки, хемиски и физички агенси кои може да бидат содржани во храната. Кога се работи за хемиски агенси, треба да се направи и проценка на односот помеѓу дозата и реакцијата. Доколку постојат расположиви податоци, ваква проценка треба да се направи и за биолошките или физичките агенси.

Карактеризација на ризик (risk characterization)

Квалитативна и/или квантитативна проценка, вклучувајќи ги и можните

неизвесности, на веројатноста од појава на познати или потенцијални несакани ефекти по здравјето кај соодветна популација, врз основа на идентификација на опасност, карактеризација на опасноста и проценка на изложеноста на опасноста.

Карантин (quarantine)

Ограничување на активностите на здрави луѓе и животни кои биле изложени на заразна болест во текот на нејзината пренослива фаза, заради спречување на нејзиното ширење во текот на заразната фаза.

Карциноген (carcinogen)

Хемиска, физичка или биолошка супстанција која сама или во присуство на друга супстанција или фактор има способност да предизвика создавање на карцином.

Карциногенеза (carcinogenesis)

Процес на започнување промени во клетка која се трансформира во малигна и доведува до неконтролиран клеточен раст кој, пак може да предизвика сериозни клинички ефекти во ширењето на малигните клетки и туморите.

Категориска услуга (categorical service)

Услужна програма финансирана и наменета за посебна категорија здравствени проблеми, услуги или ризични групи.

Квалитет на амбиентниот воздух (ambient air quality)

Состојба на амбиентниот воздух прикажана преку степенот на загаденост.

Квалитет на здравствената заштита (quality of health care)

Ниво на изведувањето или на успешноста што ја карактеризира пружената здравствена заштита. Во крајна линија, мерките за квалитетот на заштитата секогаш зависат од проценките за квалитетот на истата, во својата целина, но постојат составни делови и детерминанти на квалитетот кои овозможуваат објективно мерење на истиот. Донабедијан ги класифицирал како: *структурни мерки* (на пр. работна сила, опрема), *мерки на процесот* (на пр. дијагностички и тераписки постапки) и *мерки на исходот* (на пр. стапка на леталиитет, стапка на инвалидитет и ниво на задоволството на пациентот од службата) (Cochrane 1972, Donabedian 1969).

Кисели дождови (acid rain)

Преципитации (врнежи) кои содржат депозити на азотеста и сулфуреста киселина и паѓаат на земјината површина, зградите и вегетацијата.

Кјото протокол (Kyoto Protocol)

Протокол на Рамковната конвенција на ООН за климатски промени потписан во 1997 во кој се поставени цели и временска динамика со која индустиријализираните земји ќе ја намалат емисијата на 6-те стакленички гасови за најмалку 5 проценти под нивото од 1990 година, во периодот од 2008-2012, како и други одредби. Тој стапува во сила 90 дена после ратификацијата од не помалку од 55 членки, вклучувајќи ги и индустиријализираните земји-членки.

Кластер - види *групирање*

Клима (climate)

Претставува збир на временските појави, односно атмосферски процеси кои ја карактеризираат средната физичка состојба на атмосферата над некое место или над помал или поголем регион на земјината површина. Климатата е синтеза на временските состојби и типовите на времето над одредена територија или пак на целата Земјина топка условена од радијациските, физичко-географските, циркулаторните и антропогените фактори, односно од целокупниот геофизички систем во определено време, во кој се измерени средните и екстремни вредности на метеоролошките елементи и појави, кои влијаат врз растителниот и животинскиот свет и човекот како и врз почвите, односно врз живата и неживата природа.

Климатски промени (climate changes)

Ја означува промената во климатата која што директно или индиректно се припишува на активност од страна на човекот, со којашто се изменува составот на глобалната атмосфера и којашто, заедно со природната климатска варијација, се набљудува во текот на споредливи временски периоди.

Климатски систем (climatic system)

Го означува интегритетот на атмосферата, хидросферата, биосферата и геосферата, и нивните меѓусебни односи. Постојат природни осцилации во климатскиот систем како што се Северноатлантската осцилација (САО) и Ел Нињо јужната осцилација (ЕНДО). САО ја индицира разликата на воздушниот притисок на Исланд и Азорските Острови, а се карактеризира со промените во океанската циркулација во Атлантикот и претставува послаба детерминанта на меѓудекадната и годишната варијабилност во Европа во споредба со ЕНДО која асоцира со флуктоација на активностите на површинскиот притисок на тропските региони и циркулацијата на Индискиот и Тихиот Океан.

Клинички алгоритам - види *алгоритам, клинички*

Клинички протокол - види *алгоритам, клинички*

Клиничко управување (clinical governance)

Стандардна дефиниција: рамка преку која здравствените организации се одговорни за подобрување на квалитетот на услугите и одржувањето на високите стандарди. Континуирано следење и подобрување на стандардите за клиничката здравствена заштита преку едукација или преку стручната контрола (The Royal College of General Practitioners 2001).

Клиничка одговорност/отчетност (clinical accountability)

Професионална одговорност. Лична одговорност на поединецот или на организацијата во која работи.

Клинички упатства (clinical guidelines)

Стандарди од искуствена практика, засновани на мета-анализа на мултидисциплинарни професионални тела со разбиралив преглед и ригорозна анализа на релевантни научни информативни и технички прегледи. На здравствениот работник и менаџерот му даваат професионално прифатливи критериуми за превентивно и терапевтско спроведување со состојбите од клиничко, епидемиолошко и економско значење.

Книшка за практична работа (log book)

Книшка за совладаните вештини на кандидатот во текот на приправничкиот стаж, или во текот на специјализацијата. Книшката овозможува лична евидентија на едукациските активности, како и евидентија која стажантот би можел да ја користи како инструмент за самопроверка/самооценување (Imperial College School of Medicine 2000). Во зависност од потребата, постојат стажантска и специјализантска книшка.

Кодекс Алиментариус (Codex Alimentarius), од лат. закон или правилник за храна

Збир на меѓународни стандарди за храна, прифатени од Комисијата и презентирани како униформен став. Тука се вклучени стандардите на основните видови храна, било преработена, полупреработена или сирова. Како што е дефинирано во Кодекс Алиментариус, во него е вклучен и материјал за унапредена преработка на храна, во овој обем кој е неопходен за да се постигне намената на Кодексот. Во Кодекс Алиментариус се вклучени прописи за хигиенскиот и хранливиот квалитет на храната, вклучувајќи ги тука микробиолошките норми, прописите за адитиви, остатоци од пестициди, контаминенти, прописи за етикетирање и презентација, како и за методите за анализа и земање примероци. Исто така, во него се вклучени и прописи од советодавна природа, во форма на правилници за практична примена, прирачници и други препорачани мерки. Комисијата на Кодекс Алиментариус е меѓународно тело, одговорно за егzekуција на Заедничката програма за стандарди на храна на Организацијата за храна и земјоделство (Food and Agriculture Organization - FAO) и Светската здравствена организација. Програмата е создадена од страна на ФАО и СЗО во 1962 година со цел

да се заштити здравјето на потрошувачите и да се олесни меѓународниот промет со храна.

Колективни мерки за заштита (technical and technological preventive measures)

Технолошки и технички превентивни мерки за колективна заштита. Тука спаѓаат технолошки мерки за заштита кои се однесуваат на супституција, елиминација, редукција на штетни супстанции во технолошкиот процес или технички мерки за заштита кои вклучуваат автоматизација, герметизација на производниот процес и вентилација (локална или општа) на работната атмосфера (Орушев 1982).

Колиформен тест (coliform test)

Стандардно бактериолошко испитување на исправноста на водата за пиење, со следење на колиформни бактерии, на пр. *Escherichia coli*, како индикатор на фекално загадување.

Компоненти на испит (components of the examination)

Делови од кои се состои стручниот испит: писмен, клинички извештаи или друго (со текот на времето може да се покаже неопходност за менување на компонентите), како на пр: писмени - MCQ, MEQ, EMQ, клинички - OSCE, усни.

Комунална отпадна вода (communal wastewater)

Тука спаѓа отпадната вода од домаќинствата, атмосферската и водата од одржувањето на хигиената и другите активности кои се извршуваат во населеното место. Види и *отпадна вода од домаќинствата*

Консензус (consensus)

Колаборативен процес на донесување одлуки каде сите учествуваат, а конечната одлука е онаа која сите може да ја прифатат, дури и ако некои ја поддржуваат повеќе од другите.

Контакт (contact)

Лице или животно кое дошло во допир со заразено лице, животно, предмет или околина што може да доведе до пренесување на инфективниот агенс. *Директен контакт* е начин на пренесување од заразено лице на незаштитен (подложен) домаќин. *Примарен контакт* е лицето кое било во допир со заболено лице; *секундарен контакт* е лицето кое било во контакт со примарниот контакт, но не и со заболено лице. И примарниот и секундарниот контакт се индиректни контакти.

Контаминација/загадување на храната (food contamination)

Специфична комбинација на хемиски конституенти или контаминенти и храната, кои можат да претставуваат потенцијална закана за човековото

здравје согласно целната листа на GEMS/храна, која вклучува 47 комбинации (со исклучување на групата органохлорни пестициди).

Контаминент (contaminant)

Претставува супстанција која не е намерно додадена во храната, а која е присутна како резултат на производство (вклучувајќи ги постапките на одгледување култури и добиток и на ветиринарната медицина), преработка, подготвка, третирање, пакување, транспорт или чување на таа храна или пак како резултат на надворешна контаминација. Овој термин не подразбира контаминација со фрагменти од инсекти, влакна од глодари или други туѓи материји.

Контаминирано земјиште (contaminated soil)

Почва која е зафатена, или преку површината или во длабина од полутанти (пр. органски или неоргански хемикалии, радионуклиди) кои можат да опстанат на теренот (пр. за период од неколку години или десетии) и кои можат да имаат напредни ефекти врз животната средина и човековото здравје.

Контаминирано место (contaminated site)

Почва (обработлива, заштитна област, наменета за градба) зафатена од полутанти (загадување) поради неадекватно управување со опасниот отпад или испуштање на опасен отпад; условите на земјиштето, содржината на опасниот отпад и концентрациите, степенот на контамираност, треба да се земе предвид големината и длабочината на контаминацијата.

Контекстуална анализа - види анализа, повекеслојна

Континуирано водоснабдување (continuous water supply)

Снабдување кое функционира 24 часа на ден, без прекини.

Контрола на повреди (injury control)

Е поопшт поим од превенција на повреди. Под контрола на повредувањето се подразбира превенција на настанувањето на повредите и минимизирањето на негативните последици од веќе настанатите повреди (Sleet et al 1991). Вклучени се стратегии за примарна, секундарна и терцијарна превенција, како и аспектите на итно згрижување, лекување и рехабилитација на повредените (Alberta Centre for Injury Control and Research ACT, 1998).

Контролен преглед на работници (control medical examination or check up)

Превентивен медицински преглед кој се врши според потреба, по медицинска индикација, а во врска со резултатите од претходниот, периодичниот или систематскиот преглед.

Концесиски заем (concessional loan)

Кредит со рок на отплата кој му одговара повеќе на оној што позајмува, рок кој е тешко остварлив на пазарите на пари. Меѓународните извори на финансии како ММФ и Светската банка можат да обезбедат концесиски заеми за развојни цели, под одредени услови. Условите на ММФ може да вклучуваат барања за фискална, монетарна и комерцијална реформа. Кредитите на Светската банка за здравствениот сектор обично се сврзани со договорите со конкретни планови, и може да вклучат услови од типот на заедничко финансирање, точно определен временски распоред на развојот, одделни менаџмент договори за развој и продолжено користење на надворешната техничка помош. За овие услови се преговара и тие се дел од целосниот договор меѓу двете страни во заемот (Cassen et al 1994, Todaro 1992, World Bank 1993).

Корист - придобивка (benefit)

Технички термин во економијата што значи нешто за што некој би платил или би жртвувал нешто. Во економиката на здравството, здравствена корист е она што носи придобивка во смисла на намалени трошоци и подобрено здравје. Постојат два вида здравствена корист. Корист којашто се реализира како директна заштеда во користењето на средствата за лекување или индиректна корист што произлегува од една неопиплива заштеда, во смисла на ублажување на болките и страдањата, избегнување на предвремена смрт и инвалидитет, и други подобрувања на здравјето, денови на активно живеење, години на квалитетен живот, години на живот со одредена неспособност итн. (Pass et al 1988, OECD 1992a, Drummond and Maynard 1993, Mishan 1971, World Bank 1993).

Корпоративен модел (corporate model)

Организација на здравствена заштита која се применува во големите болници или во случаи на соединување на повеќе болници и здравствени организации каде е делегирана одговорноста на членовите на менаџерскиот тим оперативно одговорни за работењето на поодделните сектори.

Кост-бенефит анализа (Cost-Benefit Analysis, CBA), син. *анализа на трошоци-користа*

Техника за бројење и вреднување на целосните трошоци и целосната корист поврзани со едно претпријатие. Кост-бенефит анализата значи одговарање на 4 клучни прашања: а) кои трошоци и која корист треба да се вклучат; б) како треба да се проценуваат трошоците; в) која каматна стапка треба да се користи за проценување на релативната големина за да се предвиди текот на сегашните и идните трошоци и корист што ќе произлегуваат во претпријатието; г) кои ограничувања треба да се предвидат во анализата, како што се законските, административните фактори и факторите на буџетот (Pass et al 1988, Mishan 1971, Drummond and Maynard 1993).

Кохортна студија (cohort study), син. *студија на јавувањето, студија на инциденцијата, лонгитудинална студија, проспективна студија*

Тоа е епидемиолошка студија, во рамката на аналитичката метода, со помош на која е овозможено да се идентификуваат подгрупи на определени популации, чии припадници биле, се или ќе бидат во иднина изложени или неизложени, односно изложени на различен степен на определен фактор или фактори, за кои се претпоставува дека влијаат врз веројатноста за појава на определена болест или за некој друг исход. Основна особина на кохортната студија е опсервацијата на голем број лица во тек на долг период (обично се работи за години) и споредувањето на стапките на инциденција помеѓу групите кои се разликуваат по нивото на изложеност. Алтернативните имиња за кохортната студија, какви што се *студија на следење, лонгитудинална студија и проспективна студија*, ја опишуваат суштинската особина на овој метод.

Крајна цел (objective)

Изјава/став што ги опишува планираните резултати на една активност, вклучувајќи колку, кога, каде и за кого или што нешто ќе се промени.

Критериуми (criteria)

1. Стандарди според кои се оценува нешто. Здравствените системи често се проценуваат во однос со повеќе критериуми: праведност, ефективност, ниво на финансирање, прифатливост итн. За да се применат овие критериуми, корисно е да се определат некои индикатори кои ќе се употребуваат постојано за проценување на стандардите и усогласување на целите (WHO 1993d);
2. Дефинирање на мерливи елементи на здравствената нега кои опишуваат определен квалитет и кои може да се користат за евалуација на определениот квалитет.

Критичка анализа на извршена работа (medical audit)

Проверка на веродостојноста на податоците од докторската ординација или институција со која се евалуира квалитетот на докторот, односно институцијата и практичната употреба на опремата, врз основа на претходно дефинирани и прифатени стандарди (The Royal College of General Practitioners 2001).

Кумулативна доза (cumulative dose)

Вкупна телесна доза на зрачење од сите извори, пресметана да го одрази целокупниот импакт врз здравјето.

Кумулативна стапка на смртност (cumulative death rate)

Пропорција за некоја популациона група, од која извесен број членови

умреле во тек на еден определен временски период. Мора да се однесува на сите умрени или на умрените од определена болест. Оваа стапка се разликува од *силата на мориалиетои*.

Л

Латентен период (latency period)

Период од првичната изложеност на некој причинител на хронично заболување до појавата на тоа заболување (пр. изложеност на азбест и мезотелиома).

Латерална интеграција (lateral integration)

Поврзување меѓу слични установи, на пр. меѓу две болници заради намалување на оперативни трошоци, подобрување на финансиската ефикасност и избегнување на дуплирање на услуги.

Летен смог - види *фотохемиски смог*

Листа на професионални болести (List or Schedule of Occupational Diseases)

Децидно наброени професионални болести кои имаат законски третман на професионални болести според соодветни законски прописи, врз основа на кои осигураникот има посебен третман во рамките на правата од пензиско и инвалидско осигурување (Сл.в. РМ 88/2004).

Листа за самопроверка (self assessment checklist)

Листа за самопроверка на кандидатот за совладаните вештини - оваа листа помага и во подготвувањето на личниот план на кандидатот за сопственото учење (Imperial College School of Medicine 2000, The Royal College of General Practitioners 2001).

Лиценца за работа (full license)

Дозвола за самостојна (без надзор) работа во стекнатата квалификација. Овластување за работа во стекнатата квалификација се нарекува - *Лиценца за работа* (Закон за здравствена заштита на РМ, 2004).

Лиценцирање (licensing)

Издавање сертификат (уверение, потврда) со која се потврдува дека докторот е способен за самостојна работа, работа без надзор. Се стекнува по успешно апсолвирање на приправничкиот стаж и завршиот испит (Закон за здравствена заштита на РМ, 2004).

Личен едукатор/тренер, обучувач (trainer)

Личен едукатор одговорен за обуката на лекарот во одреден турнус од програмата. Кога кандидатот има личен едукатор, едукацијата се заснова на принципот - еден едукатор - еден кандидат (General Medical Council 1993, 1998, Official Journal of the European Communities 1993).

Лични заштитни средства (personal protective equipment)

Индивидуални технички мерки за заштита кои служат за заштита на организмот и делови на телото на работникот кои се за време на работа изложени на различни видови на професионални штетности и опасности по здравје. Се применуваат кога не постои можност за примена на други соодветни мерки за заштита на работа. Тука спаѓаат: средства и опрема за заштита на глава (на пр. шлем), очи и лице (очила), за заштита на слухот (антифони), за заштита на дишниот систем (заштитни маски), за заштита на рацете (ракавици), итн.

Лоша/несоодветна исхрана (malnutrition)

Патолошка состојба која е резултат на релативен или апсолутен недостиг или вишок на една или повеќе состојки во исхраната, која се открива преку нејзината клиничка манифестација, преку историја на исхраната, или преку биохемиски и физиолошки тестови.

Лоша/несоодветна практика (malpractice)

Третман на пациенти под прифатливите стандарди или злоупотреба на ранливоста на пациентот за добивање финансиски или сексуални услуги, што подлежи на професионално-дисциплинска и/или кривична одговорност.

M

Макронутриенти (macronutrients)

Состојки на храната кои на телото му се потребни во големи количества, како што се протеини, јаглеродни хидрати и масти.

Максимално дозволени концентрации, МДК (maximum permissible limits)

Максимално дозволено ниво на експозиција или максимално дозволени вредности за физички, хемиски, биолошки агенси на работното место, во тек на 8-часовен работен ден, за време на целиот работен век, кои нема да доведат до негативен ефект врз здравјето и работната способност.

Маргинален трошок (marginal cost)

Дополнителни трошоци за производство на дополнителна единица на производ. Обично маргиналните трошоци се намалуваат со зголемувањето на производството на еден производ; ова се дефинира како опаѓачки трошоци по единица производ при зголемување на производството (Suver 1992, Mooney 1986).

Математички модел (mathematical model)

Претставување на системот, процесот или односот во математички облици, при што се користат равенки за симулација на однесувањето на испитуваниот систем или процес. Моделот, обично се состои од два дела: самата математичка структура (на пр. законот на гравитацијата на Ќутн или законот за нормалноста на Гаус), додека вториот дел се состои од определените константи или параметри кои се поврзани со првиот дел, како што се гравитационата константа на Ќутн или стандардната девијација на Гаус. *Математичкиот модел е детерминистички*, ако односите на набљудуваните променливи големини добиваат вредности на кои не влијае играта на случајност. За моделот се вели дека е *стикохастичен* или *случаен*, кога постои можност за влијание на случајните варијации.

Матричен модел (matrix model)

Комбинација на пирамidalна и мрежна организација погоден за јавно здравствени оддели на ниво на држава, округ или населено место каде поединецот има обврска да известува за својата работа преку пирамidalната хиерархија, но е дел и од мултидисциплинарните тимови кои работат на специфични програми и проекти.

Медијана (median)

Една од меркиите на централната тенденција. Наједноставната поделба на некоја низа на мерења е да се подели на два дела-горна и долна половина. Точката на скалата која ја дели групата на овој начин се вика *медијана*.

Медикејд (Medicaid)

Национална програма за здравствено осигурување во САД за граѓани со ниски примања (и сиромашни), основана во 1965 година како Одредба XIX од Законот за социјална заштита. Спроведувањето и покривањето на трошоците на оваа програма се обврска на федералната и државните влади. Администрацијата за финансирање на здравствената заштита спроведува програма на федерално ниво, и која во 1999 година обезбедила заштита за 36 милиони лица.

Медикер (Medicare)

Национална програма за здравствено осигурување во САД за постари лица, инвалиди и пациенти со терминална бубрежна болест, основана во 1965 година како Одредба XVIII од Законот за социјална заштита од 1935 година. Спроведувањето на оваа програма се врши на федерално ниво, преку Администрацијата за финансирање на здравствената заштита, која во 1999 година обезбедила заштита за 39 милиони лица.

Медицина заснована на научни докази и податоци (evidence-based medicine)

Консензус на експерти за критериуми и стандарди базирани на критичко оценување на стручна литература

Медицина на трудот (occupational medicine)

Специјалистичка превентивно-клиничка дисциплина во медицината, дел од јавното здравство, чија цел е уапредување и зачување на здравјето на работоспособното население.

Основна задача на медицината на трудот е да го уапреди здравјето на работното место, да ги превенира професионалните болести, болести во врска со работа и повреди на работа како и да ги лекува доколку се појават. Бернардино Рамацини (Bernardino Ramazzini, 1633-1714) се смета за „татко на медицината на трудот“ со публицирање на неговото дело „За болестите на работата“ (De Morbis Artificum Diatriba) во 1700 година (Last 2001).

Меѓународна агенција за истражување на ракот (International Agency for Research of Cancer, IARC)

Специјализирана меѓународна институција за истражување на потенцијални канцерогени за луѓе и експериментални животни. Оваа агенција има публицирано најсистематична евалуација на канцерогениот ри-

зик кој за лубето претставува експозиција на хемиски материји. Изработената Листа на канцерогени дава класификација на хемиски материји и занимања во 4 групи според големината на потенцијалниот канцероген ризик.

Медицинска технологија (medical technology)

Применета медицинска наука и технички развој, а не единствено машини кои се употребуваат во медицината. Терминот се користи и за нискотехнолошки, нескапи интервенции (пр. ОРТ и лекови) и за високотехнолошки или скапи и компликувани процедури и опрема (пр. МРИ).

Меѓународна комисија за медицина на трудот (International Commission on Occupational Health, ICOH)

Меѓународна невладина експертска организација од областа на медицината на трудот чии цели се обезбедување научен прогрес, ширење на знаење и развој на медицината на трудот и безбедноста на работа од сите аспекти ([њњњ.ицох.орг](http://www.icioh.org)).

Меѓународна организација на трудот, MOT (International Labour Organization, ILO)

Специјализирана агенција, формирана 1919 година, од 1945 година во состав на Организација на Обединетите нации (ООН), задолжена за прашањата од областа на здравјето и безбедноста на работа. Заснована врз принципите на универзалност, единаквост на земјите-членки, политичка неутралност и трипартитност. Целите на MOT се реализираат преку донесување меѓународни стандарди во форма на конвенции, препораки, резолуции (www.ilo.org).

Меѓународна класификација на надворешни причини за повреди (International Classification of the External Causes of Injuries, ICECI)

Меѓународна класификација на надворешни причини за повреди, која обезбедува класификација и шифри на низа фактори кои се поврзани со настанувањето на повредата (WHO Collaborating Centre on Injury Surveillance, 2001).

Меѓународна статистичка класификација на болестите и сродните здравствени проблеми, МКБ-10 (International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems, 10th revision)

Стандарден систем за класификација на болестите, повредите и здравствено сродните проблеми (WHO 1992).

Меѓусекторска активност (intersectoral action)

Соработка на здравствениот сектор со економските сектори за постигнување цели во здравството (WHO 1984, Antonazas et al 1992).

Менаџмент (management)

Мерките што се преземаат за планирање, организирање, функционирање и евалуирање на сите елементи на еден систем и персоналот инволвиран во менаџерските задачи. Во менаџерски задачи спаѓаат дефинирање политика на работа и приоритети; формирање програми кои зацртаната политика ќе ја претворат во стратегија на работа, јасно дефинирани цели и акции за постигнување на истите; дефинирање на буџет и обезбедување средства за пополнување на истиот; распределба на средствата за дефинираните програми; спроведување на програмите во дело; следење на прогресот и резултатите; водење на целиот процес во сите фази (WHO 1981, WHO 1990b, WHO 1993d, Suver 1992).

Менаџмент на меѓучовечки односи (Human Relations Management)

Координација и интегрирање на ресурсите во здравствената организација преку вклучување на кадар, финансиски и материјални средства, време и простор со крајна цел постигнување на зацртаните цели на поефикасен и поисплатлив начин.

Ментор (mentor)

Советник за лекарот во текот на периодот на приправничкиот стаж/ практичната обука. Менторот има улога на патрон и го олеснува развојот на стажантот и во личните и во академските сфери и се грижи за успешно завршување на приправничкиот стаж (General Medical Council 1993, 1998, Official Journal of the European Communities 1993, Закон за здравствена заштита на РМ, 2004).

Мерење на радијацијата (measurement of radiation)

Мерка на сончевата радијација дефинирана како измерен интеграл на спектралното зрачење преку патот и брановата должина на земјино ниво. Ова се базира на ЦИЕ еритермалниот акционен спектрум. Програмите за безбедност на квалитетот (QA) на ефикасен мониторинг во животната средина, покрај другите критериуми ќе помогнат и со прегледот за помош на системот, фреквенцијата на следење, густината и сензитивноста на радијациската активност. Како за пример, или како посакуван референтен систем, дадени се критериумите на ЕУ -нацрт планот на препораки за следење на нивоата на радиоактивност во животната средина.

Мета-анализа (meta-analysis)

Систематска квантитативна метода на комбинирање резултати од повеќе студии со цел да се добие најсодржрен одговор на одредено прашање. Процената со два или повеќе методи може да го подобри резултатот и можноста за согледување на отстапувањата и на други ефекти.

Метеоролошко време (meteorological weather)

Ја претставува реалната физичко-метеоролошка состојба на атмосфера во моментот на метеоролошките мерења.

Метод на голем примерок (large sample method), син. *асимитоциски метод*

Кој било статистички метод кој се базира врз приближувањето кон нормалната или друга распределба, која со зголемување на примерокот станува сè поточна. Како пример се наведува Хи-квадрат тестот на низа зачестености.

Микроелементи (micronutrient)

Хранливи состојки кои се потребни во мали количества (витамини и минерали), но се неопходни за оптимален раст, развој и здравје.

Микроклима на работниот амбиент (workplace microclimate)

Збир на физички фактори во тек на одредено време во некој одреден затворен простор (работен простор). Најважни фактори на микроклима се температурата, влажноста на воздухот, струењето на воздухот и топлинското зрачење.

Мобинг (Mobbing, work abuse, employee abuse, emocional abuse)

Специфична форма на однесување на работното место со која една личност или група, систематски, психички (морално) малтретира и понижува друга личност заради загрозување на нејзиниот углед, чест, човечко достоинство и интегритет, сè до елиминација од работното место. Злоставуваното лице е беспомошно и немоќно да се одбрани. Ваквата состојба се потврдува кога активностите карактеристични за ова однесување се повторуваат најмалку еднаш неделно, во период не покус од шест месеци.

Молекуларна епидемиологија (molecular epidemiology)

Користење на техниките на молекуларната биологија во епидемиолошките студии. Техники, каква е типизацијата на ДНК се користат за откривање, идентификација и мерење на посебни молекуларни структури кои може да бидат нормални, променети или оштетени од болеста или од изложеноста на штетни фактори на средината. Мерењата може да се однесуваат на изложеноста, раниот биолошки одговор, карактеристиките на домаќинот кои влијаат врз одговорот (чувствителност) или на други биолошки збиднувања кои може да посредуваат. Техниките на молекуларната епидемиологија се користат за точна идентификација на генотипот на патогените микроорганизми, за да се следат патиштата по кои определен сој инфицира една определена група луѓе. Вирусната ДНК може да биде мерена во клетките на домаќинот и во нивниот геном. Молекуларните техники се користат во

епидемиологијата на карциномот за идентификација, карактеризирање и мерење на: а) молекуларните промени вклучени во канцерогенезата (ксенобиотски ДНК на абдукција, соматски генетски мутации); б) на наследниот генски полиморфизам значаен за метаболната чувствителност; в) генот на „семејниот“ рак. Според Мекмајкл, молекуларната епидемиологија е всушност метод на мерење, а не дисциплина со вистинска истражувачка содржина. Но, и наспроти тоа, таа дала многу вредни придонеси на биомедицинските и клиничките науки и нуди големи надежи во иднина (Schulte and Perera 1993, McMichael 1994).

Молекуларни биомаркери (molecular biomarkers)

Одделни параметри на биолошки мониторинг на молекуларно ниво, кои ја покажуваат експозицијата или ризикот или генетска пречувствителност кај професионално експонираната популација.

Мониторинг (monitoring)

1. Континуирано надгледување на активности со цел да се контролира спроведувањето на планираното, вклучува: спецификација на методите за мерење на нивото на активност, употребата на ресурсите и резултатите од обезбедените услуги според договорени критериуми (WHO 1984, Drummond and Maynard 1993);
2. Тековно мерење на активностите од работниот план и напредок кон постигнување на краткорочните цели на процесот;
3. Подразбираакредитацијана лаборатории за обезбедување релевантни податоци и нивно користење за политиката и цели за управувањето од страна на овластените служби, како и за имплементација на систем за обезбеден квалитет во лабораториите овластени за следење, како и исполнување на барањата за аналитичките методи;
4. континуирана или повторувана опсервација, мерење и евалуација на здравјето и/или животната средина за одредени цели, според однапред одреден распоред во простор и време, со употреба на компаративни методи за одредување и собирање на податоците.

Монреалски протокол за супстанции кои го намалуваат озонскиот слој (Montreal Protocol on Substances that deplete Ozone Layer)

Потписан во 1987 година, Протоколот од Монреал е законски - обврзувачки меѓународен договор, документ кој обврзува повеќе од 160 влади да ја стопираат постепено употребата на клучните супстанции кои го оштетуваат озонот, со цел да се заштити озонскиот слој во стратосферата.

Морбидитет (morbidity)

Какво било отстапување, субјективно или објективно, од состојбата на физиолшка или психолошка благосостојба. Во таа смисла, *изнемошеноста, заболувањето и морбидната состојба* се дефинираат слич-

но и претставуваат синоними. Види и *болесӣ*

Комитетот на експерти на СЗО за здравствена статистика, во својот шести извештај од 1959 година, укажува дека морбидитетот може да се мери врз три основи: 1. болни лица; 2. заболувања (*периоди или епизоди на заболувањето*) кои ѝ *погодуваат лицата*; и 3. *траење* (во *дено*, *недели* и *и^тн.*) на овие заболувања.

На просторите на поранешна Југославија, зборот „морбидитет“ бил користен за различни показатели на заболувањето, што водело кон конфузија. Затоа, епидемиолошката секција на Србија, 2001 година ја прифатила следната формулатија: Морбидитет е синоним за заболување во општа смисла. Тој термин не треба да се користи за означување на стапки, односно пропорции (стапка на инциденција, стапка на преваленција итн.).

Морталитет на доенчиња (Infant Mortality Rate, IMR)

Број на смртни случаи на бебиња до едногодишна возраст на 1000 живородени. Поточно, МД претставува веројатност на умирање од раѓањето до едногодишна возраст.

Морталитет кај деца (child mortality rate)

Веројатност за смртност од раѓање до 5-годишна возраст, изразено на 1000 живородени деца. Се користи и терминот *морталитет по 5-годишна возраст*.

Морталитет на новороденчиња (neonatal mortality rate)

Број на смртни случаи на новороденчиња под 28-дневна возраст на 1000 живородени.

Морталитет во мајчинство (maternal mortality rate)

Годишен број на смртни случаи на жени од причини поврзани со бременоста, во текот на бременоста и до 42 дена по завршувањето на бременоста, изразено на 100.000 живородени.

Мрежа на социјална заштита (social safety net)

Основни дејства во вид на финансиска и материјална помош за обезбедување елементарна заштита од абсолютна беда. Системот на социјална заштита е важен механизам за помош на оние структури кои немаат никаква корист од економскиот развој (лицата хронично неспособни за работа поради инвалидитет или поради возраста, лицата погодени од моменталната економска рецесија или од болест). Средствата најчесто се обезбедуваат од централната или од локалната власт (World Bank 1992, Barr 1992).

Мрежна организација (network organization, task-oriented working group)

Представува организација на односи - адхократија каде интердисциплинарни професионални тимови ги координираат функциите во здравствените организации (болници).

Мртвороденост - види *фетална смрт*

Мултипликативен модел (multiplicative model)

Модел во кој здружениот ефект на две или повеќе причини е производ на нивните ефекти. На пример, ако факторот a го умножува ризикот за вредноста a во отсуство на факторот b, а факторот b го умножува ризикот за вредноста b во отсуство на факторот a, комбинираниот ефект на факторите a и b ќе биде a x b.

Мутагеност - види *генотоксичност*

H

Надворешни влијанија, (externalities), син. *екстериалии*

Фактори што не се вклучени во примарните економски трансакции. Примерите вклучуваат ризик да им се загрози здравјето на луѓето кои не се вклучени во куповната цена на алкохолот; негативните здравствени ефекти од индустриското загадување, кои не се вклучени во цената на индустриските производи што се произведуваат, ниту во давачките што ги плаќа производителот (Pass et al 1988, Cohen and Henderson 1988, Macve and Carey 1992).

Најдобри практики (best practices)

Стратегии, активности или приоди кои биле докажани, со истражување и евалуација, како ефективни во превенција и/или одложување на насилиството или други проблематични однесувања (Sethi et al 2004).

Најниско ниво со забележан негативен ефект (Lowest-Observed-Adverse-Effect Level, LOAEL)

Најниска концентрација на одредена супстанција која предизвикува почетни негативни промени.

Намалување на трошоците (cost containment)

Мерки што се преземаат за да се намали потрошувачката или стапката на пораст на потрошувачката, или трошокот за единица услуга (Abel Smith 1984, Suver 1992).

Напор (strain)

Одговор на организмот за совладување на оптоварувањето на работа.

Нарушување на спиењето (sleep disturbance)

Пријава на тешкотои при спиењето поради нарушување на сонот и често будење ноќно време, обично, одредено за одмор. Нарушувањата во сонот се наблюдуваат како здравствен ефект на самите себеси, но можат да предизвикаат промени во расположението, замор (и поради тоа предизвикани несреќи) како и останати нарушувања.

Насилство (violence)

Намерна употреба на физичка сила или моќ, со закана или конкретно загрозување, против себе, друго лице, група или заедница, чија последица

или веројатност за последица е повреда, смрт, психолошка штета, спреченост на развој или каква било загуба (Krug et al 2002).

Насилство на работа (harassment at the workplace)

Форма на злоупотреба на вработените која потекнува од неетичко однесување и доведува до виктимизација на работникот. Тоа може да предизвика сериозни негативни последици по квалитетот на животот и здравјето на индивидите, најмногу на емоционален, психосоматски и бихевиорален план. Како додаток, општеството во целина станува жртва поради зголемениот притисок врз социјалните служби.

Национален институт за здравје и безбедност на работа

(National Institute for Occupational Safety and Health, NIOSH)

Федерална агенција во САД, одговорна за спроведување на истражувања и донесување на препораки за превенција на болестите и повредите поврзани со работата. National Institute for Occupational Safety and Health (www.cdc.gov/niosh.html)

Неделен извештај на морбидитет и морталитет

(Morbidity and Mortality Weekly Report, MMWR)

Неделна публикација на Центарот за контрола и превенција на болести во Атланта, каде се објавуваат епидемиолошки податоци заедно со извештаи за некои заразни и незаразни болести од епидемиолошко значење.

Негативни ефекти (negative effects)

Промена во морфологијата, физиологијата, растот и развојот на живите организми која резултира со нарушување на функционалниот капацитет на одделни органи и системи или ги намалува компензаторните механизми на организмот.

Негативни ефекти на климатските промени (negative effects of climate changes)

Ги означуваат промените во физичката животна средина коишто настануваат како резултат на климатски промени, и коишто имаат значителни штетни ефекти врз составот, флексибилноста или врз продуктивноста на природните или управуваните екосистеми или врз функционирањето на општествено-економските системи, како и врз здравјето и благосотојбата на човекот.

Негативни ефекти од болест (Burden of Disease, BOD), син. оштетованост со заболувања

Определување на влијанието на една болест врз населението, мерено преку бројот смртни случаи; влијанието на предвремената смрт и инвалидитетот врз населението се сметаат со посебни единици мерки.

Нееднаквост (inequity)

Нарушена рамнотежа во распределување на ресурсите или достапноста на услугите меѓу различни групи од населението, без оглед дали различните потекнуваат од местото на живеење или од различната етничка и социоекономска припадност на групите.

Неопходен причински фактор (necessary cause)

Тоа е причински фактор чие присуство е неопходно за да се дојде до ефектот.

Несреќа (accident)

1. Непланиран настан, кој се јавува како резултат од неприспособен чин на индивидуата во синцирот на настани кои се планирани и контролирани, а кој може, но не мора, да има за последица повреда (Stankovik 1978). За Валер и Лангли, несреќата е етиолошки феномен, а повредата последица по здравјето (Andersson et al 1991);
2. Настан кој резултира или може да резултира со повреда (Прва светска конференција за превенција на несреќите и повредите, Стокхолм, 1989);
3. Согласена експозиција-категорија на инцидентот. Обично, ова може да се земе како IPCS ниво 3- каде постои сусpekteno или нарушенено здравје-болест; и IPCS ниво 4- каде главниот план за итност е активиран.

Несреќа на работа (accident at work)

Непланиран настан во низа на планирани, предвидени и контролирани настани до кој е дојдено поради неприспособена човечка реакција. Како последица од несреќа на работа може, но не мора да се јави повреда на работа.

Ниво без забележителен негативен ефект (No-Observed-Adverse-Effect Level, NOAEL)

Највисоката концентрација на одредена супстанција за која е докажано дека не предизвикува негативни ефекти.

Нивоа на заштита (levels of care)

Терминот се однесува на примарна, секундарна и терцијарна здравствена заштита, кои се дефинирани како амбулантска, основна болничка и специјализирано-болничка заштита, соодветно.

Низводна детерминанта - види *дистерминанта/проксимална*

Нозокомијална инфекција - види *болничка инфекција*

Нормална распределба (normal distribution), син. *Гаусова диситрибуција*

Континуирана распределба на фреквенцијата (зачестеноста) на бескрајна низа претставена со следната равенка:

$$f(x) = \frac{1}{(2\pi\sigma^2)^{1/2}} e^{-(x-\mu)^2/2\sigma^2}$$

каде x е апсциса, $f(x)$ е ордината, μ е аритметичка средина, e е база на природниот логаритам, односно 2,718 а σ е стандардна девијација.

Нормалната распределба ги има следните особини:

1. Таа е континуирана симетрична распределба; обата нејзини краеви се простираат до бесконечност.
2. Аритметичката средина и медијаната се идентични.
3. Формата на овој тип распределба е сосема определен со аритметичката средина и со стандардната девијација.

Носител (carrier)

Човек или животно кое во себе носи специфичен инфективен агенс без да покажува знаци на болеста и кое служи како извор на инфекција или контаминација на храната, водата и други материји. Носителот може да биде во невидлива (субклиничка) фаза, или во инкубационен, клинички или реконвалесцентен период на болеста, колонизиран, но и натаму инфективен за другите, директно или индиректно.

Нулта хипотеза (null hypothesis)

Статистичка хипотеза дека една промелива големина не е поврзана со некоја друга или со низа на други променливи големини или дека распределбата на две или повеќе популации не се разликуваат меѓусебно. Едноставно речено, со нултата хипотеза се тврди дека резултатите кои се добиени со определено испитување (студија), експеримент или тест, не се различни од оние што може да се јават како резултат од дејствувањето на самиот случај.

O

Објективно структурирано клиничко испитување - види ОСКИ

Одбиток (deductible)

Сума, што може да биде фиксна или променлива, назначена со полисата за осигурување, што се одбива од кое и да е барање врз основа на таа полиса; таа сума тогаш ја плаќа корисникот на услугата, остатокот го плаќа осигурувачот и е подложна на аранжман за делумно плаќање (co-payment), наплата на одредена цена од корисникот или на договорот за делумно осигурување (co-insurance) (Pass et al 1988).

Одложен морталитет (delayed mortality)

Се однесува на смрт настаната по акутна фаза на некоја болест, како на пример, зголемена смртност кај деца во епидемија на сипаници.

Одложено лекување (respite care)

Привремено лекување на хронично болно или инвалидизирано лице, кое престојува дома и е зависно од постојана и непрекина грижа на членови на семејството или пријатели.

Одржливост (sustainability)

1. Капацитет да се намират потребите на денешницата без да се компромитира можноста да се намираат потребите на иднината. Овој концепт е централен став за глобална заштита и надминување на зајакните по здравјето од индустрискиот растеж и експлоатирањето на природните ресурси. Тие сите се дел од предизвикот на одржливиот развој. Специјален аспект на одржливоста е одржливоста на развојните програми; може да се каже дека ова е направено кога програмата продолжува да дава добри резултати и по престанокот на користењето помош и средства од кои во почетокот била зависна. Постигнувањето на одржлив развој на здравството преку користење странска помош е посебен предизвик во здравствениот сектор (Brundtland 1987, Phillips and Verhasselt 1994);
2. Одржливоста на програмата посочува на важноста од нејзината имплементација и менаџмент на социјално, еколошки и економски возможен начин, за да опстои низ времето (Sethi et al 2004).

ОЕПРЗ (Priority, Economics, Acceptability, Resources, Legality, PEARL)

Метод за оценување на приоритетите во смисла на надворешните фактори на оправданост, економија, прифатливост, ресурси и законитост.

Озон (ozone)

Се наоѓа во два слоја на атмосферата, страто и тропосфера. Во стратосферата озонот е во триатомска форма на природен насцентен кислород кој претставува заштитен слој (меѓу 15 и 50 км над површината на земјата) од ултравиолетовата радијација и можните штетни ефекти по човекот и животната средина. Во тропосферата, озонот е хемиски оксидант и најголема компонента на photoхемискиот смог.

Опасен отпад (hazardous waste)

Отпад (пр. материјали кои се сметаат дека немаат повеќе вредност или корист и поради тоа се отстрануваат), кој претставува опасност по здравјето на луѓето во поглед на нивната краткотрајна или долготрајна експозиција од самиот тој или од неговите распадни делови, посебно при неправилното управување со нив. Тие поседуваат најмалку едно од следните 4 карактеристики: запалност, корозивност, хемиска реактивност, токсичност. Експозицијата може да дејствува директно (пр. преку контакт со отпадот) или индиректно пр. цедење во земјата, подземните води или површинската вода, ослободување во атмосферата или во синцирот на исхраната.

Опасни супстанции (hazardous substances)

1. Супстанции кои предизвикуваат промени во физичкиот, хемискиот, биолошкиот или бактериолошкиот состав, радиолошките или други карактеристики на водата, до степен со кој може да се ограничи или целосно да се оневозможи нивното користење за одредени цели;
2. Материи, смеси или производи кои се наоѓаат преставуваат потенцијална закана по здравјето на човекот и/или за животната средина. Типични опасни материји се запалните, токсичните, експлозивните, корозивните, хемиски реактивните супстанци. Дел од нив се наоѓаат на листата од „Севесо II“ Директивата во Додаток I, дел 1, или ги исполнуваат критериумите од Додаток I, дел 2.

Оперативно истражување (operations research)

Набљудувачка и експериментална студија со која се испитуваат функционалните делови на еден систем, пр. здравствени услуги, со цел да се утврдат начините за негово подобрување.

Описна студија - види *дескриптивна ситуација*

Опартунитетен трошок (opportunity cost)

Мерка за жртвувањата кои треба да се направат при користење ограничени ресурси за постигнување една одредена цел (купување или производство на одреден производ) за сметка на некоја друга (Pass et al 1988, Mooney 1986, Drummond, Stoddart and Torreance 1990).

Опсервациона студија (observational study), син. *неекспериментална студија*

Епидемиолошка студија која не вклучува интервенција, ниту експериментална ниту некоја друга. Таква би била студијата во која би било пуштено сите работи да се одвиваат природно во својот тек, па се испитуваат промените во една карактеристика во однос на промените на другите карактеристики. Аналитичките епидемиолошки методи, во кои се вбројуваат анамнестичките и кохортните студии, со право се нарекуваат *опсервациона епидемиологија*, затоа што истражуваат, без да интервенира, ги опсервира збиднувањата, и притоа, само ги бележи, класифицира, ги брои и ги обработува статистички (Kelsey et al 1986).

Оптовареност со заболувања - види *негативни ефекти од болести*

Општа болница (general hospital)

Болница во која се обезбедуваат услуги на дијагностика и лекување на пациенти во различни медицински хируршки и нехируршки oddели.

Општа стапка на фертилитет - види *фертилитет*, *општина стапка*

Општествено-класна класификација (social class classification)

Систем на класификација на населението со цел да се покаже социоекономската структура на општеството, а која може да се користи и во епидемиолошки испитувања. Во Британија, општата класификација на професии се користи во посмртниците и служи за проучување на здравствените трендови кај секоја општествена класа, дури и во здравствен систем со универзален пристап.

Орални рехидратиски соли/терапија, ОРС/Т (Oral Rehydration Salts/Therapy, ORS/T)

Комбинација на соли и шеќер која се користи за надоместување загубени електролити кај дијарејни заболувања. ОРТ растворите содржат натриум хлорид, калиум хидроген карбонат и гликоза.

Организација (organization)

Претставува две или повеќе лица кои работат заедно кон постигнување на заедничка цел.

Толковник по јавно здравство

Организација за економска соработка и развој (Organization for Economic Cooperation and Development, OECD)

Организација составена од повеќе развиени и индустрисани земји, која има за цел да ја промовира трговијата и социоекономската соработка меѓу нејзините членки, но и меѓу земјите на меѓународно ниво. Членки на оваа организација се: Австралија, Австрија, Белгија, Велика Британија, Германија, Грција, Данска, Ирска, Исланд, Италија, Јапонија, Јужна Кореја, Канада, Луксембург, Нов Зеланд, Норвешка, Полска, Португалија, САД, Турција, Унгарија, Финска, Франција, Холандија, Чешка, Швајцарија, Шведска и Шпанија.

Организација на времето (time management)

Распоредување на работните обврски и остварување на целите преку организација на времето.

Органски неразградливи загадувачи, ОНЗ (Persistent Organic Pollutants, POPs)

Органски супстанции кои во основата на својата структура имаат јаглероден атом, кои не се разградуваат во средината, се биоакумулираат во живите организми и претставуваат ризик за човекот и средината.

ОСКИ, Објективно структурирано клиничко испитување (OSCE, Objective structured clinical examination)

Метод на објективно структурирано клиничко испитување на компетентноста во еден широк опсег на клинички вештини. Кандидатите поминуваат неколку „станици“, по принципот на ротација и се бара да извршат некоја клиничка вештина во секоја станица (The Royal College of General Practitioners. Examination for membership (MRCGP), 2001).

Осигурување/одржување на квалитет (Quality Assurance, QA)

Одржување на квалитетот на професионалната активност преку усогласени/договорени критериуми (The Royal College of General Practitioners 2001).

Основен систем за одредување приоритет - види OSPO

Основна лиценца (basic license)

Дозвола за работа под надзор. Давање потврда за работа под надзор на личен едукатор при работа во акредитираните институции (Закон за здравствена заштита на РМ, 2004).

Основни потреби (basic needs)

Термин што се употребува од Меѓународната организација на трудот и другите агенции на Обединетите нации за основните животни добра и услуги (храна, живеалишта, облека, здравје, образование и сл.) неоп-

ходни за минимум животен стандард. Овие основни потреби се исто така вградени во концептот на СЗО како предуслови за здравјето (Todaro 1992, Phillips 1994).

ОСПО, Основен систем за одредување приоритет (Basic Priority Rating System, BPRS)

Основен систем за одредување приоритет: систематско изедначување заради одредување приоритет на здравствените проблеми во смисла на големина, сериозност и ефикасност при интервенција.

Отпадна вода (wastewater)

Отпадна вода настаната од активностите во домаќинството кои се поврзани со секојдневниот живот на човекот, како што е капењето, миенето, чистењето, исхраната, подготвувањето на храната, перењето, личната хигиена.

Отров (xenobiotic)

Секоја хемиска супстанција внесена во организам која со своите физико-хемиски својства предизвикува минливи или трајни оштетувања на структура или функција на еден или повеќе органи или системи.

Официјална служба за собирање на отпадот (official service for waste collection)

Официјален и постојан сервис кој го собира и безбедно го отстранува домашниот отпад од дворовите или посебно за таа намена определени места. Зачестеноста на собирањето треба да биде таква за да се одбегне акумулација на несобраното ѓубре.

Оценка според дефинирани критериуми (criterion referenced assessment)

Испит при кој способностите на кандидатот се споредуваат со некој дефиниран критериум на компетенции. Стандардот се одредува пред испитот (The Royal College of General Practitioners 2001).

Оценување и самооценување (appraisal including self appraisal)

Проценување на квалитетот на усвоените содржини во текот на еден турнус, нагласувајќи ги областите каде што е постигнат успех и областите каде што е потребно или се препорачува доучување или про-длабочување на знаењето. Посебно внимание се посветува на „пофалбата“ (The Royal College of General Practitioners 2001).

Оценување според стандарди изведени од покажаните резултати (norm-referenced assessment)

Испитување каде резултатите на сите студенти се користат за поставување стандард за испитот; преодната оценка за испитот е одредена по

добивањето на сите резултати (The Royal College of General Practitioners 2001).

Оштетување на озонскиот слој (ozone depletion)

Деструкција на стратосферскиот озонски слој кој ја штити земјата од ултравиолетовата радијација и можните штетни ефекти по човекот и животната средина. Оваа деструкција е предизвикана од одредени супстанции кои содржат хлор или бром (хлорофлуоро карбони и халони) кои се раскинуваат кога ќе ја достигнат стратосферата и катализитички ги оштетуваат озонските молекули.

Π

Пазарен механизам (market mechanism)

Интеракција на купувачите и продавачите во економијата со која се одредува обемот, типот и квалитетот на производите кои се произведуваат и се дистрибуираат. Овој механизам функционира во системи со пазарна економија. Се разликува од планскиот систем на државните економии каде одлуките за производството на еден производ и неговата дистрибуција ги донесува владата, дефинирани во периодични планирања, на пр. „петгодишни планови - петолетки“. Пазарниот механизам има тенденција да ги игнорира надворешните фактори кои не се во директна врска со непосредните купувачи и продавачи (Todaro 1992, Cohen and Henderson 1988, Barr 1992).

Пакет на услуги (benefits package)

Комплет од услуги и други вредности во пари и слично кои им се наменети на луѓето со исполнувањето на одредени критериуми. Во здравственото осигурување и во социјалната заштита, пакетот на услуги им следува на осигурените луѓе, кои се дефинирани според критериумите определени во моделот. Критериумите обично законски се дефинираат со или без дискреција за оние то работат во системот да одлучуваат, кој ќе биде вклучен или исклучен од овој пакет (Normand and Weber 1994, WHO 1993b).

Палијативно лекување (palliative care)

Симптоматска терапија и поддршка на терминален (неизлечиво болен) пациент и членовите на неговото семејство.

Пандемија (pandemic)

Епидемија која се јавува во светски размери или врз многу широко географско подрачје и погодува многу голем број луѓе (Herbst et al 1971, CDC MMWR 1981).

Паразит (parasite)

Форма на живот која живее на или во друг организам и се исхранува преку него. *Задолжителни паразити* се оние што не можат да живеат надвор од домаќинот, додека *факултативни паразити* се оние што можат да водат независен непаразитски живот.

Парето подобрување (Pareto improvement)

Подобрување на благосостојбата на една индивидуа што не влијае неповолно врз благосостојбата на другите (Алфредо Парето развил теорија за релативна благосостојба на поединецот (Mishan 1973, Drummond, Stoddart and Torrence 1992).

Паритет (parity)

Состојба на жената која се однесува на податоците за раѓање на деца способни за живот. Поимот се однесува на бројот на доносени деца кои ги родила една определена жена. Не се сметаат спонтаните и првоцираните абортуси во раната фаза на бременост, но се сметаат мртвороденчињата. Види и *здравиност*

Партиципација/плаќање од џеб (out-of-pocket payments)

Потрошени парични средства од страна на корисникот на здравствени услуги, за услуги кои не се опфатени со неговото или со националното здравствено осигурување; или плаќања, легални или нелегални, на здравствени работници за услуги кои се овластени да ги изведуваат.

Пастеризација (pasteurization)

Процес на делумна стерилизација на една материја со нејзино загревање на одредена температура за временски период потребен да се уништат патогените организми, но без да настанат поголеми хемиски промени на материјата.

Патоген (pathogen)

Организам, токсин или друг агенс кој има способност да предизвика болест кај човек, животно или растение.

Патогеност (pathogenicity)

Способност на инфективен, токсичен, карциноген или тератоген агенс да предизвика болест кај изложен и подложен (чувствителен) организам.

Патогенеза (pathogenesis)

Претпоставени механизми преку кои етиолошкиот агенс ја предизвикува болеста. Треба да се забележи разликата помеѓу *етиологијата* и *патогенезата*. Етиологијата на некоја болест ги опфаќа причините кои ги почнуваат патогенетските механизми; дејствувањето врз етиолошките фактори може да ја спречи (превенира) појавата на болеста.

Пепел (ash)

Цврст остаток кој останува по согорување (најчесто целосно) на неорганскиот дел од материји што содржат јаглерод.

Пер дием/на ден (per diem)

Метод на враќање средства за направени болнички трошоци, денови грижа за хоспитализиран пациент, најчесто врз основа на просечните дневни, а не на реалните трошоци направени за лекување на секој индивидуален случај.

Перзистенти пестициди (persistent pesticides)

Пестициди кои не се разградуваат хемиски или се разградуваат многу бавно и остануваат во животната сердина.

Перинатален морталитет (perinatal mortality rate)

Број интраутерини смртни случаи во доцен фетален развој на повеќе од 28 недели и смртни случаи на бебиња до 7-дневна старост, на 1000 живородени.

Периодичен медицински преглед (periodic medical examination)

Превентивен медицински преглед, со проценка на здравствена состојба и работна способност на работници кои работат под посебни услови на работа, со зголемен ризик по здравјето и работната способност. Се вршат на одредени временски интервали, а елементите на овие прегледи зависат од посебните услови на работното место (Орушев 1982).

Пестицид (pesticide)

Претставува супстанција која е наменета за заштита од штетници, за уништување, привлекување, спречување или контрола на штетниците, вклучувајќи ги тутка и растителните видови или животните присутни во процесот на производство, складирање, транспорт, дистрибуција и преработка на храна, на земјоделски култури или на добиточна храна. Исто така, овој термин подразбира супстанции кои можат да им бидат дадени на животните заради контрола на ектопаразитите. Овој термин вклучува супстанции наменети за регулирање на растот на растенијата, средства против плевел, средства за апсорбирање на влага, или средства за инхибиција на 'ртење, и супстанции, кои се аплицираат на родот, било пред или по собирањето за да се заштити истиот за време на складирањето и транспортот. Под овој термин не се подразбираат ѓубрива, нутриенси за растенијата и животните, адитиви и ветеринарни лекови.

План/распоред (schedule)

Организирана листа која ги покажува очекуваните временски рамки кога некои интервенциски активности треба да почнат или да престанат.

План за работа (work plan)

Комбинација од поделбата на работни сегменти, распоредот, задачите на одговорност, и табелата за следење (Gantt) кои опишуваат како некоја програма ќе биде имплементирана.

План на истражувањето (study design)

Под овој поим се подразбира „архитектурата“ на студијата: нејзината структура, специфичните податоци за испитуваната популација, времето на изведувањето по фази, методот и постапките, вклучувајќи ги и етичките аспекти, што сè треба да биде прецизирано во протоколот на испитувањето. Подробностите за сите аспекти на планот на испитувањето треба да бидат јасни и јавни за секој оној што ќе сака да го повтори испитувањето за да ги провери резултатите. Кога се работи за студија во која се ангажирани повеќе центри (мултицентрична), секој од центрите е задолжен да ги следи насоките дадени во протоколот на испитувањето.

Планиран програмско-буџетски систем (Planning Program Budget System, PPBS)

Систем на финансирање според кој распределбата на средства започнува со нова програма за секоја година, наспроти автоматското обновување на буџетот од претходната година.

Планирање (planning)

Процес на организирање на одлуки и дејства за постигнување зацртани цели во рамките на една доктрина, кој вклучува изготвување пишани планови со дефинирани цели кои треба да се постигнат, механизми за донесување одлуки и спроведување на дејства, средства кои треба да се употребат и начин на нивното обезбедување, учесници и партнери во спроведување на процесот, критериуми за вреднување на резултатите, времетраењето на имплементацијата и процедурата за изготвување извештаи и потпишување договори. Планирањето е општа карактеристика на менаџментот во сите економски системи (WHO 1984, Jones and Prowle 1984, World Bank 1993).

Планирање за здравје (Healty Plan-it)

Алатка за планирање и менаџмент на јавно-здравствени програми CDC Атланта 2003.

Платен биланс (balance of payments)

Збирен извештај на националните финансиски трансакции со надворешниот свет. Земјите во кои има големи економски и политички реформи можат да се соочат со големи и растечки проблеми во трговскиот биланс, поради инфлација и несигурност околу стабилноста на валутата и трговските договори (World Bank 1993, UN 1992).

Плодност - види фекундитет

Пневмокониози (pneumoconioses)

Професионални белодробни заболувања предизвикани со акумулација на прашина (аеросол на цврсти неживи честички) во белите дробови и

реакција на ткивото на нејзиното присуство. Најчести предизвикувачи се прашина која содржи слободен силициумдиоксид, азбест и др. (IV Меѓународна конференција за пневмокониози, Букурешт, 1971).

Пневмокониози, РТГ класификација на МОТ (ILO RTG Classification of Pneumoconioses)

Меѓународна унифицирана класификација на радиографските промени на белите дробови, предизвикани од инхалација на прашина и нивно систематско регистрирање, при што не се навлегува во патоанатомските карактеристики, медико-легалните прашања поврзани со овој проблем, ниту во оцената на работната способност на заболените работници.

Побарувачка (demand)

Желба или потреба за некој производ комбинирана со очигледна волја и можност да се плати за него. Побарувачката зависи од цената и информацијата за достапноста и квалитетот на производот. Побарувачката за здравствените услуги често тешко се проценува и може да се потребни истражувања за да се процени спремноста да се плати за нив.

Побарувачка на здравствени услуги (demand for health services)

Желба, спремност и/или можност да се бара, користи и плати здравствена услуга. *Искажаната побарувачка* го опишува реалното користење, додека *потенцијалната побарувачка* ги изразува потребите.

Повеќеслојна анализа - види анализа, повеќеслојна

Повреда (injury)

1. Стандардната дефиниција за „повреда“ користена од СЗО е „Повредите се предизвикани со акутно изложување на физички агенси како што се: механичката енергија, топлината, електрицитетот, хемикалиите и јонизирачкото зрачење, интерактивно реагирајќи со организмот во количини или со интензитет, кој го надминува нивото на човечка толеранција. Во одредени случаи (како на пр. давење или смрзнување), повредите се резултат на ненадеен недостиг на есенцијални агенси, како што се кислородот или топлината“ (Baker 1992);

2. Повреда претставува физичко оштетување кое е последица од ненадејно и кратко изложување на човечкиот организам на енергија со интензитет кој е над толеранцијата. Тоа може да биде лоша лезија како резултат на акутната изложеност на енергија со интензитет кој го надминува нивото на физиолошка толеранција, или пак може да биде нарушување на функцијата, како резултат на недостиг на еден или повеќе витални елементи (на пр. воздух, вода, топлина), како кај давењето, душевјето или смрзнувањето. Времето помеѓу изложеноста на енергијата и појавата на повредата е кратко (Krug 1999).

Повреда во сообраќајот (traffic injury)

Било која повреда од возило настаната на јавна сообраќајница (International Classification of Diseases, 10th Edition, 1992). Повредите спаѓаат во групата ненамерни повреди. Во Меѓународната статистичка класификација на болестите и сродните здравствени проблеми, во десеттата ревизија во Глава XX се дадени дефиниции поврзани со транспортни несреќи.

Повреда на работа, смртна (fatal injury at work)

Повреда на работа поради која настапила смрт на местотото на несреќата на работа или на патотот до здравствената установа (Загорац и Бјеговиќ 2005).

Повреди на работа (injuries at work)

Повреда на работникот, предизвикана како последица од акутен надворешен настан, несреќа на работа, причински сврзана за извршување на работата (медицински аспект). Според нашите законски прописи, повреди на работи покрај наведените ги вклучуваат и сите акутни професионални интоксикации, повредите за време на службен пат, како и повредите на редовниот пат за одење и враќање од работа. Според СЗО, повреди на работа се повреди причински сврзани за извршување на работата кои имаат за последица привремена спреченост за работа од најмалку 3 дена (СЗО 1996).

Повреди на работа, извори (sources of injury, material agent)

Предмети, материји, делови на машини и др., од кои непосредно произлегува повредата и се во најтесна врска со повредувањето (ESAW, 2001).

Повреди на работа, причини (causes of injury, deviation)

Фактори кои доведуваат до повреди и произлегуваат од самиот човек, социоекономските услови, организацијата на работа и фактори од работната околина (ESAW, 2001).

Повреди на работа - Стапка на инциденца (incidence rate)

Статистички параметар кој претставува однос на бројот на повредите на работа во одреден временски период (најчесто 1 година) и просечниот број на работници изложен на ризик од повреди.

Повреди на работа - Индекс на фреквенца (frequence index)

Статистички параметар кој претставува однос на бројот на повредените работници во набљудуваниот период и бројот на остварени работни часови на сите работници во анализираното претпријатие или работна единица за истиот период.

Повреди на работа - Индекс на тежина (injury weight index)

Статистички параметар кој претставува однос на бројот на изгубените работни денови поради повреди на работа во набљудуваниот период, во анализираното претпријатие и бројот на вкупно остварени работни часови во истиот временски период и во истото претпријатие.

Поврзаност (association), син. *асоцираносќ; корелација, стапаѓајчица зависност, врска*

Тоа е статистичка зависност помеѓу две или повеќе збиднувања, карактеристики или други променливи големини. Поврзаноста е присутна ако веројатноста од појава на едно определено збиднување, карактеристика или количество на определена променлива големина, зависи од појавата на едно или повеќе други збиднувања, од присуството на една или повеќе други карактеристики, односно од количеството на една или повеќе променливи големини. Поврзаноста помеѓу две променливи големини се описува како позитивна кога појавата на повисоките вредности на една променлива големина е здружена со појавата на повисоки вредности и на некоја друга променлива големина. За негативна поврзаност се зборува кога зголемените вредности на една променлива величина е здружена со намалени вредности на другата променлива големина. Поврзаноста може да биде случајна или е резултат на различни други околности. Постоењето на поврзаност не мора да значи дека е во прашање каузален однос. Појмовите „поврзаност“ и „врска“ се користат наизменично со исто значење. Поврза настите може, грубо, да се поделат во две групи: симетрични или непричински (некаузални) и асиметрични или причински (каузални).

Поврзаност, асиметрична (association, asymetrical), син. *асиметрична врска*

Непоходни предуслови за асиметрична врска се *насоката и времето*. Независната променлива X мора да предизвика промени во зависно променливата Y и, притоа, „каузалната“ променлива мора да претходи на „ефектите“ кои се сметаат за нејзини последици. Веројатноста дека се работи за вистински каузален однос се зголемува кога се присутни определени критериуми, но меѓу нив временскиот редослед е единствен неопходен услов.

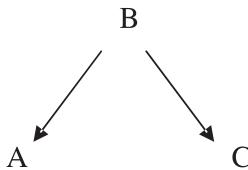
Поврзаност, директна (association, direct)

Поврзаност на променливите A и B директно, а не преку позната трета променлива (C),

Поврзаност, индиректна (association, indirect)

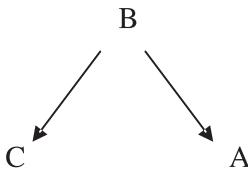
Се разликуваат два типа:

1. Поврзаност на факторот C со болеста A, само затоа што и A и C се поврзани со заедничкиот основен фактор B.

Промената на факторот С нема да предизвика промена во зачестеноста на болеста А, освен доколку промената на С не влијае врз факторот В. Со цел да се избегне забуната во однос на алтернативното значење на изразот „индиректна поврзаност“, прикажаниот тип би требало да се вика „секундарна поврзаност“.

2. Поврзаност на факторот С со болеста А преку интермедијарниот или фактор кој интервенира-В.

Промената на факторот С ќе предизвика промена во зачестеноста на болеста А. Да се избегне забуна, овој тип би требало да се вика „индиректна каузална поврзаност“.

Поврзаност, лажна (association, spurius)

Употребата на овој поим е подобро да се избегнува, затоа што различни автори му дават различни значења. Може да се однесува на артифицијелна, случајна, лажно секундарна или на кој било друг вид на некаузална поврзаност, настаната поради случај, пристрасност, пропуст да се стави под контрола влијанието на надворешната променлива големина, пристрасност итн.

Поврзаност, симетрична (association, symmetrical)

Поврзаноста е некаузална кога е симетрична, како во равенката $F=MA$ (силата е еднаква на производот од масата и забрзувањето). Ова е некаузален и симетричен израз на математичкиот однос помеѓу физичките својства на силата, масата и брзината. Ако се промени едната страна на равенката, мора да се менува и другата, за да се задржи рамнотежата. Иако епидемиолозите се најмногу заинтересирани за асиметричните исказувања кои имаат насока, симетричните исказувања се, исто така, корисни понекогаш. На пр., преваленцијата може да се изрази со помош на инциденцијата и траењето во едноставната равенка $P=I \times D$. Ако се познати два од овие три елемента, третиот може многу лесно да се пресмета.

Поврзување на документацијата (record linkage)

1. Тоа е метод на собирање информации кои се содржани во еден или повеќе извори, на пр. во разни истории на болеста и документи од виталната статистика, какви се изводите од матичните книги на родени и умрени. Постапката овозможува една личност да се смета само еднаш. Постапката овозможува единствен систем на идентификација, на пр. идентификационен број или име на мајката;
2. Поврзувањето на податоците овозможува да се доведат во врска збиднувања кои се просторно и временски оддалечени, но се значајни за здравјето или да се соберат податоците за различни членови на семејството. Обично, овие податоци се пронаоѓаат и се чуваат со помош на компјутер, што овозможува тие да се табелираат и анализираат. Секоја личност на светот создава своя книга на животот. Таа почнува со раѓањето и завршува со смртта. Нејзините страници ги чинат податоците за главните збиднувања во животот. Поврзувањето на податоците е името кое му е дадено на процесот на поврзувањето на сите овие страници во една книга (1. Newcombe 1988; 2. Dunn 1946).

Површински води (surface waters)

Сите протечни и стоечки води на површината на Земјата.

Подземни води (groundwater)

Води кои се наоѓаат под површината на Земјата и комуницираат со површината или водоносните потслоеви.

Покриеност (coverage)

Мерка за степенот до кој обезбедените услуги ја покриваат потенцијалната потреба од овие услуги во заедницата. Се изразува како пропорција во која броител е бројот на обезбедени услуги, а именител - бројот на институции каде соодветните услуги би требало да се обезбедат според прифатени стандарди.

Политика и регулативи за опасниот отпад (policy and regulation for hazardous waste)

Формална легислатива, одлуки на парламентот или започната владина намера за подобрување на намалувањето на продукцијата на опасен отпад (минимизирање на отпадот), контролирање на депоата, транспортот, увоз/извоз и диспозиција на опасниот отпад (управување со отпадот).

Полихлорирани бифенили, ПЦБс (Polychlorinated Biphenyls, PCBs)

Група на токсични перзистентни хемикалии кои се употребуваат во производството на трансформатори, како и во цевководите на гасоводниот систем како лубрикант.

Помош (assistance)

Процес на обезбедување техничка или финансиска поддршка. Помошта може да биде финансиска: донација која не треба да се врати или како заем што треба да се врати или техничка, совети и поддршка, во човечки сили, опрема или материјал. Помошта може да вклучи и блиска соработка на две установи (*twinning*), при што еден локалитет или институција развива специјални односи со некоја друга за да се подзасили поддршката (OECD 1992 b, Cassen 1994, Bourgarde, Rainhorn and Roberts 1993).

Помошни супстанции при преработка (Supplemental substances in food processing)

Претставуваат супстанции или материји, во кои не се подразбираат апарати или опрема, и кои не се консумираат како состојки на храната, сами по себе, и кои намерно се применуваат во процесот на преработка на сировините, храната или нејзините состојки, со цел да се задоволат одредени технолошки потреби во текот на преработката и кои може да резултираат во ненамерно, но неизбежно присуство на нивни резидуи или деривати во крајниот производ.

Понуда (supply)

Количина од еден производ достапна за продажба по одредена цена (Pass et al 1988, Mooney 1986).

Популација (population)

Вкупен број на жители во одредена област или држава. При составување примероци, популација може да се однесува на единиците од кои премрокот е извлечен што не мора да е вкупниот број на лица.

Популациона пирамида (population pyramid)

Графички приказ на старосната и половата структура на населението. Се изработува со пресметување процентуална застапеност по возраст и пол.

Потенцијално изгубени години живот (Years of Potential Life Lost, YPLL)

1. Збир на сите изгубени години поради одредена болест или состојба, пресметани врз основа на специфични стапки по возраст за морталитет или инвалидност. Повредите претставуваат водечка причина за смрт и за загуба на потенцијални години живот (Tulchinsky 2000);
2. Мерка на влијанието на пренаталниот морталитет врз популацијата, пресметана како сума од разлики меѓу некој пред-детерминиран минимален или посакуван животен век и возраста при смртта на поединците кои умреле порано од предодредената возраст.

Потрошувачка (consumption)

Потрошувачката е дел од вкупниот национален доход, наменет за потрошувачка на финалните производи и услуги од страна на корисниците, во одреден временски период, обично во период од една година (Pass et al 1988).

Потхранетост (undernutrition)

Состојба која се јавува како резултат од несоодветно примање храна и микрохранливи материји. Несоодветното количество енергија доведува до намалена телесна тежина како типично видлива манифестија, но кај деца може да се манифестира и како заостанат раст (низок-раст-за-тежината) или неразвиеност (мала-тежина-за-раст). Несоодветното примање микрохранливи материји резултира во бројни дефицентни состојби кои имаат и општествено значење, како на пример, болести на недостиг на јод.

Праведност (equity)

Еднаквост на статусот во однос на некои важни квалитети, како што се на пример, здравјето пристапот до услугите или изложувањето на ризик. Праведност во здравјето значи дека секој, идеално, треба да има еднаква можност да го оствари својот целосен здравствен потенцијал (WHO 1993d).

Практична обука (internship, pre-registration year), син. приправнички стаж, пререгисирациона година

Првата година од практичната лекарска обука по дипломирање на Медицинскиот факултет кога докторот работи со ограничена клиничка одговорност под надзор на личен едукатор (General Medical Council 1993, 1998, Official Journal of the European Communities 1993, Закон за здравствена заштита на РМ, 2004).

Прашина (dust)

Мали цврсти честички, обично со дијаметар до 75 μm кои се таложат под дејство на сопствената тежина. Извесно време тие може да останат и суспендирали во воздухот.

Превенција (prevention)

Стратегии и програми за превенција на насиљство се развиваат да спречат случување на насилни настани (примарна превенција), да се минимализира штетата која настапува штом се случил насилен настан (секундарна превенција), или да ги третира и рехабилитира жртвите и причинителите за реадаптација во општеството (терцијарна превенција). Овие стратегии може да се насочат кон секој во популацијата (универзални интервенции), или само оние луѓе со зголемен ризик од насиљство (селективни интервенции), или оние индивидуи и групи кои имаат веќе

покажано насилено однесување и/или биле виктимизирани (индикативни интервенции) (Sethi et al 2004).

Превенција во епидемија (containment)

Збир координирани напори за воспоставување локална или регионална контрола и превенција на преносот и повторното внесување на предизвикувачот на заразно заболување за време на епидемија.

Превенција на повреда (injury prevention)

Претставува спречување на контактот агенс - човек со интензитет кој ја надминува толеранцијата на организмот за повреда. Може да се вклучат примарна и секундарна превенција, т.е. зголемување на резистентијата на организмот на повреда (Sleet et al 1991).

Превентивни медицински прегледи на работници (preventive medical examination or check up)

Медицински прегледи со цел чување на здравјето на активното население и правилна оценка на општата и специфична работна способност, навремено откривање на знаци на оштетување на организмот, навремено и адекватно лекување и по потреба благовремен прекин на професионалната експозиција на одредени професионални нокси. Превентивни медицински прегледи на работници спаѓаат во група превентивни, заштитни мерки (Орушев 1982).

Превентивен медицински преглед пред вработување (pre-employment medical examination)

Превентивен медицински преглед, по системи, кој се врши со цел да се утврди општата здравствена состојба, односно општата работна способност, за работа на кое било работно место.

Превентивна стратегија во медицината на трудот (preventive strategy in occupational health)

Примена на методи на превенција, односно мерки за заштита на работа во три нивоа: примарно, секундарно и терцијарно (Koh and Jeyaratnam 2003).

Предвремен морталитет (premature mortality)

Смрт од некои или сите причини, и години загубен живот кај тие смртни случаи кои се јавиле пред остварување на претпоставениот животен век, дефинирани како среден животен век кај популација со низок морталитет; овој параметар го користи Светската банка во комбинација со проценките на инвалидитет во пресметување на вкупните негативни ефекти од болеста.

Предизвикување на болест (causation of disease)

Предизвикувањето на болеста зависи од следните предизвикувачки фактори, кои не се исклучуваат меѓусебно:

а. **Фактори на предиспозиција:** фактори кои го прават организмот осетлив кон инфекцијата, создавајќи таква состојба, поврзана со нивото на отпорноста или со нивото на осетливоста кон инфекцијата. Такви фактори се возраста, полот, брачната состојба, бројот на членовите на семејството, образовното ниво, искуството поврзано со претходните заболувања, присуството на други болести, наркоманијата, работната средина, ставот кон користењето на здравствената служба.

б. **Фактори на олеснување:** фактори кои помагаат да дојде до манифестија на болеста, до користење на здравствената служба, но и обратно, тоа се оние фактори кои го забрзуваат процесот на оздравување после болеста, одржувањето и подобрувањето на здравствената состојба и умереното користење на услугите на здравствената служба. Меѓу овие фактори се: висината на личниот доход, исхраната, станбените услови, системите на сопствена заштита и покриеноста со здравственото осигурување.

в. **Фактори на забрзување (прецитализација):** фактори кои се здружени со крајната појава на болеста, несреќниот настан или променетиот начин на однесување. Пример за овој вид фактори е изложувањето на определена концентрација на инфективен агенс, определен лек, штетен агенс, физичка траума, меѓучовечки односи или професионален стимулус.

г. **Фактори кои го зајакнуваат ефектот на претходно стомнатите фактори:** фактори кои имаат тенденција да го забрзаат или влошат присуството на болеста или оштетувањето или определениот начин на однесување. Може да дејствуваат постојано или да се повторуваат. Како пример се наведува повторувана изложеност на ист штетен фактор, без оглед дали се работи за инфективен или професионален агенс, финансиски стимулус или недостиг на средства.

Преисхранетост (overnutrition)

Состојба на лоша исхранетост поради калоричен внес поголем од потребите за раст, развој и одржување на организамот.

Премор (overwork)

Патолошка појава кај работникот кој не ја прекинува работата при чувство на замор и може да доведе до оштетување на психофизичкиот интегритет на организмот на човекот.

Пренос на инфекција (transmission of infection)

За пренос на инфекцијата служи секој механизам со кој инфективниот агенс се шири низ животната средина или до чувствителното лице. Овие механизми се: *директен пренос и индиректен пренос*.

Пренос на инфекција, директен пренос (transmission of disease, direct)

Преносот на инфекцијата е директен и исклучиво непосреден до приемчivата влезна врата низ која може да дојде до инфекција на човекот или на животното. Возможно е директниот контакт да се оствари по пат на допир, бакнување, каснување или полов однос, а исто така по пат на директно исфрлање на капков спреј (капково ширење) од болниот до лигавицата на конјуктивата, носот и устата на лицата во околината на болниот. Овој начин на пренос на инфекцијата, исто така, се остварува ако осетливото ткиво на организмот се изложи на директен контакт со инфективниот агенс, кој се наоѓа во земјата, губрето, во распадните материји или при каснување на бесно животно. *Трансилациентарниот пренос* е уште една форма на директниот пренос на инфекцијата.

Пренос на инфекција, индиректен пренос (transmission of disease, indirect)

Пренос на инфекцијата преку загадени материјали и предмети, како што се играчките, носните марамчиња, загадената облека, постелната, приборот за јадење, хируршките инструменти и завои, храната, водата, млекото, крвта и крвните деривати, ткивата и органите за инплантација, како и секоја супстанција која служи како посреден начин за инфективниот агенс да се пренесе и да се внесе во домаќинот (кој е чувствителен на дадениот агенс) низ погодна влезна врата. Инфективниот агенс може, но не мора, да се размножува и развива врз предметите, односно супстанциите, пред да биде внесен во организмот на домаќинот. Индиректниот пренос на инфекцијата може да се одвива и преку *вектори*. Тие може да бидат *механички, биолошки и аерогени*.

Види и *индиректен пренос на инфекција*

Пресвртница (milestone)

Клучна програмска активност која е успешно постигната, како што е прикажано на Гант табелата за планирање.

Претседавач со испитна комисија (convenor)

Главен испрашувач кој го координира испитниот процес со кандидатите, со Одборот на испрашувачи и со други надворешни тела од името на Панелот на испрашувачи (The Royal College of General Practitioners 2001, Закон за здравствена заштита на РМ, 2004).

Претходен преглед (pre-employment medical examination for specific job)

Процена на здравствената состојба и работната способност на работникот пред засновање работен однос или при промена на работното место, во однос на барањата на конкретното работно место кое е со посебни услови на работа.

Прецизност (precision)

1. Квалитет врзан за строга дефинираност, односно формулираност. Една од мерките (критериумите) на прецизноста е бројот на разграничуваците алтернативи од кои потекнува мерењето, чиј израз може да биде број (цифри, на пр. децимали) со кои се изразува резултатот од мерењето. Друга мерка (критериум) на прецизноста е стандардната грешка на мерењето, односно стандардната девијација во една серија на повторувани определувања на исти квантитативни вредности. Прецизноста не подразбира точност;
2. Во статистката, прецизноста се дефинира како инверзна вредност на варијансата на мерењето.

Пречистување на отпадна вода (treatment of wastewater)

Секој процес кој го намалува количеството на суспендираните и/или растворените содржини во отпадната вода, така што доведува до избистрување на отпадната вода.

Привремен толерантен неделен внес, ПТНВ (Temporary Tolerance weekly intake, TTWI)

Толерантно количество на хемикалии кои се внесуваат со храна неделно. Привремените вредности се подложни на корекција со нови проценки.

Привремена спреченост за работа, оценка (temporary disability)

Оценка на работната способност при секоја привремена неспособност за работа на заболениот работник (при секоја повреда или болест во акутна или субакутна фаза).

Придонеси (contributions)

Наплата на средства кои се собираат за задолжителното здравствено осигурување, често како дел од системот на социјална заштита; или наплата според слободниот модел, чијашто големина е определена од регулативите за кои се договориле вклучените страни. Плаќањето придонеси овозможува право на користење на определени услуги за оние кои плаќаат и можеби за некои други, како што се близки роднини (OECD 1992a, Normand and Weber 1994).

Придржување (compliance)

Степен до кој пациентот или целната група се придржува кон здравствените препораки, специјално осмислени за лекување или превенција на некоја болест.

Придруженост (confounding), лат. confundere = да се измеша

1. Ситуација во која резултатите од два процеса не се одвоени. Промена во ефектот од изложеноста на ризикот, до која дошло поради тоа

што се придружиле други фактори кои можат да влијаат врз исходот (резултатот);

2. Последиците на два или повеќе каузални фактори се присутни во серијата на податоци, но тие се така испреплетени што не е можно, на логичен начин, да се оддели улогата на кој било поединечен каузален фактор;

3. Ситуација во која јачината на ефектот од изложеноста на определен ризик е изменета, поради придружената изложеност на друг фактор или фактори на ризик што влијае на опсервираните исходи.

Придружна променлива големина (confounding variable. confounding factor)

Променлива големина која може да го предизвика или да го спречи проучуваниот исход, а не е индиректно (посредна) променлива, ниту е здружена со факторот кој се испитува. Во слободен превод би можела да се нарече *фактор кој прави збрка*. Доколку не е можно да се контролираат придружните променливи големини (по пат на приспособување, односно коригирање), нивните ефекти нема да може да се разграничат од ефектите на факторите кои се предмет на испитувањето. Пристрасност (*bias*) може да се појави кога со коригирањето (приспособувањето) е опфатен некој фактор кој е делумно предизвикан од изложеноста, а исто така е поврзан со исходот (Weinberg 1993).

Примарна загадувачка материја (primary pollutant)

Загадувачка материја која директно се емитира во воздухот.

Примарна здравствена заштита (Primary Health Care, PHC)

Исто како и примарната медицинска заштита, вклучува основна заштита при првостепен контакт со здравствениот систем. СЗО во Алматанска декларација ја дефинира ПЗЗ како збир на широк спектар активности во областите на здравствена едукација, превенција и лекување на честите болести, правилна исхрана, исправна вода за пиење и здрава животна средина, здравје за мајки и деца, контрола на заразните заболувања и имунизација, како и обезбедување лекови.

Примарна превенција (primary prevention)

Намалување на појава на заболување со елиминација на причината или редукција на експозиција до сигурно, безбедно ниво.

Примерок (sample)

Одбрана подгрупа на популацијата, врз која се вршат испитувањата, вклучувајќи ја и завршната статистичка обработка на податоците добиени од испитувањето. Примерокот може да биде *случаен* или *неслучаен*, *рејрезентативен* или *нерејрезентативен*. Можно е да се разликуваат повеќе видови на примероци, како на пример: *примерок на тоографијето, зафаќен примерок, стапификуван примерок, прости систематски примерок*, итн.

Примерок, зафатен, син. *примерок на дадена можност*

Лошо дефиниран поим. Се описуваат примероците кои се одбрани со лесно применливи, но всушност, со квази-случајни методи. Испитувањата од типот „човек од улицата“ или мерење на крвниот притисок на лица дојдени во месната заедница, по сосема друга работа, спаѓаат во оваа категорија. Не е правилно да се воопштуваат резултатите од испитувањата базирани врз вакви примероци, затоа што нема начин да се утврди кои се видови на пристрасност имале влијание врз резултатите.

Примерок, на подрачјето (area sampling)

Метод на одбирање примерок, кој се користи кога бројот на жители на испитуваното подрачје не е познат. Целото подрачје се подели на полиња, со помош на мрежа со која се исцртуваат квадрати на мапата. Овие полиња, потоа се означуваат со броеви и се избира примерок со помош на таблицата на случајни броеви.

Примерок, прост случаен

Во овој основен вид на примероци, секое лице во целокупната популација има еднакви шанси да биде избрано. Еден од начините на кој тоа се изведува е означување на лицата со броеви, почнувајќи од 1,2,3 итн. Потоа броевите се извлекуваат случајно, најдобро од таблицата на случајни броеви, додека не се достигне саканата големина на примерокот.

Примерок, систематски

Тоа е постапка на избор на примерокот според некој едноставен, систематски период. На пр. избирани се сите лица чии имиња почнуваат со определени букви од азбуката, кои се родени во определен ден или се наоѓаат на определено место во списокот. Систематскиот примерок може да води кон грешки кои ја обезвреднуваат генерализацијата. Бидејќи имињата на луѓето почесто почнуваат со определени букви, систематскиот азбучен примерок е подложен на пристрасност.

Примерок, случаен

Сите поединци имаат шанса да бидат одбрани. Шансата за избор може да биде еднаква за сите, или, ако се применува стратификуван метод на избирање, стапките според кои се регрутираат поединци од повеќе групи може да се разликуваат, со цел да се обезбеди поголемо учество на припадници на една класа во однос на другите. Случајниот примерок се избира по пат на идентификација и обележување (со знак и број) на сите поединци во „општата“ популација. Следниот чекор е избор на поединецот (или групата) за испитување, по пат на користење на таблицата на случајни броеви (или некоја друга соодветна метода).

Примерок, стратификуван случаен

Делење на популацијата во одвоени подгрупи, според определени важни карактеристики, какви што се возраста или социоекономскиот статус, и избирање на случаен примерок од секоја подгрупа. Доколку пропорцијата на примероците извлечени од секоја подгрупа или стратум е иста како и пропорцијата на вкупната популација содржана во секој стратум (на пр. возрасната група 40=59 чини 20% од популацијата и 20% од примерокот потекнуваат од истиот возрасен стратум), тогаш сите стратуми ќе бидат добро застапени со оглед на бројот на лицата во примерокот.

Принцип „загадувачот плаќа“ (Polluter Pays Principle, PPP)

Принцип воведен во законите на некои земји, според кој оние производители кои се најодговорни за загадувањето се должни да плаќат компензацијски трошоци за штетата и да одвојуваат средства за „чистење“ на загадувањето. Овие економски принципи се применуваат при одредување на цената на производите и услугите како компензација на влијанието врз природата што го има нивната употреба - т.н. „трговски дозволи за загадување“, каде количеството на загадување се квантфицира и се сведува на минимално, но сепак, неопходно ниво (WHO 1990b, OECD 1994). ППП сугерира загадувачот да ги поднесе трошоците за превенција и контрола на загадувањето. Намерата е да ги натера загадувачите да ги земат предвид сите еколошки трошоци на нивните активности, така што истите комплетно да се вградат во цената на производите и услугите што ги даваат.

Природен прираст (growth rate)

Годишна стапка на зголемување на бројноста на населението (збир на вкупен број живородени и нето миграции намален за вкупниот број умрени), изразено како процент од вкупното население во истата година.

Природна историја на болеста (natural history of disease)

Тек на болеста од појавувањето до исчезнувањето. Многу болести имаат добро дефинирани фази кои ја карактеризираат историјата на таа болест.

Пристап (access)

Леснотија со која популацијата може да користи услуга (кога е потребено). Ова може да биде измерено во смисла на географски пристап (далечината и достапноста на транспортот), или од одредени бариери на службата (на пр. недостиг на информации, пречки, време на чекање, финансиски и културни) (Pencheon et al 2001).

Пристап до здравствените услуги (access to health services)

Мерка за процентот на население кое добива соодветни здравствени ус-

луги, која се употребува за да се испита нееднаквоста при користењето на услугите меѓу различно население дефинирано географски, социјално или од гледна точка на нивната клиничка состојба. Оваа мерка може исто така да го дефинира степенот на леснотија, со кој се има пристап до услугите (Mooney 1986, Doorslaer et al.1993).

Пристан до средства за адекватно отстранување на отпадните води (access to facilities for adequate disposal of wastewater)

Се средствата за отстранување на отпадните води без разлика дали се во живеалиштето или на прифатливо растојание (< 50 метри) од корисничкиот дом. Ова значи, ја подразбира и урбаната и руралната популација кои користат јавна канализација.

Пристојно растојание (acceptable distance)

Дефинирано како 15 минутно растојание во сите правци од домот при пешачење или <1000 метри.

Пристрасност (bias)

Отстапување на резултатите или заклучоците од вистината или процеси кои водат кон такво отстапување. Секој тренд во собирањето, анализа, толкувањето, печатењето или презентацијата на податоците кој може да доведе до заклучоци кои се систематски различни од вистината. Меѓу причините кои можат да доведат до отстапување од вистината се наоѓаат следните:

1. Систематска (едноставна) варијација на мерењето во однос на вистинските вредности (син: *систематска грешка*).
 2. Варијација на статистичките крајни мерки (средна вредност, стапки, мерки на поврзаност итн.) околу нивните вистински вредности, поради систематските варијации на мерењата, други недостатоци при собирањето на податоците, планирањето на студијата или при нејзината анализа.
 3. Отстапување на заклучоците од вистината поради недостатоци во планирањето на студијата, собирањето на податоците, анализата и толкувањето на резултатите.
 4. Карактеристики на постапките употребени во студијата (планирање на студијата, собирање на податоците, анализа, толување, презентација или печатен текст) да даваат резултати и заклучоци кои отстапуваат од вистината.
 5. Предрасуди кои водат до свесен или несвесен избор на такви истражувачки постапки кои отстапуваат од вистината во една определена насока или водат до едностраница при толкувањето на резултатите.
- Поимот *bias* не го носи секогаш сомневањето за постоење предрасуди или свесно извртување на фактите со цел да се дојде до исходот кој авторот го посакува. Тоа е разликата во однос на традиционалното значење по кое *присторасноста* се однесува на лично обоена точка на гледање (Sacket 1979).

Прифатлив дневен внес, ПДВ (Tolerance Daily Intake, TDI)

Количество на хемикалии, изразени во мг/кг телесна тежина, кој можат да се внесет со исхраната за време на животот без можност да предизвикаат некои зголемувања на здравствените ризици, а се базира на следењето на достапните токсиколошки податоци.

Прифатливост (acceptability)

Во која мера решенијата на проблемите во здравството се поддржуваат од главните партнери: политички, професионални, институционални и корисници, бидејќи каква и да е промената, може да предизвика контроверзни ставови. Управувањето на процесот на промени ги вклучува сите партнери преку советувања, преговори и други начини за комуникација, пред да се постигне договор за она што е прифатливо (WHO 1993a).

Причина, причинско-последичен однос/каузалност (causality)

Врзување на причините за последиците што тие ги предизвикуваат. Најголемиот дел од епидемиологијата се однесува на каузалноста; можно е да се разликуваат повеќе типови причини. Меѓутоа, треба да се нагласи дека епидемиолошките докази, сами за себе, не се достатни за да се докаже каузалност, иако можат да пружат јаки, документирани докази.

Причината се вика *неопходна*, ако секогаш и претходи на последицата. Последицата не мора да биде резултат од дејствување на само една причина. Причината се нарекува *доволна (достатена)*, ако неизоставно ја поттикнува или ја предизвикува последицата. Секоја причина може да биде неопходна или достатна, неопходна и достатна истовремено или ниту неопходна ниту доволна. Овие можности се прикажани на следната табела, каде има 4 ситуации во кои независно променливата големина X може да ја предизвика последицата Y.

Променливата X може да ја предизвика Y

	X е неопходна	X е доволна
1.	+	+
2.	+	-
3.	-	+
4.	-	-

1. X е неопходна и доволна да ја предизвика последицата Y. Обата фактори X и Y се секогаш присутни заедно и ништо освен X не е потребно за да се предизвика Y. На пример, вирусот на морбили е доволна причина за појава на морбили кај неимунизирани лица или популации.

2. X е неопходна, но не и доволна да ја предизвика последицата Y.

X мора секогаш да е присутна кога е присутна и Y, но Y не е секогаш

присутна кога е тука X. За да дојде до последицата Y, мора да постојат друг(и) фактор(и): Z. Mycobacterium tuberculosis е неопходен причинител на туберкулозата, но во отсуство на сиромаштија, неисхранетост, пренаселеност итн. - често не е достанта причина за појава на болеста.

3. X не е неопходна, но е доволна причина да ја предизвика последицата Y. Факторот Y е присутен кога е тука X, но X може, но не мора да биде присутна кога е присутна Y, затоа што Y има и други причини и може да се појави и без X. На пример, зголемената слезина може да има различни причини кои не се меѓусебно поврзани. Ракот на белите дробови може да биде предизвикан од пушчење, од азбестни влакна или од изложување на радон.

4. X не е ни неопходна ниту доволна (достатна) причина да ја предизвика последицата Y. И тука, X може, но не мора да биде присутна кога е присутна Y. Меѓутоа, ако се присутни обата фактора X и Y заедно, за да има последица, мора да биде присутен уште некој додатен фактор: Z и W. Тие можат и сами ($Z+W$) без X да ја предизвикаат последицата Y (Rothman 1988, Susser 1991).

Причинител - види агенс на болесӣ

Програма (programme)

Серија од меѓусебно поврзани превентивни активности, интервенции или проекти со формален сет на процедури и карактеристики, дизајнирана да го има посакуваниот исход при намалување на нивото на насиљство. Програмите во оваа смисла може да бидат сметани како специфичен тип на социјална интервенција, варирајќи во смисла на поле, комплексност, и временска рамка (Sethi et al 2004).

Програма, техника на евалуација и преиспитување (Program Evaluation and Review Technique, PERT)

Од многуте значења на поимот *програма*, толкуваното во овој пасус се однесува на работно шематизираниот метод кој се заснова врз користење на *алгоритам* и врз општите принципи во постапката со распределбата на ресурсите. Бара набројување на специфичните задачи кои треба да се исполнат и на ресурсите- персонал, опрема, набавки и други ставки- кои ќе бидат потребни, паралелно со соодветните трошоци, а потоа временски план, со определба кога секоја компонента од задачите ќе почне и ќе заврши, со рамништата на исполнетите задачи по временските профили во текот на тој период, како и со спецификација на времето определено за проверка на извршувањето на планот по меѓуфазите.

Проект за развој (development project)

Група специфични активности, насочени кон постигнување дефинирани цели, планирани во рамките на дефиниран буџет, временски распоред и под специфичен договор за управување, кои се усогласени со поопштите

планови за постигнување на развојните цели (Todaro 1992, Phillips and Verhasselt 1994).

Производи (goods)

Стока од економски карактер која придонесува за задоволување на потребите. Со комбинирање на производи и услуги се задоволуваат потребите (фармацевтските производи се комбинираат со дијагностиката како составен дел на здравствената заштита) (Todaro 1992).

Променлива големина (variable), син. *променлива величина; променлива; варијабла*

Која било големина која се менува; која било карактеристика, феномен или звиднување, кое може да има различни вредности.

Професионална бронхијална астма (occupational asthma)

Заболување на белите дробови (бронхијална астма) предизвикано со инхalaција на агенси од работната средина коишто доведуваат до опструкција на дишните патишта.

Професионални дерматози (occupational dermatoses)

Промени на кожата и нејзините аднекси настанати како последица од пократко или подолго дејство на разновидни штетности од работната средина или работниот процес, поврзани со извршување на редовните професионални активности.

Професионална ориентација (vocational orientation)

Процес на сеопфатна проценка на работникот со цел насочување кон одредена група занимања или работи која би одговарала на неговите способности, вештини, знаења и интереси. Со тоа се обезбедува соодветен избор на занимања или работи на кои работникот може да даде најоптимален ефект.

Професионална селекција (job selection)

Процес или постапка при кој, за едно работно место, меѓу повеќе кандидати се избира оној работник чии способности и капацитети оптимално одговараат за тоа работно место.

Професионална токсикологија (occupational toxicology)

Наука која ги проучува хемиските професионални штетности, нивното токсично дејство во организмот, интеракцијата, верификацијата на професионалните труења и нивната профилакса.

Професионална штетност, професионална нокса (occupational agent or hazard)

Супстанција, агенс или физичка состојба од работната средина или ра-

ботниот процес со можност (потенцијал) за оштетување на здравје во смисла на повреда или болест, оштетување на имот или околина или нивна комбинација. Професионални штетности може да бидат хемиски, физички, биолошки, психолошки или ергономски (DKoh and Jeyaratnam, 2003).

Професионални болести (occupational diseases)

Според медицинската дефиниција професионалните заболувања се заболувања (ощтетувања на здравје) предизвикани од факторите од работниот процес и условите на работа на работникот кој таа работа ја извршува. Според правната дефиниција (Закон за пензиско и инвалидско осигурување), професионалните болести се група заболувања предизвикани со подолготрајно непосредно влијание на процесот и условите на работа на работното место, односно работни задачи на кои осигуреникот работи (за работно место за кое е осигуран). Тие се регулирани според посебен легислативен акт со Листата на професионални болести.

Професионални карциногени (occupational carcinogens)

Хемиски супстанции од работната средина, со карциноген потенцијал (способност да предизвикаат малигни промени во организмот на човекот). Класифицирани (рангирани) според IARC на соодветни групи: A1 (потврден хуман карциноген), A2 (сспектрен хуман карциноген), A3 (потврден анимален карциноген со непознато действување на човекот), A4 (некласифициран како хуман карциноген), A5 (не е сспектрен како хуман карциноген). Експозицijата на карциногени треба да биде на што е можно пониско ниво. За карциногени со генотоксичен механизам на действување нема безбедно ниво на експозиција (DKoh and Jeyaratnam 2003).

Професионален ризик (occupational risk)

Се однесува на веројатноста за оштетување на здравје или појава на несакан настан и на последиците од нивна појава, во услови на професионална експозиција.

Процедура за брза процена (rapid assessment procedure)

Примена на општи антрополошки техники за проучување здравствени прашања, врз основа на интервjuирање во процесот на донесување одлуки.

Проценка на изложеност (exposure assessment)

Квалитативна и/или квантитативна проценка на можност внес на биолошки, хемиски и физички агенси преку храната, како и изложеноста на други релевантни извори.

Проценка на односот помеѓу дозата и реакцијата (dose-response ratio assessment)

Утврдување на поврзаноста помеѓу интензитетот на изложеност (доза) на еден хемиски, биолошки или физички агенс, како и интензитетот и/или фреквенцијата на несаканите ефекти по здравјето предизвикани од истиот (реакција).

Проценка/преглед од компетентни колеги (peer review), син. рецензија

Мислење (проценка) на стручната работа од страна на колеги од иста професија/специјалност.

Проценка на потреби (needs assessment)

Систематски метод за идентификација на неисполнети потреби. Може да вклучува една или повеќе методи вклучувајќи епидемиолошки и квалитативни пристапи. Информацијата од проценката на потребите може да се употреби за идентификација на приоритети, како и за информација за развојот на програмата или служба (Wright 1998).

Проценка на професионален ризик (risk assessment)

Процес на оценка на големината на ризикот и одлука за толерантноста или прифатливоста на ризик. Тоа е систематско евидентирање и проценување на сите фактори во процесот на работа со цел да се откријат потенцијални причини за повреди и несреќи на работа, професионални болести или болести во врска со работа, како и утврдување на можностите, односно начини на спречување, елиминација или намалување на ризик.

Проценка на ризик (risk assessment)

Научно заснован процес што се состои од следните постапки: (1) идентификација на опасноста, (2) карактеризација на опасноста, (3) проценка на изложеноста на опасноста и (4) карактер на ризикот.

Проценка на технологијата (technology assessment)

Мерење на исплатливоста и корисноста од употребата на постојните и новите методи во превенција и лекување.

Проценка на хемикалиите од дневниот внес на храна (chemical assessment from daily intake)

Евалуација на количеството на хемикалии внесени со исхрана во текот на еден ден.

Процурување во текот на еден турнус (formative assessment)

Проценка која се употребува само како повратна информација и не е важна за квалификацијата. Редовното оценување ќе овозможи дијалог

меѓу стажантот и туторот за прогресот и ќе овозможи да се обезбедат соодветни корективни активности во случај да се открие определен пропуст во усвојувањето на содржините (The Royal College of General Practitioners 2001).

Проширена програма за имунизација (Expanded Programme of Immunization, EPI)

Програма за имунизација во рамките на програмата *Здравје за сите* на СЗО и УНИЦЕФ, која вклучува вакцинација против дифтерија, тетанус, пертусис, полиомиелит, сипаници и туберкулоза.

Проширена програма за имунизација плус (Expanded Programme of Immunization Plus, EPIplus)

ППИ проширена со вакцинација против хепатит Б, жолта треска, како и дополнување на исхраната со витамин А и јод.

ПЦБс - види *полихлорирани бифенили*

P

Работа (work or job)

Корисна активност што човекот ја врши со цел да ја измени својата околина или да произведе средства потребни за производство и секојдневен живот.

Работа, барање (job demands)

Објективни барања кои работата ги поставува пред физичките и психичките капацитети на работникот, а исполнувањето на тие барања е предуслов за остварување на работата.

Работа, оптоварување (external stress)

Супстрат на работа кој влијае врз организмот на работникот, а видот, интензитетот и траењето на оптоварувањето зависи од работата.

Работна способност (work ability-capacity)

Способност на човекот, користејќи ги своите физички, сензорни и психички потенцијали, да извршува работа која се вреднува на пазарот на трудот, со напор кој не му го загрозува здравјето.

Работна способност, оценка (work ability assessment)

Усогласување на биолошките карактеристики на организмот со барањата на конкретно работно место. Цел на оценката на работната способност е зачувување на здравјето и работната способност, спречување инвалидност, настанување на професионални болести, болести во врска со работа и повреди на работа.

Работна способност, намалена (work ability, reduced)

Состојба во која вработениот не може да работи полно работно време со напор кој не му го загрозува здравјето.

Работна способност, изгубена (permanent disability)

Целосно непостоење на преостаната работна способност. Оценката за изгубена работна способност (постапка за остварување на правата врз основа на инвалидност за осигурениците во работен однос) му дава право на осигуреникот да добие инвалидска пензија.

Работна средина (working environment)

Збир на физички, хемиски, биолошки, психолошки и социјални факто-ри кои потекнуваат од работното место, работниот простор, работниот процес и организацијата на работата.

Работно место (workplace)

Простор наменет за едно или повеќе лица за извршување на работата. Под едно работно место се подразбираат и повеќе работни простории низ кои работникот се движи или престојува поради извршување на работните задачи.

Работно место со зголемен ризик (hazardous workplace)

Работно место со зголемена веројатност за оштетување на здравјето и работната способност кај експонираните работници, согласно посебен Правилник за проценка на ризик на работното место. Тоа е работно место на кое и покрај примена на превентивните мерки постојат ризици кои може да ги загрозат здравјето и безбедноста на вработените.

Работно место со посебни услови на работа (workplace with special conditions)

Работно место на кое може да биде распореден и да ги изаршува работите само вработениот кој покрај општите услови за засновање на работниот однос ги исполнува и посебните услови во поглед на полот, годините на живот, образоването, стручната оспособеност, здравствената состојба и психофизичките способности.

Радијација во животната средина (environmental ionizing radiation)

Јонизирачко зрачење во медиумите на животната средина-како што се: воздух, почва, вода и храна. Тоа значи дека тука се вклучени космичкото зрачење, геолошкото, како и многу антропогени извори, но го исклучува медицинското зрачење (Х-зраките) и нејонизирачкото зрачење (од концепто и од електромагнетните полиња).

Развој (development)

Процес на обезбедување услови што нудат можности за подобрување на квалитетот на човечкиот живот во општеството, низ три аспекти на промени: подигање на животниот стандард, создавање услови за пораст на самодовербата и зголемување на слободата на луѓето за избор на производи и услуги и во донесувањето одлуки преку децентрализирање на владата, со цел да се постигне поголемо локално учество (Todaro 1992, Phillips and Verhasselt 1994).

Развој на здравството (health development)

Процес на континуирано, прогресивно подобрување на здравствениот статус на населението (WHO 1981, WHO 1984, Phillips and Verhasselt 1994).

Развојна економија (development economics)

Гранка на економијата што се занимава со процесот на развој. Развојната економија го смета здравството како клучен елемент за економски развој, преку три проблеми: менување на големината на здравствениот сектор во различни земји (од 2% во некои сиромашни земји до речиси 15% во некои богати земји); здравјето на заедниците варира многу; интервенирањето во другите сектори може да има значајно влијание врз здравјето (Phillips and Verhasselt 1994, WHO 1993, World Bank 1994).

Разлика во буџетот (budget variance)

Разлика меѓу планираните буџетски трошоци и актуелните буџетски трошоци за одреден период.

Разлика помеѓу ризиците (risk difference), син. *додаден ризик;* *ризик на јречекорувањето*

Апсолутна разлика помеѓу два ризика (Rothman and Greenland 1998).

Раководење (management)

Дефинирање на цели и ефикасно искористување на организацијата за постигнување на тие цели.

Раководење на програмата (program management)

Планирање, организирање, мониторинг и оценување на употребата на организациските ресурси (време, персонал и пари) за да се спречат или контролираат болестите, инвалидитетот и пренаталниот морталитет.

Раководење со професионален ризик (risk management)

Контрола на професионален ризик со примена на мерки за превенција со цел за редукција на ризик или превенција на развиток на заболување.

Раководење според целите (Management by Objective, MBO)

Концепт на раководење кој ги идентификува целите, планирањето, ка-дарот, обуката и потребниот буџет за постигнување на крајните и меѓу-фазните цели.

Рандомизација/случајно распоредување

(randomization, random allocation)

Распоредување на поединци во групи (примероци), извршено „на слепо“, односно случајно. Во границите на случајната варијација, рандомизацијата треба да ги направи испитуваната и контролната група слични на почетокот на испитувањето и да обезбеди личниот став и предрасудите на испитувачот да не влијаат на распоредувањето.

Рандомизација во блок (blocked randomization)

Тоа е поим кој во рандомизираниот контролен експеримент е аналоген на поимот поединечно спарување (matching) во опсервационата студија.

Рандомизиран контролиран експеримент (randomized controlled trial, RCT)

Епидемиолошки метод на испитување во кој испитуваните лица се случајно распоредени во групи, обично наречени „студирана“ или „испитувана“ и „контролна“, поради изложувањето, односно неизложувањето на превентивната или терапевтската постапка, манипулација или интервенција. Резултатите се проценуваат по пат на ригорозно споредување на стапките на заболување, умирање, закрепнување и други соодветни исходи во испитуваната и во контролната група. Рандомизираните контролни студии се сметаат за најригорозен научен метод, кој им стои на располагање на епидемиолозите, за тестирање на нивните хипотези.

Raca (race)

Во биологијата, поимот означува сој или вариетет на животните, растенијата или микроорганизмите; кај луѓето, поделбата по раси е една од главните поделби на човештвото во групи со посебни физички карактеристики¹. Биолошката класификација на човечките раси е тешка заради значајното генетско преклопување помеѓу популационите групи. Научниците кои се занимават со општествените науки ја доведуваат во прашање биолошката дефиниција на поимот *rasa*, тврдејќи дека концептот *rasa*, најчесто ги одразува социјалните и идеолошките конвенции². Економските, социјалните, културните и различите во однесувањето се поважни од биолошките за одредување на здравствениот статус. Меѓутоа, концептот на расата е користен од гледна точка на јавното здравство, затоа што некои болести се цврсто поврзани со биолошките аспекти на расата. Тоа може да биде во врска со интеракцијата помеѓу гените и средината или со присуството на определени гени, како последица на изложувањето на претходните генерации на факторите од надворешната средина. Корисен увид во хуманата биологија и генетика се добива со анализата на расните групи во големите бази на податоци, какви се пописите и испитувањата на здравјето на ниво на држава (Oxford English Dictionary, 1996, Omi and Winant 1993). Види и *етничка група*

Распределба на добивките и загубите (distribution of gains and losses)

Како се делат добивките и загубите во едно претпријатие, меѓу различни сектори во општеството и различни учесници на пазарот. Најпрото на секој здравствен систем содржи механизми за дистрибуција на трошоците за услугите и распоред на добивките, со принципот на солидарност (WHO 1993a, Barr 1992).

Распределба на ресурсите (resource allocation), син. *алокација на ресурсите*

Тоа е процес на одлучување како да се распределат финансиските, материјалните и човечките ресурси помеѓу претендентите кои конкурираат за нив. Распределбата на ресурсите, во сите системи, е битна особина на планирањето во здравството. Интегрален дел на овој процес се епидемиолошките докази за потребите, барањата, снабдевноста и користењето на постојните сервиси, иако прагматичните фактори, какви се политичките и емотивните обсири, понекогаш имаат поголема тежина од објективните епидемиолошки докази. Од друга страна, етичките обсири ретко влијаат врз одлуката за распределба на ресурсите.

Реакредитација, ресертификација (re-accreditation, re-certification)

Процес на обновување на авторизацијата на акредитираните институции и поединци за самостојно (без надзор) извршување на нивната професионална активност (The Council of European Community 1993, 1999, 2001).

Ревизија (audit)

Процес на независно проверување на сметките и други податоци од страна на професионално обучени контролори (ревизори) кои се овластени за таа работа. Терминот оригинално е изведен од ревизија на финансиските сметки што е рутинска работа на финансиската контрола. Се применува и во други области како на пр. „ревизија на менаџментот“ и „ревизија на оправданоста на медицинските постапки“. Во многу земји таа е законски неопходна кај регистрираните претпријатија/фирми (Jones and Prowle 1984, CIPFA 1993, Smith 1992, Appleby 1992).

Ревизор (auditor)

Професионален сметководител назначен да ја проверува точноста на сметките на компаниите и институциите и да им поднесува независен извештај на акционерите во врска со тоа дали сметките ја презентираат вистинската состојба на нештата во компанијата или институцијата. Професијата сметководство ја определува обуката и испитите за ревизорите кои можат да бидат вработени во јавниот и приватниот сектор (Pass et al 1988, Jones and Prowle 1984).

Регистар (register)

Активна датотека, со дефинирани географски области и постојана популација. Регистарот треба да ги дефинира инцидентите, најмалку ако ги исполнуваат следните услови:

- 1) Идентификација на изворот: хемикалија(и) испуштена (име и CAS број), испитани количества и животниот медиум каде хемикалијата(и) била испуштена.

- 2) Информации за локацијата на инцидентот: точна одреденост на географската локација (скала на координација, географска ширина и должина, или нешто слично), стациониран објект или во транспорт.
- 3) Контакт-извор или понатамошни информации за инцидентот.

Регресивен данок (regressive tax)

Данок чие оптоварување опаѓа со зголемување на приходите; ова е обратно од прогресивниот данок чие оптоварување се зголемува со зголемување на приходите. Прогресивниот данок служи за редистрибуција на богатството од богатите кон сиромасите, ако социјалната добивка која се издвојува од даночите повеќе им одговара на пониските социјални слоеви (Pass et al 1988).

Регулативи за градба (building regulative)

Легално дефинирани стандарди и норми за нови згради, кои мора да се изведени од изведувачот. Регулативата за градба може да ја покрива областа како што е количество на простор по станар, конструкција на материјалите, методи и безбедносни стандарди.

Регулативи за користење на земјиштето (land-use regulative)

Формални процедури за контролирање на тоа каде и под кои услови земјиштето ќе се развива за индустриски, комерцијални и за изградба на станови за живеење. Овие процедури, обично бараат формална согласност пред да започнат развојот и изградбата. Земјиштето, исто така, може да е зонирано, со предвидени специфични области за описаните функции.

Регулативи за урбано планирање (urban-planning regulative)

Легално дефинирани стандарди и норми за урбан развој кои мора да се задоволат. Регулативите можат да ги покриваат областите како што се на пример, достапноста до јавниот транспорт и комуналните услуги, близината на различни активности едни до други и специфичните барања за собирањето и диспозицијата на отпадот од индустриските и комерцијалните згради.

Резервоар (reservoir)

Природно живеалиште каде инфективниот агенс живее и се размножува, и од каде може да биде пренесен директно или индиректно на човечки домаќин.

Резидуи од пестициди (pesticide residues)

Претставуваат одредени супстанции во храната, земјоделските култури или во добиточната храна кои се присутни во храната поради примената на пестициди. Овој термин вклучува деривати на пестицидите, како што се производите на конверзија, метаболитите, реакциските производи и нечистотиите, кои се сметаат за токсични.

Резидуи на ветеринарни лекови (veterinary drug residues)

Вклучуваат матични соединенија и/или нивни метаболити во која било количина од анималните производи и вклучуваат резидуи од придружните нечистотии кои се скреќаваат во конкретниот лек.

Кога се утврдува МДК, исто така, се земаат предвид резидуите кои се јавуваат во храна од растително потекло и/или во животната средина. МДК може да се редуцира со цел да биде конзистентно со добрата пракса на примена на ветеринарни лекови и во обем во коишто практичните аналитички методи се достапни.

Респираторни заболувања (respiratory diseases)

Акутни или хронични болести кои го напаѓаат респираторниот систем; вклучително и акутните респираторни инфекции, бронхитис, пневмонија, грип, хронична опструктивна пулмонарна болест.

Ретроспективна студија - види анамнестичка стапуција

Рехабилитација/закрепнување (rehabilitation)

Враќање во целосна физичка, душевна, општествена, професионална и економска корисност за која поединецот е способен по претрпена инвалидизирачка болест, состојба или повреда.

Решавање на медицински проблем во зададено сценарио (problem-solving scenarios)

Краток опис на пациентот, неговите симптоми и знаци, или опис на ситуација со која може да се соочи еден доктор. Потоа, од него ќе се очекува да одговори како би постапил доколку се соочи со соодветниот проблем (The Royal College of General Practitioners. Examination for membership (MRCGP), 2001).

Ризик (risk)

Веројатност од предизвикување несакан ефект по здравјето и интензитетот на тој ефект, како последица на опасност (и) во храната.

Ризик фактори - види фактори на ризик

Ризична популација (population at risk), син. ризична група

Карактеристична популацијска група изложена на ризик поголем од пресечниот кон една или сите болести, или население за кое е направена специфична програма.

Ризично однесување (risk-taking behaviour)

Тенденција кај луѓето да се впускат во нездраво или потенцијално штетно однесување, и покрај сознанието за постојните ризици.

Родност - види фертилитет

C

Санирање на ризикот (risk management), син. *евалуација на ризикот*

Чекори кои треба да се преземат за да се намали, односно измени нивото (рамништето) на ризик на кој се изложени поединецот или популацијата. Тоа е активен процес на спречување на случајноста, базиран врз носење на одлуки и на она за што во жаргонот сè почесто се употребува англискиот збор „management“. Процесот е насочен кон оние агенси на болеста, присутни во животната средина, на пр. токсичните супстанции, за кои евалуацијата покажала дека претставуваат неприфатливо високо ниво на ризик. Процесот се состои од 3 фази:

1. *Евалуација на ризикот*: се врши споредување на пресметаните ризици од изложеноста кон некој определен агенс од надворешната средина, со ризиците кои се предизвикани од други агенси или социјални фактори, како и добивката (ползата), поврзана за тој агенс, за да се создаде основа за проценка и одлука за тоа што е *прифатлив ризик*.
2. *Контрола на изложеноста*: Тоа се активности преземени со цел изложеноста да се држи под дозволените максимални граници.
3. *Мониторинг на ризикот*: Процес на мерење на намалувањето на ризикот, откако се преземени мерки за контрола на изложеноста, а со цел повторно да се утврди дали и понатаму постои ризик и да се воспостават натамошни мерки на контрола, доколку постои потреба за нив (WHO/PEP/89.6).

Светска банка (World Bank)

Меѓународна банка за обнова и развој, Вашингтон. Оваа банка е основана по Втората светска војна од страна на индустрискираните земји и стана клучен извор на кредити за развој на многу земји-членки на Обединетите нации.

Светска здравствена организација, СЗО (World Health Organization, WHO)

Организација во рамките на ОН, основана во 1946 година, моментно претставена од 189 земји, која служи како меѓународен форум за соработка во здравството. СЗО има шест регионални канцеларии кои работат на процена на активностите за соработка и унапредување на здравјето во секој регион.

Светски самит за децата (World Summit of Children)

Светскиот самит за децата, одржан во 1990 година, беше посетен од претставници на 71 држава и потпишан од уште 71 челник, кои ги обврзаа своите држави да изработат национални планови за примарна здравствена заштита, планирање на семејството, обезбедување исправна вода за пиење, чиста животна средина, правилна исхрана и основно образование.

Сексуално преносливи болести, СПБ (Sexually Transmitted Diseases (STD))

Секоја болест која се пренесува со сексуален контакт. Според најновата терминологија, усвоена од водечките центри за сексуално здравје во Европа, се предлага користење на терминот сексуално преносливи инфекции (СПИ). Ваквиот предлог за промена на овој долго користен термин е аргументиран со фактот дека досега користениот термин не ги опфаќа носителите на заразниот агенс, кои не секогаш ја имаат симптоматологијата на болеста.

Секундарна загадувачка материја (secondary pollutant)

Не се емитира директно од изворот, туку се создава дополнително од примарните загадувачки материји, со физички или хемиски процеси кои се одвиваат во атмосферата (пр. приземниот озон).

Секундарна превенција (secondary prevention)

Детекција на рани ефекти на заболување со цел преземање корективни акции за спречување понатамошен развој на заболувањето.

Семејно насилиство (family violence)

Физичка, сексуална или емотивна злоупотреба меѓу членови на едно семејство. Тука припаѓаат злоупотреба на брачниот другар, на децата и на постарите лица.

Сероепидемиологија (seroepidemiology)

Епидемиолошка студија или активност, базирана врз откривањето (во тек на серолошките тестирања) на карактеристични промени на нивото на серумските антитела. Покрај клинички манифестираните симптоми, на овој начин може да се откријат латентните, субклничките инфекции, како и бацилоносителството.

Сертификат на потреби (Certificate of Need, CON)

Формална процедура во која здравствена установа што сака да инвестира во опрема, реновирање или проширување на капацитетите, мора да достави детален план и обзложение за издржаноста на планот до државата или соодветната одговорна институција, за разгледување, модификација и одобрување, дури и во случај средствата за финансирање да се од невладини организации.

СЗО мрежа на Колаборативни центри по медицина на трудот (WHO Collaborating centers network of occupational health)

Институции (институти или оддели за медицина на трудот) кои покажуваат растечки капацитет да ја исполнат функцијата или функциите поврзани со програмата на СЗО, од високо научно и техничко ниво кои достигнале интернационално признание, можат да се квалификуваат за назначување колаборативни центри на Светската здравствена организација во областа на своето дејствување. Колаборативен центар на Светската здравствена организација е институција назначена од страна на Генералниот директор на СЗО и е членка на интернационалната колаборативна мрежа во специфичната област, која ќе извршува активности за поддршка на програмата на СЗО на сите нивоа (Compendium of Activities of the WHO Collaborating Centres in Occupational Health, WHO, 2003).

СИДА - види *синдром на стапката џубиток (недостиг) на имунитетот*

Сила на морбидитетот (force of morbidity), син. *стапка на хазардносита, стапка на моментната инциденција, стапка на инциденцијата*

Теоретска мерка на бројот на нови случаи кои се јавуваат во единица популација-време, на пр. лица-години на ризик. Тоа е мерка на јавување на болеста во една определена временска точка (t), математички дефинирана како гранична вредност, кога ut се приближува кон нулата, претставена на следниот начин:

$$\text{веројатност дека лицето кое е здраво во моментот } t \\ \text{ќе се разболи во интервалот } t + ut$$

ut

Сила на морталитетот (force of mortality), син. *актуарска стапка на морталитетот*

Стапка на ризикот од настапување на смртта во временската точка t , т.е. граничната вредност на веројатноста дека, како ut се приближува кон нулата, лицето кое е живо во времето t , ќе умре до времето $t=ut$, поделено со ut (Young 1998).

Силикоза (silicosis)

Пневмокониоза која настанува со вдишнување прав кој содржи висок процент на слободен силициум диоксид. Од силикоза може да заболат рудари, работници во керамичка, порцеланска, метална индустрија. Во текот на силикозата може да се развие туберкулозна инфекција на белите дробови (силикотуберкулоза).

Толковник по јавно здравство

Симулатори (имитатори) на пациенти (simulating patients)

Пациентите - имитатори (кои можат да бидат студенти, доктори, актери, студенти по глума и др.) служат за да се проверат определени вештини и професионални ставови, преку симулација од страна на имитаторите на определена клиничка ситуација преку претходно дадено сценарио.

Синдром на болни згради (sick-building syndrome)

Општа симптоматологија кај работници кои работат во една одредена зграда (главоболка, замор, иритација на очите и носот, повторувани респираторни инфекции и др.). Може да е резултат од несоодветна вентилација, специфична микробиолошка контаминација на атмосферата од системот за кондиционирање на воздухот, емисија на озон, формалдехид од мебелот, чад од цигари и др. (Tulchinsky 2000).

Синдром на стекнат губиток (недостиг) на имунитет, СИДА (Acquired Immunodeficiency Syndrome, AIDS)

Во нашиот јазик, болеста најчесто се означува како *СИДА*, според соодветниот акроним преземен од францускиот јазик. Синдромот е препознаен како доцна клиничка фаза на инфекцијата со ХИВ (HIV, Human Immunodeficiency Virus) во 1981 година. Се карактеризира со појава на т.н. *опортунистички* или *индикативни* болести, предизвикани од инфекција со протозои и хелминти, од кои треба да се спомне пневмонијата предизвикана од *Pneumocystis carinii* и *тилоксойлазмозата*; *габични инфекции, какви што се кандинцијазата на езофагусот, трахејата, бронхиите и белите дробови и криптококозата*, која особено го напаѓа централниот нервен систем. Од бактериските инфекции, значајни се тие кои се предизвикани од некои микобактерии, како што е *Mycobacterium tuberculosis*. Помеѓу вирусните инфекции доминираат тие предизвикани со *Cytomegalovirus* и *Herpes simplex virus*. Најпосле, СИДА-синдромот се карактеризира со зголемена склоност за развој на малигни заболувања, пред сè на Капоши саркомот, лимфомот на мозокот и инвазивниот карцином на грлото на матката.

Систем на Бевериџ (Beveridge system)

Систем на социјална и здравствена заштита и услуги кој произлегува од Извештајот на Бевериџ во Англија и Велс, првпат издаден во 1943. Овој извештај препорачува осигурување за сите луѓе преку централно оданочување и други задолжителни финансиски уплати, систем на универзални бенефиции за да се поддржат луѓето кога се невработени, болни и после некое онеспособување или пензионирање. Тој обезбедува заштита од сиромаштија и гарантираше здравствени услуги и основен личен доход за време на боледување. Извештајот на Бевериџ комитетот е основен принцип во британската политика на социјална и здравствена заштита, воведен со Акт на Националната здравствена служба од 1946 година, со цел да осигури подобрување на здравјето на луѓето со бесплатно осигурување, подобрување на превенцијата, ди-

јагностицирањето и лекувањето на болестите. Овој систем вклучува примарни медицински, дентални, оптички и фармацевтски услуги, локални медицински служби, болнички установи и заштитено физичко и ментално здравје и ментална хендикепираност. Британското национално здравство стана модел за многу други земји. (Manjoni d'Intignano 1993, WHO 1993b)

Систем на Бизмарк (Bismarckian system)

Систем на национална социјална и здравствена заштита воведен во 19 век во Австроунгарската Империја под тогашниот канцелар Бизмарк. Овој модел вовел востанување на фондови за болест за управување на задолжителните финансиски прилози кои луѓето ги плаќале за да се стекнат со право на здравствени услуги и да добијат право на социјална заштита според тој образец. Владата плаќала придонеси за оние кои не работеле за да им гарантира и ним право на користење на ваква заштита. Под Бизмарк, државата интервенирала со мерки за социјална заштита и заштита од болест. Моделот на социјално и здравствено осигурување кое се заснова на моделот на Бизмарк е доста вообичаен во многу земји во светот (Manjoni d'Intignano 1993, Basch P F 1990, WHO 1993a, OECD 1992a).

Систематски медицински преглед (general medical examination)

Превентивен медицински преглед, по системи, кој се врши со цел да се утврди општата здравствена состојба, односно општата работна способност, кај одделни групи или категории работници хомогени по одделни обележја, а кои не се опфатени со периодични медицински прегледи.

Ситуациона анализа - види анализа на ситуацијата

Скрининг (screening)

1. Систематска апликација на тест или испит за да се идентификуваат индивидуи со доволен ризик од специфично нарушување, за да има бенефит од понатамошно истражување или директна превентивна акција (Pencheon et al 2001);
2. Претпоставена идентификација на непознато заболување или нарушување со употреба на тестови, испитувања или други постапки за разграничување на прввидно здравите лица кои веројатно имаат одредено заболување од оние кои го немаат. *Масовен скрининг* го опфаќа целото население. *Проплански скрининг* има за цел откривање во рана фаза на случаи кај прввидно здрави лица во ризични групи, пр. скрининг на новороденчиња за вродени недостатоци. *Повеќефазен скрининг* претставува употреба на повеќе тестови кои се прават едновремено, пр. кај средовечни жени и мажи (Tulchinsky et al 2000)

Следење (surveillance)

1. Стандардната дефиниција на СЗО под „следење“ подразбира постојано, систематско собирање, анализа и интерпретација на здравствени податоци кои се есенцијални за планирање, имплементација и евалуација на здравствената пракса, тесно поврзано со навремена дистрибуција на овие податоци до оние на кои им се потребни. Крајната алка во синџирот на „следење“ е апликацијата на овие податоци за превенција и контрола. Системот за следење вклучува функционални капацитети за собирање, анализа и дисеминација на податоците поврзани со јавно-здравствените програми (CDC Surveillance Update 1988);
2. Тековно, систематско собирање, спојување и анализа на податоците со брзо ширење на резултирачките информации на оние што треба да ги знаат, за акцијата да има резултат (Last 1983).

Следење на повреди (injury surveillance)

Претставува постојано, систематско собирање, анализа и интерпретација на податоци за повредите, што е особено важно за планирање, имплементација и евалуација на интервентните програми, тесно поврзано со навремено информирање на сите релевантни фактори (CDC 1988).

Слободни радикали (free radicals)

Атоми, молекули или јони кои имаат еден или повеќе неспарени електрони и покажуваат голема реактивност во организмот со можност за негативни ефекти врз клетките (Vidakovic et al 1997).

Сметководител (accountant)

Стручњак кој е одговорен за водење и контрола на сметките, а исто така, може да врши и финансиска контрола на податоците за приходите, расходите и активата, во согласност со законските и професионалните потреби на приватниот или јавниот сектор. Сметководителите може да бидат вклучени во контрола на менаџментот и контрола на изведувањето на услугите (Onions 1973, Suver 1992).

Сметководство (accountancy)

Организирано следење на приходите и расходите и билансот меѓу нив во определен временски период, обично во согласност со законски системи, а се вршат под супервизија (надзор) на квалификувани и искусни сметководители. Сметководствената работа вклучува исто така, финансиска ревизија, водење на независни проверки на сметководствените процедури прифатени во една организација. Треба да се прави значајна разлика меѓу финансиското сметководство и управувачкото сметководство. Првото се користи за да се извести што се случило, а второто за да помогне во управувањето во иднина (Suver 1992, Jones and Prowle 1984).

Смог (smog)

Термин изведен од зборовите чад (smoke) и магла (fog). Смог или токична магла, претставува комплекс од гасови и мешавина на аеросоли. Смогот е резултат на големо атмосферско загадување со аеросоли кои настануваат делумно од природните процеси, а делумно од човековите активности. Смогот настанува од сулфурниот двооксид, азотните оксици и алдехидите кои се наоѓаат во атмосферата како резултат на аерозагадувањето. Овие гасови, апсорбирајќи го УВ-зрачењето, во активна состојба реагираат со молекуларниот кислород и создаваат озон. Озонот стапува во реакција со јагленоводородите, образувајќи алдехиди, пероксици, киселини и полимери со непознат состав, кои не поволно влијаат врз здравјето.

Смртност поради респираторни заболувања (mortality due to respiratory diseases)

Смрт за која како примарна причина е дефинирана респираторна болест (ICD-10 код J00-J99).

Смртност поради сообраќајни несреќи (mortality rate due to road traffic accidents)

Смртност која може да се припише на директна или индиректна вменшаност во сообраќајна несреќа, без разлика на предизвикувањето на истата. Ова ја вклучува смртноста кај возачот на моторното средство, патниците и пешаците/или на друго превозно средство. Исто така, вклучува моментална или задоцнета смртност (иако латентниот период ретко е јасно дефиниран). Дефиницијата се базира на претпоставката, дека податоците за причината на смртта го дефинираат изворот на несреќата.

Создавање на тим (team building)

Процес во кој почитувајќи го психолошкиот, емоционалниот и интелектуалниот капацитет на личноста се создава тим во процесот на меѓајментот.

Сообраќајна несреќа (road traffic accident)

1. Според Валтер и Катер (Walter&Cutter) „сообраќајната несреќа е социјална болест, па пристапот кон сигурноста во сообраќајот треба да биде еднаков како третманот на медицинска епидемија“. Сообраќајната несреќа е динамичка појава која се случува во краток временски период, поради низа акцидентогени фактори кои активно или пасивно придонеле за колизија на две возила, возило со човек или пречка на патот или неговата околина;

2. Која да е несреќа со моторно возило што се случува на јавен пат (на пр. што започнува на, завршува на, или вклучува возило што е делумно на јавниот пат). Несреќата со моторно возило се смета дека

се случила на јавен пат доколку не е означено друго место, освен во случај кога несреќите вклучуваат само вонпатни моторни возила, и се класифицираат како несообраќајни несреќи, ако не е поинаку наведено (ICD-10 1992).

Сообраќајна повреда (road traffic injury)

Сообраќајните повреди настануваат во сообраќајна несреќа, на улица или пат во која учествувало најмалку едно возило во движење, а едно или повеќе лица загинале или се повредени (Economic Commission for Europe, 1992). Овде се вклучени и повреди настанати при судир на возила, и животни или фиксни објекти, или при сообраќајна несреќа во која е вклучено само едно возило (Krug 1999).

Соодветна технологија (appropriate technology)

Метод на работа што е научно валиден и соодветствува на локалните ресурси, капацитети и услови. Инвестирањето во реформите треба да има предвид колку новите предложени технологии, системи, средства и услуги се соодветни за постигнување на локалните цели (WHO 1993, World Bank 1993).

Соодветност (appropriateness)

Се однесува на тоа дали обезбедената информација или програма е релевантна на потребите на целната популација (Pencheon et al 2001).

Социјална заштита (social security)

Обезбедување социјална заштита од низа ризици, како што е неспособност за работа како резултат на болест или инвалидитет, невработеност, старост, издржување на семејство. Системите за социјална безбедност се развиени од државата и користат средства добиени од даноци и придонеси за обезбедување одредена финансиска и материјална помош за одредени слоеви кои исполнуваат дефинирани критериуми (Pass et al 1988, Barr 1992).

Социјална дијагноза/политика (social diagnosis/policy)

Процена на фактори кои влијаат на квалитетот на живот и промовирање промени за подобрување на стандардите.

Социјална патологија (social pathology)

Неуспех во приспособување кон средината, кое доведува до антисоцијално однесување деструктивно кон други лица, приватен или општествен имот. Поимот се применува и за заедница која е изолирана и може да биде предмет на или причина за физичка или општествена тензија или насиљство во заедницата, и да страда од вишок акутни или хронични нарушувања.

Социо/економски статус (socio-economic status)

Обично дефиниран и објективниот (т.е. пер цапита приход, едукативно ниво, животно очекување), и субјективниот (т.е. приписан статус, обичаи, политичка историја) критериум. Обично некаков индекс е искористен за да се одреди социо-економскиот статус за да биде мерката/индикацијата стандардизирана (Sethi et al 2004).

Специјализантско стажирање (residency)

Период на обука после дипломирањето; практична работа на дипломаниот доктор пред да се стекне со Основна лиценца за работа под супервизија (General Medical Council 1993, 1998, Official Journal of the European Communities 1993, Закон за здравствена заштита на РМ, 2004).

Справување со ризикот (risk management)

Процес кој се разликува од проценката на ризик, а претставува избор на алтернативни решенија во консултација со сите заинтересирани субјекти, земајќи ја предвид проценката на ризикот и другите релевантни фактори за заштита на здравјето на потрошувачите и промовирањето на коректна трговска пракса, и доколку е потребно, избор на соодветни мерки за превенција и контрола.

Спремност за намирање на трошоците (willingness to pay)

Колку една личност или група е подготвена да плати за определен производ или услуга. Промоција на апсолутно право на избор на потрошувачот во вреднувањето на јавните услуги (Mooney 1986).

Средства за работа (tools for work)

Секоја машина, инструмент, инсталација, алат и друго орудие за работа кое се користи во процесот на работа.

Средства за адекватно отстранување на отпадните води

(facilities for adequate disposal of wastewater)

Индивидуален или заеднички санитарен јазол подразбира обезбедување на контролирано исфрлање на човековите екскрети на начин кој ќе избегне директна хумана експозиција од фефесот, или контаминација на храна и локалниот водоснабдителен објект од истиот. Прифатливи средства-од едноставни, но ефикасни санитарни јами до протечни санитарни јазли на канализационен систем; ефикасни подразбира да се добро конструирани и изведени.

Ставови (attitudes)

Начин на кој едно лице размислува или се однесува во клинички контекст, како и во согласност со етичкиот кодекс во медицинската професија (The Royal College of General Practitioners 2001).

Стаклена градина (greenhouse effect)

Затоплување на земјината атмосфера како резултат на емисијата на јаглероден двооксид или други гасови; многу научници сметаат дека овој процес овозможува светлината од сончевите зраци да ја загреје земјата, но го спречува спротивниот процес - губењето на тој вишок топлина.

Стакленички гасови (greenhouse gases)

Оние гасови кои со своето ослободување во атмосферата придонесуваат во настанувањето на феноменот на стаклена бавча и глобалното затоплување. Во нив спаѓаат јаглеродниот двооксид, метанот, хлорофлурокарбоните и азотните оксиди.

Станбена површина (household surface)

Вкупна станбена површина на деловите на станот, вклучувајќи ја кујната, но не и просторот за поминување, бањата, тоалетот, пералната и другите помошни делови.

Стандард (standard)

Определено ниво на критериумот. Минимум стандард: базичното ниво на знаење и практични вештини за професионална активност во процесот на лиценцирање добар стандард: Оптимално професионално ниво неопходно како за секојдневната пракса така и за сертификација.

Стандарди за домување (housing standards)

Формални процедури за дизајнот, опремата и комфорот обезбедени во новите згради за домување. Овие процедури, обично бараат формална согласност од општината или националните власти пред да започне изградбата. Барањата за локација и ориентацијата на куќите за домување, паркинзите и пристапот кон јавниот транспорт исто така можат да бидат вклучени.

Стандардизација (standardisation)

Тоа се повеќе техники кои се користат за да се отстранат, колку што е можно повеќе, ефектите од разликите во возраста и во другите променливи големини, при споредувањето на две или повеќе популации. Најчесто употребуваниот метод поаѓа од пондерираното (измереното) правење просечни стапки кои се специфични според возраста, полот или некоја друга карактеристика (друга можна придржана променлива големина), а според определената распределба на овие променливи големини. Постојат два главни метода, а тоа се:

Директен метод (метод на директна стандардизација): специфичните стапки во популацијата се прават просечни по пат на користење на распределбата во определена популација, како пондер. Директно стандардизираната стапка покажува каква би била оригиналната (сировата) стапка во испитуваната популација, кога таа би имала иста

распределба како стандардната во однос на променливата, односно променливите големини, за кои е извршено приспособувањето или стандардизацијата.

Индиректен метод (метод на индиректна стандардизација): се користи за споредување на испитуваните популации за кои специфичните стапки се статистички нестабилни или непознати. Специфичните стапки во стандардната популација се прават просечни по пат на користење на распределбата во студираната популација, како пондер. Односот на сировата стапка во студираната популација со така пондерираниот просек, се вика стандардизиран морталитетен (морбидитетен) однос (Standardized Mortality (Morbidity) Rate, SMR).

Стапка на детска смртност (Child Mortality Rate)

УНИЦЕФ го дефинира овој показател како број на умрени деца под 5-годишна возраст, во тек на една година, изразен во вид на стапка на 1000 живородени деца, сведена на просек за периодот на претходните 5 години. Оваа стапка е подобра од претходната (деца на возраст од 1-4 год., која тешко може да се определи во подрачјата каде не е точно позната возрастта на малите деца).

Стапка на морталитетот (mortality rate), син. *стапка на смртност*

Зачестеност (фреквенција) на смртни случаи во некоја популација во текот на определен временски период. Бројтот е бројот на умрени лица во тек на соодветниот период; именител е соодветната популација, обично, во средината на годината. Стапката на смртност се пресметува по следната формула:

$$\frac{\text{број на умрени во текот на еден определен период}}{\text{број на лица изложени на ризикот од умирање во текот на истиот период}} \times 10^n$$

Оваа стапка се базира врз пресметувањето на умирањата на лица-време, со други зборови, се работи за стапка на смртност на 10^n лица-година. Ако е ниска, таа е верен показател на кумулативната смртност. Се вика и груба стапка на смртноста.

Стапка на морталитет на деца од 1-4 години (Child Death Rate), син. *стапка на смртноста на деца од 1-4 години*

Број на умрени деца на возраст од 1 до 4 години, во текот на една определена година, помеѓу 1000 деца од таа возраст. Оваа стапка е корисен показател за присутноста на превентабилните заразни болести во детската популација.

Стапка на морталитет на доенчиња (Infant Mortality Rate), син. *стапка на смртност на доенчиња*

Мерка на годишната стапка на умирање на деца помлади од една година. Именител е бројот на живородени во текот на таа година. Се пресметува според следната формула:

$$\text{Стапка на смртност на доенчиња} = \frac{\text{бр. на умрени деца помлади од 1 година во текот на 1 год.}}{\text{бр. на живородени во текот на истата година}} \times 1000$$

Стапка на наталитетот (Birth Rate)

Стапка базирана врз бројот на живородени деца во тек на еден определен временски период, обично во тек на една година. Се пресметува на следниот начин:

$$\text{Стапка на наталитет} = \frac{\text{бр. на живородени деца во популацијата на некое подрачје, во текот на 1 година}}{\text{бр. на жители на тоа подрачје во средината на истата година}} \times 1000$$

Стапка на неонаталниот морталитет (Neonatal Mortality Rate)

1. Во *випадална статистика*, број на умрени деца помлади од 28 дена, во текот на определен временски период, обично во тек на една година, на 1000 живородени во текот на истиот период;
2. Во опстетричките и перинаталните истражувања, овој поим се користи за означување на *кумултивната стапка на морталитетот кај живородените деца, во текот на првиите 28 дена од животот*.

Стареење на населението (aging of population)

Демографски поим кој означува бројно и процентно зголемување на постари лица во населението, поврзано со намалување на наталитетот и морталитетот, односно со продолжување на животниот век.

Статистичка значајност (statistical significance)

Статистичките модели овозможуваат да се оцени веројатноста на она што е забележано, одн. најдено во студиите или да се потврди поголемиот степен на поврзаност помеѓу независните и зависните променливи големини во однос на нултата хипотеза. Од таа оценка на примерок со определена големина, може да се определи статистичката зна-

чајност на резултатите. Обично нивото на статистичката значајност се изразува со вредноста на p . Буквата p пред симболот $>$ (поголемо) од 0,01 или 0,05, претставува веројатност (probability) дека опсервираната разлика можела да се јави случајно, ако споредуваните групи се слични, т.е. се прифаќа нултата хипотеза. Буквата p пред симболот $<$ (помало) од 0,01 или 0,05 претставува веројатност (probability) дека опсервираната разлика не можела да се јави случајно, туку дека таа е „статистички сигнификантна“ односно „статистички значајна“ и се прифаќа алтернативната (работната) хипотеза.

Статистички тест (statistical test)

Постапка, со помош на која треба да се одлучи дали хипотезата за распределбата во една или повеќе популации треба да се прифати или отфрли. Статистичките тестови може да бидат параметарски или непараметарски.

Столбест дијаграм (bar chart)

Графичка техника за прикажување на прекинувачките податоци кои се организирани така што секоја опсервација може да се смести само во една категорија на соодветната променлива големина. Фреквенциите (зачестеноста) се дадени по должината на едната оска, а категориите на опсервираната променлива големина по должината на другата оска. Фреквенцијата на секоја група на опсервации е претставена со висината на столбот.

Страницен чад (sidestream smoke)

Чад од запалените производи од тутун, обично од цигари, кој не се филтрира низ цигарата, ниту влегува во респираторниот систем на пушачот, туку директно се шири во околниот воздух, каде неговите токсични и надразнувачки особини може да доведат до несакани последици врз здравјето на непушачите.

Странска помош (foreign aid)

Меѓународен трансфер на јавни фондови во форма на заеми и донацији, било директно од една влада на друга (билателарна помош) или индиректно преку меѓународни или мултилатерални агенции како што е Светската банка, програмите на Европската заедница PHARE и TACIS и Програмата за развој на Обединетите нации. Некои организации за странска помош како Меѓународниот монетарен фонд, Светската банка и Европската банка за обнова и развој се специјализирани за финансиска помош, додека други како Светската здравствена организација обезбедуваат техничка помош и не располагаат со буџет за обезбедување дополнителна финансиска помош (Cassen et al 1994, OECD 1992b, Bourgade, Rainhorn and Roberts 1993).

Стрес (stress)

Одговор на предизвикот („борисе или бегај“) од промени, предизивикани во статус кво состојба, кај поединец кај кој се јавува скриен психолошки притисок и кој може да се манифестира како изразена психолошка симптоматологија или физичка болест.

Стрес на работа (stress at work)

Специфичен вид на стрес кој својот извор го има во работната средина (Levi 1997). Стрес на работа опфаќа здравствени и психички промени кои се последица од акумулирачко влијание на стресори на работното време во текот на подолг временски период (ILO, 1998).

Стресори на работа (stressors at work)

Надворешни и внатрешни фактори сврзани за работа, кои човекот ги доживува како закана или опасност што води до состојба на стрес (Leka et al 2004).

Структура на поделба на работни сегменти (work breakdown structure)

Поделба на некој проект на логични работни сегменти (активности и задачи) кои лесно може да ги следи проектниот менаџер.

Студен синџир (cold chain)

Непрекинато чување вакцини и биолошки материјал на ниски температури како што е пропишано од производителот, од нивното производство па сè до нивната употреба, вклучувајќи ги сите фази на чување и транспорт.

Студија на анамнеза на случаите - види *анамнестичка студија*

Студија на пресекот (cross-sectional study), син. *исциштување на зачестеноста на болеста; студија на преваленцијата; трансверзална студија*

Со таков тип на студија се испитува односот помеѓу болеста (или некоја карактеристика поврзана со здравјето) и другите променливи големини, имајќи ја предвид нивната присутност во една определена популација, во една определена временска точка. Присутноста или отсуствота на болест или присутноста или отсуствота на други променливи големини (или, ако се квантитативни, нивното рамните-ниво) се определува за секој член на испитуваната популација или за нејзин репрезентативен примерок, во определен момент. Односот помеѓу променливите болести може да се испита во однос на:

1. *преваленцијата* на болеста во различните подгрупи на популацијата, дефинирани според присутноста или отсуствота (односно нивото) на променливите големини, и

2. присуство или отсуство (односно ниво) на променливите помеѓу заболените и здравите индивидуи. Треба да се одбележи дека во студиите на пресекот, *секогааш се пресметува преваленцијата а не иницијацијата*. Временскиот редослед на причина и последица, по правило, не може да се определи во студиите на пресекот.

Студија на случаи и контроли - види *анамнестичка студија*

Студија на случаи и нивни парови - види *анамнестичка студија*

Субвенции (subsidies)

Средства обезбедени од државата наменети за намалување на пазарната цена на еден производ или услуга, или за надополнување на приходите на производителот, со цел да се задржи интересот за еден производ; да се заштити одредена индустрија што е од стратешка важност; или да се одржи нивото на користење на еден производ и кај посиромашните слоеви на заедницата кои инаку не би биле во можност да го купуваат (Pass et al 1988, World Bank 1992).

Субстандардното домување (substandard housing)

Во можните дефиниции, исто така, може да бидат вклучени и деловите на станот, како што се: а) физички нездрава градба, поради можност за опасности на домашните, поради слабата конструкција или правилно необезбеден сервис (пр. струја, гас и сл.); б) лоцираност во физички опасна област (пр. област со чести поплави или земјотреси) или конструкција на контаминирано земјиште (пр. хемиски отпад, радиоактивност); или в) претставува сериозен ризик на експозиција на внатрешно аерозагадување (пр. аерозагадувачи) или патогени (пр. мувла, крлежи, болви); или г) претставува непријатен комфор (пр. необезбеденост на домашен туш и бања, тоалет, готвење, централно греенje).

Супституција на професионален агенс (supstitution of occupational agent)

Замена на агентот со помалку штетна алтернатива (замена на трихлоретилен со помалку токсичниот 1,1,1,-трихлороетан) во технолошкиот процес.

T

Тежина на повредата (injury severity)

Може да се дефинира во смисла на опасноста по живот, непосредните ефекти (губење свест, тешка фрактура, мулитпли повреди), времето за закрепнување, исходот за пациентот (смрт, постојан инвалидитет), квалитетот на животот, ресурсите потребни за третман и трошоците (Waller 1985, Robertson 1998, Berger et al. 1996). Различни типови несреќи предизвикуваат клинички слични повреди, а најтешки последици имаат СН (Jockson 1983).

Телесно оштетување (permanent impairment)

Губиток, позначајно оштетување или онеспособеност на одделни органи или делови на телото, предизвикани од повреда на работа, професионална болест, болест или повреда вон работа што отежнува нормална активност на организмот и бара поголеми напори во остварување на животните потреби (Сл. в. на РМ 50/2004).

Температурата на воздухот (air temperature)

Спаѓа меѓу најглавните елементи на времето и климата. Таа зависи непосредно од подлогата над која се наоѓа, бидејќи воздухот се загрева од самата подлога, а сосем мал дел од сончевото зрачење. Топлинската енергија што ја прима земјиштето и водената површина продира во длабоките слоеви со пренесување. Загревањето и ладењето на воздухот се врши најмногу од Земјината површина од што произлегува дека и промената на температурата на воздухот ќе зависи од температурните промени над подлогата над која се наоѓа воздухот. Загревањето на воздухот зависи од физичките особини на воздухот:

1. чистиот и сув воздух во долните слоеви наполно ги пропушта сончевите зраци, а притоа воопшто не се загрева;
2. воздухот е лош проводник на топлина и спроведувањето на топлинатабавно се пренесува заради брзото движење на воздушните честички и нивно мешање, температурните разлики брзо се изедначуваат.

Посакувана температура на воздухот во средината каде човекот се наоѓа за вообичаени активности (лесно облечен и извршува лесни физички активности) изнесува од 17-22°C, односно е т.н. зона на комфор (comfort zone).

Теорија на епидемиолошко поместување/транзиција - види епидемиолошко поместување/транзиција, теорија

Теорија на микроорганизми (germ theory)

Теорија според која предизвикувачи на заразните заболувања се микроорганизми, наспроти теоријата на мијазма/нечиста средина (miasma theory), која болестите ги припишува на влијанија што се шират низ воздухот поради распаѓање на органската материја (Tulchinsky 2000).

Теорија на нечиста средина/теорија на мијазма (miasma theory)

Концепт според кој пренесувањето на заразните болести е резултат на „лошиот воздух“ од распаѓањето на органската материја. Иако се покажува како научно неиздржана, сепак доведува до санитарни реформи кои даваат голем напредок во јавното здравство (Tulchinsky 2000). Види и *теорија на микроорганизми*

Тероризам (terrorism)

Претставува незаконска употреба на сила или насилиство против лица или сопственост, за заплашување и принуда на владата, цивилното население или кој било друг сегмент, за постигнување политички или социјални цели (Federal Bureau of Investigation, 1996). Тероризам претставува систематска употреба на терор, особено како средство за принуда (Merriam Webster's Collegiate Dictionary).

Терцијарна превенција (tertiary prevention)

Минимизирање на последиците на веќе присутната болест со куративни или рехабилитациони постапки.

Токсиколошки центри (toxicology centers)

Здравствена установа која обезбедува целосна здравствена заштита во однос на труењата (горе дефинирани) со пополнет персонал. Токсиколошките центри ги обезбедуваат сите следни функции, кои се поврзани со контрола на затруеноста:

1. Перманентен (24-часовен, 365 дена/година) информативен сервис за затруеност.
2. Клинички услуги за пациентите експонирани на хемикалиите (вклучително со листа на антидоти и други лекови кои се користат во лекувањето на труењата).
3. Аналитички токсиколошки услуги.
4. Безбедност од труење и превенција.
5. Одговори на големите несреќи каде има присуство на хемиски материји.
6. Достапност на општите антидоти.
7. Експертиза и експертност за индустриските хемиски материји (не само труење со медикаменти и домашни производи).

Токсичност (toxicity)

Способност на хемиската супстанција да предизвика оштетување на живите организми, човекот или животната средина. Кај акутна токсичност реакцијата се јавува непосредно, а кај хронична токсичност долго време по експозицијата.

Токсодинамика (toxodynamics)

1. Процес на интеракција на потенцијално токсичната хемиска супстанција со целните органи и системи и појава на негативни ефекти;
2. Ефекти, последици, манифестации во организмот на внесените хемиски штетности (ксенобиотици).

Токсокинетика (toxokinetics)

Движење на потенцијално токсичната супстанција во организмот од внес преку дистрибуција до елиминација на супстанцијата или нејзиниот метаболит од организмот.

Топлински комфор (thermal comfort)

Оптимални микроклиматски услови при соодветен сооднос на микроклиматски фактори кои при подолго или постојано дејство не доведуваат до функционалните нарушувања и напрегања на терморегулационите механизми кај изложените работници.

Тотална елиминација на професионален агенс (total elimination of hazard)

Метод на целосна елиминација на здравствениот ризик со исклучување на штетни супстанции од употреба (азбест, бензен и сл.) во рамките на работниот процес.

Точкист извор (point source)

Вообичаена изложеност на група луѓе на некој токсичен или инфективен агенс.

Точност (accuracy)

Скала (степен) на кое едно мерење, или една проценка базирана врз мерењето, ја покажува вистинската вредност на карактеристиката која се мери.

Транспортна несреќа (transport accident)

Која и да е несреќа во која е вклучено средство што е првенствено наменето, или во тоа време е првенствено користено, за превоз на луѓе или стоки од едно до друго место (ICD-10 1992).

Траума (trauma)

Локално нарушување на интегритетот на ткивото под влијание на надворешни агенси. Тоа е широка категорија која вклучува различни видови повреди, ненамерни и намерни (Tulchinsky et al 2000). Термините повреда и траума се користат наизменично. Она што ја дефинира повредата може да варира, но во виталната статистика тоа се рефлектира или со смрт од траума, потреба за медицински третман или неспособност да се вршат нормалните активности за време од еден ден или подолго (Sleet et al 1991).

Тријада домакин-агенс-средина - види *домакин-агенс-средина, тријада*

Трошковна ефективност (cost effectiveness)

1. Понекогаш сметана како економска ефикасност, е мерка на чинењето на ресурсите, кои се искористени за постигнување резултати. Тоа е одредено од балансот помеѓу она што било вложено (време, човечка сила, опрема, итн. или нивниот монетарен еквивалент) и какви резултати/исходи имало. Нешто што е трошковно ефективно постигнува релативно високи придобивки за релативно ниски вредности (Sethi et al 2004);
2. (Во здравствената екологија): акции или активности кои ја намалуваат или ги заштедуваат трошоците и со тоа се ефикасни во кратењето на цената. Обезбедување на најдобри можни резултати преку најниската цена на трошок, пр. најможна редукција на емисиите на јаглероден диоксид со најмала цена (трошок).

Трошоци (costs)

Средства што се трошат за изведување на активности. Корист што се жртува преку конкретен настан или избор на едно дејство пред некое друго е можен трошок (Pass et al 1988, Mooney 1986). Види и *офортуни-штетни трошоци*

Трошоци за капитални вложувања (capital expenditure)

Трошоци што се потребни за финансирање на постојани или полупостојани средства или опрема, како што се згради, поголеми машини или опрема, инженерски работи, возила. Повеќето организации имаат своя дефиниција за тоа што треба да биде вклучено во дефиницијата за капиталот и како треба да биде организирано финансиското управување со капиталот и приходот. Тие имаат и свои правила за проценување на точната вредност на капиталната опрема и трошоците за замена (Suver et al. 1992).

Труење (poisoning)

Намерна или случајна, краткотрајна или долготрајна експозиција на супстанција од природно или антропогено потекло чија концентрација може да предизвика болест или смрт.

Турнусни курсеви (clinical modules)

Заокружени целини/делови од специјализацијата или практичната лекарска обука/приправничкиот стаж (General Medical Council 1993, 1998, Official Journal of the European Communities 1993, Закон за здравствена заштита на РМ, 2004).

Y

у

УВ-светлосен индекс (UV light index)

Временски интегрирана мерка на количеството на краткобрановата ултравиолетова радијација на сонцето која достигнува до површината на Земјата.

Унапредување на здравјето - види *здравствена промоција*

Упатства (guidelines)

Серија чекори низ кои треба да се помине за да се изврши одредена работа или да се спроведе одредена политика, и начинот на нивно спроведување. Упатствата често се изградени врз основа на практични искуства; тие не претставуваат прописи и не се задолжителни, целта на нивното објавување е да им помогне на менаџерите да ги организираат средствата во спроведувањето на зацртаната програма (Bourgade, Rainhorn and Roberts 1993, Ron 1993, Koning 1987).

Управувана конкуренција (managed competition)

Владина интервенција на „пазарот“ на здравствените услуги како средство за поттикнување на ефикасноста. Системот со кој се стимулира конкуренција меѓу обезбедувачите на услуги е воведен во Велика Британија, а со Декеровите (Dekker) реформи во Холандија, користејќи исти принцип: договори за клинички услуги, каде обезбедувачите на услуги си конкурираат со цена, квалитет и обем на работа. Конкурентското работење се одвива во рамките на законската регулатива контролирана од Владата (OECD 1992a, WHO 1993b).

Урбана клима (urban climate)

Се дефинира како локална клима која е модифицирана од интеракцијата помеѓу урбанизираната област (вклучително и ослободувањето на топлината од отпадот и емисијата од аерозагадувањето) и регионалната клима. Климатата во урбаната средина е *локална мезоклима* (local mezzo-climate) (просторна дистрибуција на максимум 250 км). Урбаната средина ги афектира и физичките и хемиските процеси на граничниот слој (најниско 1000 м од атмосферата).

Установа за секундарна заштита (secondary care facility)

Болница или друга установа која обезбедува услуги за заедницата или регионот, а каде припаѓаат најмалку обезбедување лекови, оп-

штохируршки, гинеколошко-акушерски и педијатриски услуги, придрожени со соодветна дијагностика и капацитети за висококвалитетна услуга, како и со можност за обраќање до центри за терцијарна заштита, заради обезбедување специјалистички услуги.

Установа за терцијарна заштита (tertiary care facility)

Болница или друга установа која нуди специјализирана, високо-стручна здравствена заштита, која е во врска со образовни програми и која опслужува население на поголем регион.

Учество на заедницата (community participation)

Вклучување на луѓе при донесувањето одлуки, за тоа што треба да биде направено и како; на пример, во имплементација на програмата, делење на нејзините бенефити, и во евалуација на програмата. Степенот на кој заедницата учествува во една интервенција, често се користи како индикатор за прифаќањето на програмата (Sethi et al 2004).

Φ

Φ

Φ-распределба (F-distribution)

Наречена според Фишер (Fisher RA, 1890-1962) кој прв ја описал. Се работи за распределба (дистрибуција) на односот на варијансите, однос на две независни варијанси, од кои секоја се однесува како варијанса на примерок со нормална дистрибуција.

Фактор на биоконцентрација (bioconcentration factor)

Однос на концентрацијата на хемиската супстанција во организмот и нејзината концентрација во животната средина или храната.

Фактор на ризик (risk factor)

Аспект на индивидуалното однесување или на животниот стил; изложување на влијанието на животната средина; вродена или наследена карактеристика; за кои се знае врз основа на епидемиолошки докази дека се здружени со состојби на здравјето, чие спречување се смета за важно. Поимот *фактор на ризик* се користи доста широко, со едно од следните значења: 1. Карактеристика или изложеност кои одат заедно (здравјени) со зголемена веројатност за определен исход, како што е појавата на болест. Факторот на ризик не мора да биде и причинскиот фактор. Во овој случај, поимот го има значењето на *маркер на ризикот*; 2. Карактеристика или изложеност кои ја зголемуваат веројатноста од појава на болест или на друг определен исход; во овој случај, поимот го има значењето на *дeterminant*; 3. Детерминанта која може да се измени со интервенција, со што се намалува веројатноста од појава на болест или на друг определен исход. За да се избегне забуна, во овој случај, поимот може да се означи како променлив фактор на ризик. Терминот *фактор на ризик* станал популарен по објавувањето на *студијата од Фрамингем* во која многу често се споменува (Dawber TR et al 1960); 4. атрибут или изложување кое е поврзано со зголемување на веројатноста за специфичен исход. Ризик факторите не се неопходно причински (Last 1983); 5. еден сегмент од личното однесување или стил на живот, изложување на околината или условите, или вродена или наследена карактеристика којашто е поврзана со зголемена појава на некоја болест или друга случка или состојба поврзана со здравјето.

Факторска анализа (factor analysis)

Низа на статистички методи за анализирање на корелацијата помеѓу повеќе променливи величини, со цел да се согледа определен број на

основни димензии кои ја прават суштината на опсервираните податоци; како и поради опис и мерење на овие димензии. Ова метода често се користи при разработка на бодовниот систем на скали и за оценување на прашалниците.

Фармакоепидемиологија (pharmacoepidemiology)

Испитување на распределбата (дистрибуцијата) на збиднувањата поврзани со употребата на лековите во една определа популација и на факторите кои ја определуваат оваа распределба. Истите испитувања се применуваат при евалуацијата на ефикасноста на лекувањето со определени лекови.

Фаталитет, стапка на (fatality rate)

Стапка на смртност забележана во определа група на луѓе, погодени од истовремено збиднување, на пр. во групата на жртви од земјотрес. Терминот треба да се избегнува, затоа што може да се измеша со терминот *стапка на леталитет*.

Фекундитет (fecundity), син. *плодносӣ*

Способност да се создаде живо потомство. Фекундитетот тешко се мери затоа што се однесува на теоретска можност на жената да забремени и да го износи плодот до терминот. Ако жената роди живо дете, тогаш се знае дека таа и нејзиниот сопруг биле плодни во еден определен период од минатото.

Фенотип (phenotype)

Манифестни особини (својства), карактеристики или облици на некој организам или лице, кои се резултат на синергистичко или интерактивно дејствување на *генотипот* и на надворешната средина.

Фертилитет (fertility), син. *родносӣ*

Вистинско раѓање на живо потомство. Со поимот фертилитет на една популација не се опфатени мртвородените, умрените фетуси и абортите.

Фертилитет, однос (fertility ratio)

Мерка на фертилитет на една популација, чиј именител е ограничен на женското население, на возраст соодветна за раѓање. Односот на фертилитет се дефинира како:

$$\frac{\text{Број на девојчиња помлади од } 15 \text{ години} \times 1000}{\text{број на жени на возраст од } 15-49 \text{ години}}$$

Овој поим не смее да се меша со поимот *оштина стапка на фертилитет*.

Фертилитет, општа стапка (general fertility rate)

Пречистена мерка на фертилитет на една популација, во однос на општата стапка на наталитет. Именителот е ограничен на бројот на жените од генеративна возраст (т.е 15-44 или 15-49 години). Се дефинира на следниот начин:

Број на живородени деца во некое подрачје,
во текот на една година x 1000

Број на жени на возраст од 15-49 години во тоа исто подрачје,
во средината на истата година

(во некои административно-правни системи горната возрасна граница за оваа стапка е 44 години).

Фертилитет, вкупна стапка (total fertility rate)

Просечен број на деца кои би ги родила секоја жена, ако сите жени би живееле до крајот на својот фертилен период и би раѓале според возрасно-специфичните стапки на фертилитет за определена популација. Се пресметува по пат на собирање на возрасно-специфичните стапки на фертилитет за сите возрасти и множење на збирот со интервалот во кој се групирани возрастите (на пр. се множи со 5, ако се работи за петгодишта). Ова е важна мерка на фертилитетот која дава најточен одговор на прашањето: *Колку деца, во просек, има една жена?*

Фертилитет, возрасно-специфична стапка (age-specific fertility rate)

Број на живородени деца на жените од определена возраст, родени во текот на определен период, поделен со вкупниот бројот на жени од таа возраст во текот на истиот период. Кога возрасно-специфичната стапка на фертилитет се пресметува за една календарска година, бројот на живородените деца на жените од определена возраст се дели со бројот на жените од таа возраст од средината на календарската година.

Фетална смрт (fetal death), син. *мртвовороденосӣ*

Смрт на плодот пред да е спонатано излезен или манипулативно изваден од утробата на мајката, независно од времетраењето на бременоста. На смрт упатува фактот дека, по раздвојувањето од мајката, фетусот не дише, ниту покажува други знаци на живот, како што се чукањето на срцето, пулсирањето на папочната врвца или јасните движења на волевата мускулатура. Феталната смрт се разликува од абортусот. Дефиницијата на должината на гестација се разликува од еден правен систем до друг, со што се отежнуваат меѓународните споредувања. Според едните границата е на гестациона старост од 20, а според други 28 гестациони седмици. Конференцијата на СЗО за десеттата ревизија

на Меѓународната статистичка класификација на болестите и другите здравствени проблеми, предложила да остане непроменета дефиницијата на *феталната смртност*.

Фетална смртност, однос (fetal death ratio)

Мерка на губитокот на плодовите (фетусите) во однос на бројот на живородени деца. Се дефинира на следниот начин:

$$\text{Однос на феталната смртност} = \frac{\text{број на фетална смрт во текот на годината}}{\text{број на живородени во текот на истата год.}}$$

Фетална смртност, стапка (fetal death rate)

Број на фетална смрт во текот на годината, изразен како пропорција на вкупниот број на родени (живородени и мртвородени) во текот на истата година. Се дефинира на следниот начин:

$$\text{Стапка на феталната смртност} = \frac{\text{број на фетална смрт во текот на годината} \times 1000}{\text{вк. број на родени (живород. и мртвород.) во текот на истата год.}}$$

Поради начинот на пресметување, стапката (rate) на феталната смртност (мртвороденост) е помала од односот (ratio) на феталната смртност (мртвороденост). Тие две мерки не се исти, за што треба да се води сметка кога се прават меѓународни споредувања.

Фиксни трошоци (fixed costs)

Производни трошоци на кои не влијаат варијациите во обемот на производството (Suver et al 1992, Jonas and Prowle 1984, CIPFA 1993).

Филтрација (filtration)

Фаза во прочистување на водата за пиење, по прелиминарниот третман и има за цел отстранување честички од водоснабдителниот извор со перколација низ кварцен песок или друг порозен материјал, а се изведува пред понатамошното прочистување со дезинфекција.

Финансиски добивки (financial gains)

Тоа се чистите добивки во пари на едно претпријатие, а не се земаат предвид индиректните добивки, или трошоците и добивките на населението во целина, ниту пак на околнината (Mishan 1971).

Фишеров егзактен тест (Fisher's exact test)

Тест за поврзаност на податоците во табелата 2x2, кој се базира врз точната хипергеометриска дистрибуција на фреквенциите кои се прикажани на табелата.

Φ

Флуорирање (fluoridation)

Додавање флуор во водата за пиење до ниво од 1мг/л или 1 ppm (делови на милион), со цел превенција на забниот кариес кај децата.

Фон Нојман-Моргенштернов стандарден ризик

(Von Neumann-Morgenstern standard gamble)

Постапка која се користи за проценка на ризикот кој едно тешко болно лице е спремно да го преземе, кога е во прашање избор помеѓу евентуалното подобрување на квалитетот на животот, од една страна, и известната веројатност дека тераписката постапка ќе заврши летално (Von Neumann 1944)

Фортификација (fortification) - види збогатена храна.

Фотохемиски смог (photochemical smog) син. лейтен смог

Резултат од атмосферска реакција меѓу азотните оксиди, органските соединенија и оксидандите, од кои најзначаен е озонот, под влијание на сончевата енергија. Се формираат соединенија кои ја намалуваат видливоста, ги иритираат очите и слузокожата на респираторните органи, ги оштетуваат материјалите, влијаат на растенијата.

Функција на веројатност (likelihood function)

Функција конструирана врз основа на статистички модел и врз низа опсервирали податоци, која дава веројатност на опсервираните податоци за различните вредности на еден параметар од непознат модел. Вредностите на параметарот кои веројатноста ја прават максимална, претставуваат оценки за максималната веродостојност на параметарот.

Функција на распределбата/дистрибуцијата (distribution function)

Функција која ја дава релативната зачестеност (фреквенција) со која случајно променливата величина достигнува до секоја во низата на вредности или останува под нив. Примери се нормална распределба, лог-нормална распределба, Chi-квадратна распределба, t-распределба, Ф-распределба и биномна распределба, од кои секоја има применена во епидемиологијата.

Функционален модел (functional model)

Модел на организација најпогоден за мали болници во кој се организирани специфични оддели како медицински, административен, фармацевтски, одржување, итн. и кои за своите активности го известуваат извршниот директор.

X

X

Хакет-ова класификација на слезината (Hackett's classification of spleenomegaly)

Бројчан израз на големината на зголемената слезина, на пр. при малярија. Тоа е 6-степенска скала, од 0 (нема зголемување на слезината) до 6 (кога слезината достига до папокот и го надминува) (WHO, 1963).

Хало ефект (Halo effect)

Термин кој се користи за опис на ефектите за кои, инаку постојат термините *плацебо* и *плацебо ефекти*.

Харди-Вайнберг-ов закон (Hardy-Weinberg law)

Принцип, според кој во една неограничено голема популација, фреквенцијата на гените и на генотиповите ќе остане во рамнотежа, доколку се отсутни мутација, миграција, селекција и неслучајно спарување. Ако р е фреквенција на едниот алел, q е фреквенција (зачестеност) на вториот алел а $p+q=1$, тогаш p^2 е фреквенција на хомозиготите за тој алел, q^2 е фреквенцијата на хомозиготите за вториот алел, додека $2pq$ е фреквенцијата на хетерозиготите.

Хазард (hazard)

Есенцијална способност на некој агенс или ситуација да манифестираат штетен ефект. Таквиот чинител (фактор) или изложеност може штетно да влијаат врз здравјето. Во пошироката смисла, во лаичкиот говор, поимот е синоним за *ризик*. Во епидемиологијата, поимот е сличен на *факторот на ризик*.

Хемиска супстанција (chemical substance), син. *хемикалија*

Супстанција што во себе не содржи каква било жива материја. Таа може да егзистира сама, во смеса на хемиски супстанции, да се произведува или природно да се создава во природата.

Хемиски мониторинг на храна (monitoring on chemicals in food)

Редовно собирање на примероци и анализи на храна, вклучително и вода за пиење со цел да се процени експозицијата на населението од внесот на храната од нејзина контаминација со опасни хемиски контаминенти или конституенси.

Хенле-Кох-ови постулати (Henle-Koch postulates)

Внесени во постулатите на Еванс. Види и *Евансови постулати*

Херметизација на работниот процес (hermetization)

Процес на спречување на пробивање во работната околина (работна атмосфера) на агенси кои може да го загрозат здравјето на вработените. Спаѓа во технички мерки на превенција.

ХЕСМЕ Програма (Health, Environment and Safety in Enterprises, HESME)

Програма на Светската здравствена организација, проглашена на Конференција за здравје и околина, Лондон, 1999 година, промовирана во Република Македонија во 2001 година. Програмата е со мултидисциплинарен пристап за промоција на здравјето на работното место со интересекторска соработка на национално, локално ниво и ниво на претпријатие.

Хи-квадрат (X^2) тест (Chi-square(X^2) test)

Таков е кој било статистички тест кој се базира врз споредувањето на статистичкиот тест со Хи-квадрат (X^2) дистрибуцијата. Најстари и најчесто употребувани се Хи-квадрат (X^2) тестовите за отварање дали две или повеќе дистрибуции на популации се разликуваат една од друга. Овие тестови обично го вклучуваат собирањето на податоците и може да го опфатат споредувањето на примероците со испитуваните дистрибуции на фреквенции и споредувањето на примерокот со теоретски очекуваната распределба. Најпознат е Пирсоновиот (Pearson), а тука припаѓа и Мантел-Ханселовиот (Mantel-Haenszel) тест.

Хи-квадратна (X^2) распределба (Chi-square (X^2) distribution)

За една променлива величина се вели дека има Хи-квадрат (X^2) распределба за К степен на слобода, доколку е распоредена како збир на квадратите на К независните случајно променливи величини, од кои секоја има нормална распределба со аритметичка средина од 0 и варијанса од 1.

Хигиена на храна (food hygiene)

Опфаќа услови и мерки, неопходни за производство, преработка, складирање и дистрибуција на храна, кои обезбедуваат здравствено исправни прехранбени производи наменети за консумација.

Хиерархија на потреби (hierarchy of needs)

Човекот има тенденција да ги задоволи основните животни потреби како прв приоритет, и тоа: безбедност, живеалиште, затоплување, храна, облека и медицинска заштита, пред да се насочи кон задоволување на повисоките потреби, како што се адаптација во средината и себеисполнување.

Хиперендемска болест (hyperendemic disease)

Болест која постојано е присутна во едно определено географско или административно подрачје или во определена популација, има високи стапки на инциденција и/или преваленција и еднакво ги погодува сите возрасни групи.

Хипергеометриска распределба (hypergeometric distribution)

Распределба на точните веројатности на фреквенција во табелите 2x2, со тоа што рабните фреквенции се фиксирали на нивните опсервирали нивоа.

Хиперсензитивност (hypersensitivity)

Состојба на зголемена чувствителност. Пр., појава на алергиска реакција кон антиген на кој организмот бил претходно изложен.

Хипотеза (hypothesis)

1. Претпоставка, настаната после опсервации и размислувања, која води до определени предвидувања кои не се дефинитивни, односно може да бидат негирани и отфрлени;
2. Секоја претпоставка која е изложена на начин кој дозволува таа да се тестира и отфрли. Види и *нулија хипотеза*

Хистограм (histogram)

Графички приказ на дистрибуцијата на фреквенциите на една променлива големина. Правоаголниците се цртаат така нивната основа да лежи врз линеарната скала која ги претставува различните интервали, додека површините на правоаголниците се сразмерни со фреквенцијата на дадените вредности во рамките на секој интервал. Види и *столбесен јијаграм*.

ХИВ-инфекција (Human Immunodeficiency Virus (HIV) infection)

Американскиот центар за спречување и превенција на болестите CDC, издаде ревидирана дефиниција за ХИВ-инфекцијата, според која се користат лабораториски, клинички или други критериуми. Лабораториските критериуми го вклучуваат позитивниот скрининг тест на ХИВ-антитела или други докази за постоење на ХИВ-инфекција. За докажување или отфрлање на ХИВ-инфекцијата кај доенчињата, постојат дополнителни критериуми (MMWR 1999).

Холоендемска болест (holoendemic disease)

Болест чие многу високо ниво на фреквенција на заразување почнува рано во животот, го погодува најголемиот дел од детската популација и потоа води кон состојба на рамнотежа во која возрастните покажуваат знаци на болест многу поретко отколку децата. Маларијата е холоендемична болест во многу подрачја од светот.

Хороплетска мапа (choropletic map)

Картографски метод на прикажување на квантитативните информации, на пр. стапките, во дефинирани територијално-административни единици, какви се на пр. општините или државите. На пр. атлас на морталитетот од ракот со фреквенции во различни бои (Hosoda et al 1992).

Хоторнов ефект (Hawthorne effect)

1. Ефект (обично позитивен и корисен) кој врз поединецот го има сознанието дека учествува во групата која е предмет на испитување; свеста за тоа често влијае врз нивното однесување. Името е добиено според местото Хоторн, Илиоис, каде авторите Вајтхед, Диксон и Ретлисбергер (Whitehead, Dickson, Roethlisberger) ги испитувале работните услови во една електроцентrala, а Елтон Мајо (Elton Mayo) го описал спомнатиот ефект во делото *The Social Problems of an Industrial Civilization*;
2. Општествените и психолошките фактори влијаат врз продуктивноста преку индустрискиот хуманизам во градењето на формалните и неформалните врски меѓу менаџментот и работниците.

Храна (food)

Секоја материја, било да е обработена, полуобработена или како сировина која е наменета за човекова употреба, вклучително и пијалаци, гуми за цвакање и која било материја која се користи во производството, приготвувањето или третманот на храната, со исклучок на козметика, тутун и материи кои се користат исклучително како лекови. Водата \square а пиење претставува храна.

Хроничен (chronic)

1. Во однос на здравствената состојба, (онаа што трае долго време);
2. Во однос на изложеноста, (онаа со продолжено или долго траење), често со акцент на ниска доза на изложеност;
3. Националниот центар за здравствена статистика на САД како хронична ја дефинира онаа состојба која трае 3 месеци или подолго од тоа.
Види и *акутен*

Хуман имунодефицентен вирус, ХИВ (Human Immunodeficiency Virus, HIV)

Е патогениот микроорганизам кој е одговорен за СИДА. Порано бил познат како вирус на лимфаденопатијата (Lymphadenopathy virus=LAV), под кое име бил наречен 1983 од страна на француските истражувачи на чело со Монтање (Montagnier) или лимфотропен вирус на Т-клеките на лубето, тип III (Human T-cell lymphotropic Virus, type III=HTLV-III), спрема името кое му го дал францускиот истражувач, Гало, кога го описал вирусот 1984 година. Тоа е ретровирус одговорен за ХИВ-инфекцијата, а се пренесува преку крвта, серумот, ткивата, спермата и другите те-

лесни течности. Двата главни типа, HIV-I и HIV-II ги напаѓаат Т-лимфоцитите и на тој начин го загрозуваат имунолошкиот одговор кон микроорганизми, коишто здрав имунолошки систем ги уништува лесно. Вирусот е антигенски нестабилен, но стимулира создавање на антитела кои лесно се откриваат со помош на тестовите вестерн blot и ЕЛИСА во крвта, серумот, спермата, плунката итн.

Постојат 3 докажани начини на пренос на ХИВ инфекцијата:

1. *По сексуален пат.* Во првите години од епидемијата на ХИВ, постоеше заблуда дека инфекцијата ја има само кај хомосексуалците, односно дека се пренесува само при аналенекс. Подоцна се дојде до сознание дека ХИВ-инфекцијата се пренесува и при вагинален, односно хетеросексуален полов однос.

2. *По трансплацентарен пат.* кога вирусот се пренесува од инфицираната мајка на нејзиниот плод.

3. *По пат на трансфузија на инфицирана крв или крвни деривати,* каков што беше случајот со инфекцијата на голем број болни од хемофилија, кои беа лекувани со заразени крвни деривати, произведени во една реномирана француска лабораторија.

Постои голема опасност од инфекција на медицинскиот, лабораторискиот и стоматолошкиот персонал кој доаѓа во контакт со крв и останати телесни течности од лица носители на ХИВ. Засега нема докази за пренос на ХИВ-инфекцијата по пат на инсекти-вектори (на пр. комарици), односно при нормални социјални контакти со носителите на ХИВ-инфекцијата.

Ц

Цврст отпад (solid waste)

Цврст материјал, кој нема можност за понатамошно искористување и поради тоа е отстранет.

Цел (goal)

1. Генерализирана изјава/став за крајниот резултат или достигнување кон кое е насочен вашиот напор;
2. Генерална определба кон која се стреми. Во рамките на Светската здравствена организација дефинирани се стратегиски цели и индикатори за следење на развојот за постигнување на општата здравствена цел. Земјите-членки на СЗО генерално ја прифаќаат зацртаната цел и го имаат усвоено системот на индикатори за проценка на постигнатиот прогрес во развојот на здравството (WHO 1984, WHO 1993d).

Цел на процесот (process objective)

Акција наменета да влијае врз еден или повеќе движечки фактори кои влијаат врз нивото на детерминантите; во краток временски период (помалку од 1 година).

Цел на резултатот/исходот (outcome objective)

Нивото до кое се очекува некој здравствен проблем да биде намален во одредено време, обично во период подолг од 5 години.

Целна популација (target population)

1. Збир на поединци за кои сакаме да донесеме некои заклучоци. Понекогаш, поимот се користи за означување на онаа популација од која се извлекува примерокот, а понекогаш се однесува на „референтната“ популација на која треба да се однесуваат заклучоците;
2. Збир на лица за кои се планира некоја интервенција (Last 1983).

Целно ориентиран менаџмент (target-oriented management)

Менаџерскиот тим ги идентификува целите, одговорноста на секој поединец во однос на очекуваните резултати во реализација на заедничките и индивидуалните цели. Таков е примерот со усвојувањето на програмата на СЗО Здравје за сите во 2000.

Целосен менаџмент на квалитетот (Total Quality Management, TQM)

Се дефинира како концепт во кој квалитетот е на прво место и е клучна одговорност на менаџментот наметнувајќи помали трошоци преку вклучување на интелектуалниот капацитет во анализа и подобрување на работниот процес или здравствена услуга.

Цена(и) (charge(s))

Цена на добра или услуги. Цените пропишани за здравствените услуги или за лековите на пример, може да се употребат за наплатување на цената на обезбедувањето на таква услуга или за да се влијае на побарувачката за тие производи (WHO 1993a, Normand and Weber 1994).

Цена на услуга (fee-for-service)

Цена на чинење на услугата или на употребата на одреден производ која ја плаќа корисникот. Корисникот на здравствени услуги може да е обврзан да ги плати сите компоненти на извршување на услугата кои се неодвоиви едни од други (Mooney 1986, World Bank 1992); 2. плаќање за единична услуга. Ова е заедничка карактеристика на некои системи за здравствено осигурување, а недостаток е дека може да поттикнува голем обем на услуги, што може да не е сообразено со добивките што произлегуваат од нив (Normand and Veber 1994, WHO 1993b).

Централизирано планирање (centralised planning)

Планирање кое е централно управувано од државата, што се однесува на сите добра и услуги, што ќе бидат произведени и кое определува како ќе бидат лоцирани факторите на производство, меѓу секторот на бизнисот и на економијата. Централното планирање беше вообичаена практика за сите сектори во поранешниот Советски Сојуз, се користеше и во други земји во рамките на јавниот сектор, за оние национални здравствени служби кои се финансираа од централното оданочување (Pass et al 1988, Manjoni d'Intignano 1993, UN 1992, WHO 1993d).

Центар за контрола на отрови (poison control center)

Национален или регионален референтен центар за итно информирање, лекување, дијагноза и справување со труења и акутни токсичности од кој било вид, за потребите на клинички интервенции, судска медицина, безбедност и судови.

Центри за контрола на болести (Centers of Disease Control and Prevention, CDC)

Центри за спречување и превенција на болестите. Седиштето им е во Атланта, Џорџија и се во составот на Службата на јавно здравство на САД (US Public Health Service).

Цикличност, секуларност (cyclicity, secular)

Пролонгирано осцилирање (подолго од една година) во инциденцијата на болеста. На пр. малите сипаници, во една голема неимунизирана популација, имаат двегодишни циклуси на висока и ниска инциденција. Програмите на масовна имунизација, со последователното подигање на нивото на колективниот имунитет елиминирале многу од таквите циклуси.

Ч

Честички (particulate matter)

Честички од цврста или течна материја во воздухот, вклучувајќи нетоксични материји (прашина, нечистотии), тешки метали (пр. олово), и токсични материји (азбест, суспендирани сулфати, нитрати).

Четворополна табела (fourfold table), син. *таблица на контингенцијата* (Contingency table)

Вкрстена табеларна класификација на податоците на таков начин што поткатегориите со една карактеристика се прикажани хоризонтално (во редовите), а поткатегориите со друга карактеристика се прикажани вертикално (во колоните). Врз карактеристиките кои се прикажани во редовите и колоните, може лесно да се применат тестовите на поврзаност. Наједноставна таблица на контингенција е четворополната или таблица 2×2 . Таблиците на контингенција може да се прошират, така што да опфатат повеќе класификациски димензии.

„Четвртиот свет“ (Fourth world)

Еколошка и социоекономска ситуација во сиромашните квартови на богатите нации и градови, која потсетува на условите на живеење во најсиромашните земји во развој. Бездомниците се најнискиот социјален слој, често се лишени од гласачкото право во заедниците на богатите земји. Во научната комуникација, терминот не треба да се користи без соодветно толкување. Во овој речник се спомнува, затоа што го нема во стандардните речници.

Човечки капитал (human capital)

Зголемување на вештините и способностите на населението преку инвестирање во образоването и здравството, заради подобрување како на економскиот развој така и на квалитетот на живот.

III

Шанса - види *веројатност*

Широка прифатливост (wide acceptability)

Формална или неформална прифатливост на национално ниво и апликативност како водич за медицинско лекување.

Шок терапија (Big-Bang)

Промените што се случуваат кога ненадејно се отфрла традиционалниот систем на прописи и правила во една земја. Терминот биг-бенг се употребува за да се опише ненадејниот премин од централно планирана економија кон пазарна економија во Полска во 1990 година (ова уште се нарекува и шок-терапија). Тоа се примени и во случаите кога се променија берзанските правила во Лондон, во октомври 1986 и во Њујорк, во мај 1975 година. Овој термин е познат и како „денот во мај“ (Mayday) (UN 1992, Economist 1994).

III

Индекс на англиските термини користени ВО ТОЛКОВНИКОТ

A

Absenteesm - апсентизам

Abscissa - апсциса

Absolute effect - абсолютен ефект

Absolute poverty - абсолютна сиромаштија

Absolute rate - абсолютна стапка

Absolute risk - абсолютен ризик

Absolute risk reduction - абсолютен ризик, намалување

Absorptive capacity - капацитет на апсорпција

Acceptability - прифатливост

Acceptable distance - пристојно растојание

Access - пристап

Access to health services - пристап до здравствените услуги

Access to facilities for adequate disposal of wastewater - пристап

до средства за адекватно отстранување на отпадните води

Accident - несреќа

Accident at work - несреќа на работа

Accountancy - сметководство

Accountant - сметководител

Accreditation - акредитација

Acid rain - кисели дождови

Active epidemiological investigation - активно епидемиолошко испитување

Activities of Daily Living, ADL - активности за дневно живеење

Activity - активност

Actuarial rate - актуарска стапка

Actuarial table - актуарска табела

Accuracy - точност

Acute - акутен

Adaptation - адаптација

Addiction - зависност

Additive - адитив

Additive model - адитивен модел

Adequate amount of safe drinking water - адекватно количество на вода за пиење

Adequate treatment of waste water - адекватен третман на отпадни води

Aerosediment - аероседимент

Aerosol - аеросол

Age-period cohort analysis - анализа на кохорти според возраста

Age-specific fertility rate - фертилитет, возрасно-специфична стапка

Agenda 21 - Агенда 21

Agens or Agent of disease - агенс на болест

Air pollution - аерозагадување

Air temperature - температурата на воздухот

Airborn infection - аерогена инфекција

Algorithm - алгоритам

Algorithm clinical - алгоритам, клинички

Allele - алели

Alma Ata Declaration - Декларација од Алма Ата

Alpha error - алфа грешка

Alpha level - алфа ниво

Ambient air - амбиентен воздух

Ambient air quality - квалитет на амбиентниот воздух

Ambiental monitoring - еколошки или амбиентален мониторинг на работно место

Analytic study - аналитичка студија

Anegdotal evidence - анегдотски доказ

Animal model - анимален модел

Annoyance - вознемиреност

Annual emission of SO₂, PM10, secondary PM10, NO_x, VOC-volatile organic compounds from economic sector - Годишни емисии на SO₂, PM10, секундарни PM10, NO_x, ИОС-испарливи органски соединенија од економскиот сектор.

Antagonism - антагонизам

Antigen - антиген

Antigenic drift - антигенски дрифт

Antigenic shift - антигенски шифт

Antigenicity - антигеност

Antibody - антитело

Antropometry - антропометрија

Antropophytic - антропофилен

Apgar score - Апгар скор

- Appraisal including self appraisal** - оценување и самооценување
- Appropriate technology** - соодветна технологија
- Appropriateness** - соодветност
- Arbo virus** - арбо вирус
- Arithmetic mean** - аритметичка средина
- Armitage-Doll model** - Армитаж -Дол модел
- Asbestosis** - азбестоза
- Ascertainment** - дијагностиирање, епидемиолошко
- Ash** - пепел
- Assessment** - испитување/оценување
- Assistance** - помош
- Association** - поврзаност, асоцираност
- Assortative mating** - асортативно спарување
- Asymmetrical association** - асиметрична поврзаност
- Asymptotic** - асимптотичен
- Asymptotic curve** - асимптотска крива
- Asymptotic method** - асимптотски метод
- Attenuation** - атенуација
- Atomistic fallacy** - атомистичка заблуда
- Attitudes** - ставови
- Attribute** - атрибут
- Attributable benefit** - атрибутивна добивка
- Attributable fraction** - атрибутивна фракција
- Attributable fraction/exposed** - атрибутивна фракција на изложените на ризик
- Attributable fraction/population** - атрибутивна фракција на популација
- Attributable risk** - атрибутивен ризик
- Attributable risk/exposed** - атрибутивен ризик на изложените
- Attributable risk/population** - атрибутивен ризик на популацијата
- Attributable risk percent** - атрибутивен ризик, процентуален
- Attributable risk percent/exposed** - атрибутивен ризик, процентуален, на експонираниите
- Attributable risk percent/population** - атрибутивен ризик, процентуален, на популацијата
- Audit** - ревизија
- Auditor** - ревизор
- Australia antigen** - австралија антиген
- Autopsy data** - аутопсија, податоци од

B

Balance of payments - платен виланс

Bar chart - столбест дијаграм

Basic license - основна лиценца

Basic needs - основни потреби

Bayes theorem - Бајес-ова теорема

Behavioral epidemic - епидемија на однесувањето

Benefit - корист - придобивка

Benefits package - пакет на услуги

Berkson's bias - Берксонова пристрасност

Best Practices - најдобри практики

Beta error - бета грешка

Beveridge system - систем на Бевериџ

Bias - пристрасност

Big-Bang - шок терапија

Bimodal distribution - бимодална распределба

Binary variable - бинарна променлива

Binomial distribution - биномна распределба

Bioaccumulation - биоакумулација

Bioassay - биоесеј

Bioavailability - биорасположливост

Biocconcentration factor - фактор на биоконцентрацијата

Biodegradation - биоразградливост

Biodiversity - биодиверзитет

Biological age - биолошка старост

Biological effect monitoring - биомаркери на ефект

Biological exposure monitoring - биомаркери на експозиција

Biological limited value - биолошка гранична вредност

Biological monitoring - биолошки мониторинг

Biological transmission - биолошки пренос

Biomarker, biological marker - биомаркер, биолошки маркер

Biomarkers of susceptibility - биомаркери на осетливоста

Biometry - биометрија

Biostatistics - биостатистика

Biotransformation - биотрансформација

Birth Rate - стапка на наталитетот

Bismarckian system - систем на Бизмарк

Blocked randomization - рандомизација во блок

BPRS - ОСПО

Budget - буџет

Budget variance - разлика во буџетот

Building regulative - регулативи за градба

Bureaucratic pyramidal organizations - бирократски пирамидални организацији

C

Capacity building - изградба на капацитетите

Capital - капитал

Capital expenditure - трошоци за капитални вложувања

Capitation - капитација

Carcinogen - карциноген

Case-cohort study - анамнестичко -кохортна студија

Case-control study - анамнестичка студија

Causal diagram - дијаграм/каузален

Causality - причина, причинско-последичен однос, каузалност

Causation of disease - предизвикување на болест

Causes of injury, deviation - повреди на работа, причини

Centers of Disease Control and Prevention, CDC - Центри за контрола на болести

Centralised planning - централизирано планирање

Charge(s)- цена(и)

Chemical assessment from daily intake - проценка на хемикалиите од внесот на храна

Chemical substance - хемиска супстанца

Chi-square(X^2) test - Хи -квадрат (X^2) тест

Chi-square (X^2) distribution - Хи -квадратна (X^2) распределба

Child Death Rate - стапка на морталитет на деца од 1-4 години

Child Mortality Rate - стапка на детска смртност

Choropletic map - хороплетска мапа

Chronic - хроничен

Climatic system - климатски систем

Climate changes - климатски промени

Clinical accountability - клиничка одговорност/отчетност

Clinical governance - клиничко управување

Clinical modules - турнусни курсеви

Closed cohort - затворена кохортa

- Closed population** - затворена популација
- Clustering** - групирање
- Codex Alimentarius** - Кодекс Алиментариус
- Cohort study** - кохортна студија
- Colleges** - експертски колегиуми
- Communal wastewater** - комунална отпадна вода
- Communicable disease** - заразно заболување
- Community participation** - учество на заедницата
- Components of the examination** - компоненти на испит
- Compulsory health insurance** - задолжително здравствено осигурување
- Confidence limits** - граници на доверба
- Confounding** - придруженост
- Confounding factor** - придружна променлива
- Confounding variable** - придружна променлива
- Consensus** - консензус
- Conessional loan** - концесиски заем
- Consumer sovereignty** - апсолутно право на избор на корисниците
- Consumer welfare** - благосостојба на корисниците
- Consumption** - потрошувачка
- Contaminant** - контаминент
- Contaminated site** - контаминирано место
- Contaminated soil** - контаминирано земјиште
- Continuous water supply** - континуирано водоснабдување
- Contract model** - договорен модел
- Contributing factor** - движечки фактор
- Contributions** - придонеси
- Control medical examination or check up** - контролен преглед на работници
- Convenor** - претседавач со испитна комисија
- Corporate model** - корпоративен модел
- Cost analysis** - анализа на трошоците
- Cost-Benefit Analysis** - кост -бенефит анализа
- Cost containment** - намалување на трошоците
- Cost effectiveness** - трошковна ефективност
- Cost Effectiveness Analysis** - анализа на ефективност на трошоците
- Cost-Utility Analysis** - анализа на трошоците и ползата (користа)
- Costs** - трошоци
- Criteria** - критериуми

Criterion referenced assessment - оценка според дефинирани критериуми

Cross-sectional study - студија на пресекот

Cumulative death rate - кумулативна стапка на смртност

Cumulative doses - кумулативна доза

Cyclicity, secular - цикличност, секуларност

D

Dangerous - hazardous substances - опасни материји

Decision analysis - анализа на одлуки

Decision tree - дрво на одлучување

Deductible - одбиток

Deforestation - дефорестација

Demand - побарувачка

Demographic parameters - демографски параметри

Demografic regression - демографска регресија

Demographic transition - демографско поместување (транзиција)

Demographic trap - демографска стапица

Demography - демографија

Density - густина

Density of population - густина на популацијата

Dependent variable - зависно -променлива вредност

Descriptive epidemiology - дескриптивна епидемиологија

Descriptive study - дескриптивна студија

Desertification - деградација на земјиштето

Desmoteric medicine - затворска медицина

Determinant - детерминанта

Determinant/distal/distant - детерминанта/дистална/оддалечена

Determinant/proximal/proximate - детерминанта/проксимална

Development - развој

Development economics - развојна економија

Development project - проект за развој

Diagnosis Related Groups, DRGs - дијагностички сродни групи

Diarrhea cases - епизоди на дијареа

Diarrheal diseases - дијарејни заболувања

Differential - диференцијал

Dimensionality - димензионалност

Direct association - поврзаност, директна

- Direct fecal-oral diseases** - заболувања преносливи со миење со водата
- Direct-observed therapy, Short course (DOTS)** - директно-следена терапија (туберкулоза)
- Direct patient expenditure** - директен трошок за пациентот
- Direct standardization** - директна стандардизација
- Disability** - инвалидност
- Disability Adjusted Life Years, DALY** - години живот прилагодени според инвалидитетот (онеспособеност)
- Disability Adjusted Life Years, DALY** - години живот прилагодени по неспособност
- Discontinuous water supply** - дисконтинуирано водоснабдување
- Discordant** - дискордантен
- Discriminant function analysis** - дискриминациона анализа
- Disease** - болест
- Disease elimination** - елиминација на болест
- Distribution function** - функција на распределбата/дистрибуцијата
- Distribution of gains and losses** - распределба на добивките и загубите
- Dose-response assessment** - проценка на односот помеѓу дозата и реакцијата
- Double-blind trial** - двојно-слепа студија
- Dust** - прашина

E

- Ecoepidemiology** - екоепидемиологија
- Ecological fallacy** - еколошка заблуда
- Ecology** - екологија
- Economic instruments** - економски инструменти
- Economic model** - економски модел
- Economic systems** - економски системи
- Economist** - економист
- Ecosystem** - екосистем
- Effectiveness** - ефективност
- Efficiency** - ефикасност
- Elasticity** - еластичност
- Elimination of toxic substance** - елиминација на токсична супстанца
- Emergency response guidelines** - водич за одговор на итностите
- Emission of air-pollution** - емисии на аерозагадувањето
- Emission of greenhouse gases** - емисии на стакленички гасови

Encephalitis - енцефалит

Endemic disease - ендемично заболување

Endrin - ендрин

Environment - животна средина

Environment health criteria document - животна средина (документ за здравствените критериуми)

Environment health impact assessment - животна средина, оценка на влијанието врз здравјето

Environmental impact - еколошко влијание

Environmental ionizing radiation - радијација во животната средина

Environmental/public health plans - здравствено-еколошки/јавно здравствени планови

Epidemic - епидемија

Epidemiologic studies - епидемиолошки студии

Epidemiologic transition theory - епидемиолошко поместување / транзиција, теорија

Epidemiology - епидемиологија

Episode - епизода

Epizootic - епизоотија

Epornithic - епорнитија

Equity - праведност

Eradication of disease - ерадикација (искоренување) на болест

Ergonomics - ергономија

Error - грешка

Error type 1- грешка од прв степен

Error type 2- грешка од втор степен

Error type 3- грешка од трет степен

Ethics - етика

Ethnic group - етничка група

Etiologic fraction/exposed - етиолошка фракција на експонираните/ изложените

Etiologic fraction/population - етиолошка фракција на популацијата

Etiology - етиологија

Ethnoepidemiology - етноепидемиологија

Evaluation - евалуација

Evans' postulates - Евансови постулати

Evidence-Based Medicine - медицина заснована на научни докази и податоци

European Agency for Safety and Health at Work - Европска агенција за здравје и безбедност на работа

European Association of Schools of Occupational Medicine (EASOM) -

Европска асоцијација на школите по медицина на трудот

European Statistics on accidents at work (ESAW) - Европска статистика

за повреди на работа

Eutrophication -eutroфикација

Examination Committee - испитна комисија

Excess rate among exposed - дополнителна стапка меѓу изложените

Excess risk - дополнителен ризик

Experimental design - експериментален дизајн

Experimental epidemiology - експериментална епидемиологија

Exposition - експозиција

Exposure assessment - проценка на изложеност

External stress - работа - оптоварување

Externalities - надворешни влијанија (екстерналитети),

Extraordinary medical examination - вонреден преглед на работници

F

F-distribution - Φ -распределба

Facilities for adequate disposal of wastewater - средства за адекватно
отстранување на отпадните води

Factor analysis - факторска анализа

Fatal injury at work - повреда на работа, смртна

Fatality rate - фаталитет, стапка на

Fatigue, exhaustion - замор

Fecundity - фекундитет

Fee for service - цена на услуга

Fee for service - плаќање по услуга

Fertility - фертилитет

Fertility ratio - фертилитет, однос

Fetal death - фетална смрт

Fetal death ratio - фетална смртност, однос

Fetal death rate - фетална смртност, стапка

Final exam - Basic license examination - завршен испит - испит
за стекнување со базична лиценца

Financial gains - финансиски добивки

Fisher's exact test - Фишеров егзактен тест

Fitness - адаптивна вредност

Fixed costs - фиксни трошоци

Focus of infection - жариште на инфекција

Food - храна

Food borne diseases - заболувањата кои се пренесуваат преку храна

Food contamination - контаминација/контаминација на храна

Food hygiene - хигиена на храна

Force of mortality - сила на морталитетот

Force of morbidity - сила на морбидитетот

Foreign aid - странска помош

Formative assessment - проценување во текот на еден турнус

Fourfold table - четворополна табела

Fourth world - „четвртиот свет“

Free radicals - слободни радикали

Frequence index - повреди на работа - индекс на фреквенца

Full license - лиценца за работа

Functional model - функционален модел

G

Gantt chart - Гант табела

Gaussian distribution - Гаусова распределба

Gene - ген

General fertility rate - фертилитет, општа стапка

General medical examination - систематски медицински преглед

Genetic drift - генетско поместување

Genetic engineering - генетски инженеринг

Genetic epidemiology - генетска епидемиологија

Genetic linkage - генска поврзаност

Genetic penetrance - генетска пенетрантност

Genetics - генетика

Genome - геном

Genotoxicity - генотоксичност

Genotype - генотип

Geographic Information System-GIS - Географски информативен систем -ГИС

Geometric mean - геометриска средина

Gestation length - гестација, должина на

Gestational age - гестациска возраст

Global environmental benefits - Глобални еколошки придобивки

Global Programme on AIDS, GPA - Глобална програма за СИДА

Global warming - глобално затоплување

Goal - цел

GOBI/FFF - ГОБИ/ФФФ

Gompertz-Makeham formula - Гомперц -Мејкам -ова формула

Good Agricultural Practice, GAP - Добра земјоделска пракса при примена на пестициди (ДЗП)

Good practices - добри пракси

Good Veterinary Practice, GVP - Добра пракса на примена на ветеринарни лекови (ДПВЛ)

Goods - производи

Government preparedness - владини подготвки за хемиски инциденти

Grants - грант

Graph - графикон

Gravidity - гравидност

Greenhouse effect - стаклена бавча

Greenhouse gases - стакленички гасови

Gross Domestic Product (GDP)- бруто домашен производ (БДП)

Gross National Product (GNP) - бруто национален производ (БНП)

Groundwater - подземни води

Guidelines - упатства

H

Hackett's classification of splenomegaly - Хакет -ова класификација на слезената

Halo effect - хало ефект

Harassment at the workplace - насилиство на работа

Hardy-Weinberg law - Харди-Вайнберг-ов закон

Hawthorne effect - Хоторнов ефект

Hazard - хазард

Hazard identification - идентификација на опасност

Hazard characterization - карактеризација на опасност

Hazardous substances - опасни супстанци

Hazardous waste - опасен отпад

Hazardous Workplace - работно место со зголемен ризик

Health - здравје

Health, Environment and Safety in Enterprises - XECME Програма

Health behavior - здравствено однесување

Health care - здравствена заштита

Health development - развој на здравството

Health economics - економика во здравството

Health education - здравствена едукација

Health for All - здравје за сите

Health gain - здравствени придобивки

Health indicators - здравствени индикатори/показатели
за здравствената состојба

Health insurance - здравствено осигурување

Health management - здравствен менаџмент

Health policy - здравствена политика

Health promotion - здравствена промоција

Health resources - здравствени ресурси

Health service - здравствена услуга

Health statistics - здравствена статистика

Health status - здравствен статус

Health system - здравствен систем

Healthy life years, HeaLY - години на здрав живот

Healthy plan-it - планирање за здравје

Henle-Koch postulates - Хенле-Кох-ови постулати

Hermetization - херметизација на работниот процес

Histogram - хистограм

Holoendemic disease - холоендемска болест

Hospital-acquired infection - болничка инфекција

Hospital morbidity - болнички морбидитет

Hospital mortality - болнички морталитет

Host - домаќин

Host-agent-environment triad - домаќин-агенс-средина, тријада

Household - домаќинство

Household injuries - домашни несреќи

Household surface - станбена површина

Housing standards - стандарди за домување

Human Development Index - Индекс на човековиот развој

Human Immunodeficiency Virus (HIV) infection - ХИВ -инфекција

Human relations management - менаџмент на меѓучовечки односи

Hyperendemic disease - хиперендемска болест

Hypergeometric distribution - хипергеометриска распределба

Hypersensitivity - хиперсензитивност

Hypothesis - хипотеза

I

ILO RTG Classification of Pneumoconioses - пневмокониози,
РТГ класификација на МОТ

Impact objective - импакт цел

Import/export of hazardous waste - увоз/извоз на опасен отпад

Incentive tax - данок на поттикнување

Incidence density - густина на инциденцијата

Incidence rate - повреди на работа - стапка на инциденца

Indicators - индикатори

Indirect association - поврзаност, индиректна

Individual water supply object - Индивидуален водоснабдителен објект

Infant Mortality Rate - стапка на морталитет на доенчиња

Infection - инфекција

Injuries at work - повреди на работа

Injury - повреда

Injury control - контрола на повреди

Injury prevention - превенција на повреда

Injury severity - тежина на повредата

Injury surveillance - следење на повреди

Injury weight index - повреди на работа - индекс на тежина

Integrated model - интегриран модел

Intention-to treat-analysis - анализа на планираното лекување

Interaction - интеракција

International Classification of the External Causes of Injuries (ICECI)

- Меѓународна класификација на надворешни причини за повреди

International Statistical Classification of Diseases and Related Health

Problems, 10th revision - Меѓународна статистичка класификација на болестите и сродните здравствени проблеми, МКБ -10

Internship, pre-registration year - практична обука

Interpersonal violence - интерперсонално насиљство

Intersectoral action - меѓусекторска активност

Intervention - интервенција

J

Job demands - работа - барања

Job selection - професионална селекција

K

Kyoto Protocol - Кјото Протокол

L

Land-use regulative - регулативи за користење на земјиштето

Lateral Integration - латерална интеграција

Leadership - раководење

Legg's axioms - аксиоми на Лег

Licensing - лиценцирање

Life table - таблица на животот

Likelihood function - функција на веродостојност

Limit dose - гранична доза

Linear model - линеарен модел

List or Schedule of occupational diseases - листа на професионални болести

Live birth - живороденост

Log book - книшка за практична работа

Logical framework (logframe) analysis - анализа на логичката рамка

Lowest-Observed-Adverse-Effect Level, LOAEL - најниско ниво со забележан негативен ефект

M

Managed competition - управувана конкуренција

Management - раководење

Management - менаџмент

Marginal cost - маргинален трошок

Market mechanism - пазарен механизам

Mathematical model - математички модел

Matrix model - матричен модел

Maximum permissible limits - максимално дозволени концентрации, МДК

Mean geometric - геометриска средина

Measurement of radiation - меренje на радијацијата

Median - медијана

Medical audit - критичка анализа на извршена работа

Medical treatment guidelines - Водич за медицинско лекување

Mentor - ментор

Meteorological weather - метеоролошкото време

Milestone - пресвртница

Mobbing (work abuse, employee abuse, emocional abuse)- мобинг

Molecular biomarkers - молекуларни биомаркери

Molecular epidemiology - молекуларна епидемиологија

Monitoring - мониторинг

Monitoring on chemicals in food - хемиски мониторинг на храна

Montreal Protocol on Substances that deplete Ozone Layer - Монтреалски
Протокол за супстанци кои го намалуваат озонскиот слој

Morbidity - морбидитет

Mortality due to respiratory diseases - смртност поради респираторни
заболувања

Mortality rate - стапка на морталитетот

Mortality rate due to road traffic accidents - смртност поради сообраќајни
несреќки

Multilevel analysis - анализа, повеќеслојна

Multiplicative model - мултипликативен модел

N

National Advisory Body - Национално советодавно тело

Necessary cause - неопходен причински фактор

Needs assessment - проценка на потреби

Negative effects - негативни ефекти

Negative effects of climate changes - негативни ефекти на климатските
промени

Neonatal Mortality Rate - стапка на неонаталниот морталитет

Nested case-control study - анамнестичка студија, вгнездена

Network organization, task-oriented working group - мрежна
организација

No-Observed-Adverse-Effect Level, NOAEL - ниво без забележителен
негативен ефект

Norm-referenced assessment - оценување според стандарди изведени
од покажаните резултати

Normal distribution - нормална распределба

Notifiable diseases - болести со задолжително пријавување

Null hypothesis - нулта хипотеза

O

Objective - крајна цел

Objective structured clinical examination (OSCE) - ОСКИ, Објективно структурирано клиничко испитување

Observational study - опсервациона студија

Occupational agent or hazard - професионална штетност, професионална нокса

Occupational asthma - професионална бронхијална астма

Occupational carcinogens - професионални карциногени

Occupational dermatoses - професионални дерматози

Occupational diseases - професионални болести

Occupational medicine - медицина на трудот

Occupational toxicology - професионална токсикологија

Odds - веројатност

Official service for waste collection - официјална служба за собирање на отпадот

Opportunity cost - опортунитетен трошок

Organization - организација

Outbreak of food-borne diseases - епидемија на болести преносливи со храната

Outcome objective - цел на резултатот/исходот

Overwork - премор

Ozone - озон

Ozone depletion - оштетување на озонскиот слој

P

Pandemic - пандемија

Pareto improvement - парето подобрување

Parity - паритет

Path analysis - анализа на патот

Pathogenesis - патогенеза

PEARL - ОЕПРЗ

Peer review - проценка - преглед од компетентни колеги

Periodic medical examination - периодичен медицински преглед

Permanent disability - работна способност, изгубена

Permanent impairment - телесно оштетување

Persistent Organic Pollutants, POPs - органски неразградливи загадувачи, ОНЗ

Persistent Pesticides - перзистентни пестициди

Personal learning plans - индивидуален план за учење

Personal protective equipment - лични заштитни средства

Pesticide - пестицид

Pesticide residues - резидуи од пестициди

Pharmacoepidemiology - фармакоепидемиологија

Planning - планирање

Pneumoconioses - пневмокониози

Poisoning - труење

Policy and regulation for hazardous waste - политика и регулативи
за опасниот отпад

Polluter pays principle - принцип “загадувачот плаќа”

Pollution - загадување

Population - популација

Pre-employment medical examination - превентивен медицински преглед
пред вработување

Pre-employment medical examination for specific job - претходен преглед

Precision - прецизност

Prescribing Analysis and Cost - P.A.C.T - анализа на препишувањето
на лекови и чинењето

Prevention - превенција

Preventive medical examination or check up - превентивни медицински
прегледи на работници

Preventive strategy in occupational health - превентивна стратегија
во медицината на трудот

Primary pollutant - примарна загадувачка материја

Primary prevention - примарна превенција

Principal component analysis - анализа на главните компоненти

Prior probability - априорна веројатност

Problem-solving scenarios - решавање на медицински проблем
во зададено сценарио

Process objective - цел на процесот

Program Evaluation and Review Technique, PERT - Програма, Техника
на Евалуација и Преиспитување

Program management - раководење на програмата

Programme - програма

Protection at work - заштита на работа

Protective measures at work - заштитни мерки на работа

Public alert system - јавен систем за алармирање

Public health approach - јавно-здравствен пристап

Public road/street - јавен пат/сообраќајница

Public water supply - јавно водоснабдување

Q

Quality Adjusted Life Years (QALY) - години живот прилагодени по квалитет

Quality Assurance - осигурување/одржување на квалитет

Quality of health care - квалитет на здравствената заштита

R

Race - пака

Randomization, random allocation - рандомизација/случајно разврстување

Randomized controlled trial, RCT - рандомизиран контролиран експеримент

Re-accreditation, re-certification - реакредитација, ресертификација

Record linkage - поврзување на документацијата

Register - регистар

Regulatory requirements for land-use planning - законски дозволи за планирање за користење на земјиштето

Regressive tax - регресивен данок

Residency - специјализантско стажирање

Resource allocation - распределба на ресурсите

Respiratory diseases - респираторни заболувања

Risk - ризик

Risk alert - известување за ризик

Risk analysis - анализа на ризик

Risk assessment - проценка на (професионален) ризик

Risk characterisation - карактеризација на ризик

Risk difference - разлика помеѓу ризиците

Risk evaluation - евалуација на ризикот

Risk management - справување со ризикот

Risk-benefit analysis - анализа на ризик и корист

Risk evaluation - евалуација на ризикот - види санирање на ризикот

Risk factor - фактор на ризик

Risk factors - фактори на ризик

Risk factor - ризик фактор

Risk management - раководење со професионален ризик

Road traffic accident - сообраќајна несреќа

Road traffic injury - сообраќајна повреда

S

Safe drinking water - безбедна вода за пиење

Safety at work - безбедност на работа

Sample - примерок

Scatter diagram, plot - дијаграм на растур

Schedule - план/распоред

Screening - скрининг

Secondary pollutant - секундарна загадувачка материја

Secondary prevention - секундарна превенција

Self-assessment checklist - листа за самопроверка

Seroepidemiology - сероепидемиологија

Sick-building syndrome - синдром на болни згради

Sidestream smoke - страничен чад

Silicosis - силикоза

Simulating patients - симулатори (имитатори) на пациенти

Situation analysis - анализа на ситуацијата

Sleep disturbance - нарушување на спиењето

Smog - смог

Social safety net - мрежа на социјална заштита

Social security - социјална заштита

Socio-economic status - Социо/економски статус

Solid waste - цврст отпад

Sources of injury, material agent - повреди на работа, извори

Spurious association - поврзаност, лажна

Standard - стандард

Standardisation - стандардизација

State of health - здравствена состојба

Statistical significance - статистичка значајност

Statistical test - статистички тест

Strain - напор

Stress at work - стрес на работа

Stressors at work - стресори на работа

Study design - план на истражувањето

Subsidies - субвенции

Summative assessment - завршно оценување, завршен испит

Supply - понуда

Supstitution of occupational agent - супституција на професионален агенс

Surface waters - површински води

Surveillance - следење

Sustainability - одржливост

Symmetrical association - поврзаност, симетрична

Systems analysis - анализа на системот

T

Target-oriented management - целно ориентиран менаџмент

Target population - целна популација

Task - задача

Taxes - даноци

Team building - создавање на тим

Technical and technological preventive measures - колективни мерки за заштита

Temporary disability - привремена спреченост за работа, оценка

Temporary Tolerance weekly intake, TTWI - привремен толерантен неделен внес, ПТНВ

Tertiary prevention - терцијарна превенција

Terrorism - тероризам

Thermal confort - топлински комфор

Time management - организација на времето

Tolerance daily intake-TDI - прифатлив дневен внес ПДВ

Tools for work - средства за работа

Total elimination of hazard - тотална елиминација на професионален агенс

Total fertility rate - фертилитет, вкупна стапка

Total number of cases - вкупен број на случаи

Total population - вкупна популација

Total Quality Management - целосен менаџмент на квалитетот

Toxicity - токсичност

Toxicology centers - токсиколошки центри

Toxodinamics - токсодинамика

Toxokinetics - токсокинетика

Traffic injury - повреда во сообраќајот

Trainer - личен едукатор/тренер, обучувач

Transmission of infection - пренос на инфекцијата

Transport accident - транспортна несреќа

Trauma - траума

Treatment of wastewater - пречистување на отпадна вода

Types of audit - видови критичка оценка на извршена работа

U

Urban climate - урбана клима

Urban-planning regulatory - регулативи за урбано планирање

UV light index - УВ-светлосен индекс

V

Valuing life - вреднување на животот

Variable - променлива

Variable cost - варијабилни трошоци

Variance analysis, ANOVA - анализа на варијансата

Vector-borne infection - векторска инфекција

Ventilation - вентилација во работната средина

Vertical integration - вертикална интеграција, модел на контролирана грижа

Veterinary drugs - ветеринарни лекови

Veterinary drugs residues - резидуи на ветеринарни лекови

Violence - насиљство

Vocational orientation - професионална ориентација

von Neumann-Morgenstern standard gamble - фон Нојман-Моргенштернов стандарден ризик

W

Wastewater - отпадна вода

Water associated diseases - заболувања преносливи преку вода

Water born diseases - заболувања преносливи преку вода

Water related diseases - заболувања преносливи преку вода

Welfare economics - економика на благосостојба

WHO Collaborating centers network of occupational health - СЗО мрежа на Колаборативни центри по медицина на трудот

Wide acceptability - широка прифатливост

Willingness to pay - спремност за подмирување на трошоците

Work or job - работа

Work ability-capacity - работна способност

Work ability assessment - работна способност, оценка

Work ability, reduced - работна способност, намалена

Work breakdown structure - структура на поделба на работни сегменти

Work plan - план за работа

Work related diseases - болести во врска со работа

Working environment - работна средина

Workplace - работно место

Workplace bullying - булинг

Workplace microclimate - микроклима на работниот амбиент

Workplace with special conditions - работно место со посебни услови на работа

World Bank definitions of low, middle and high income countries

- Дефиниции на Светската банка за земји со ниски, средни и високи примања

X

Xenobiotic - отров

Y

Years of Potential Life Lost, YPLL - потенцијално изгубени години живот

Z

Zed score - Зед-вредност

Zoonosis - зооноза

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

АКЦИДЕНТОЛОГИЈА

- Andersson R, Svanstrom L. The Role of Accidentology - Arguments for a Scientific Approach. Stockholm: Karolinska Institute - Department of social medicine, 1991:1-40.
- Baker SP., O'Neill B., Karpf RS. The Injury Fact Book. Lexington Books, D.C. Health and Company/Lexington, Massachusetts/Toronto, 1984
- Baker SP, O'Neill B, Haddon W et al. The Injury Severity Score: A Method for Describing Patients with Multiple Injuries and Evaluating Emergency Care. J. Trauma, 14: 187-196, 1974
- Baker SP., O'Neill B., Ginsburg MJ., Guohua LJ. The Injury fact book, 2nd ed. New York, Oxford University Press, 1992
- Berger L., Mohan Dinesh. Injury Control: A Global view: Oxford University Press. Delphi, 1996
- CDC Surveillance Update. Atlanta, GA, Centers for Disease Control and Prevention, 1988
- Council directive for facilitation the free movement of doctors and mutual recognition of their diplomas, certificates and other evidence of formal qualifications, EUR-Lex: Community Legislation in Force, December, 1993
- Economic Commission for Europe. Statistics of traffic accidents in Europe. United nations. New York, 1988
- General Medical Council: Tomorrow's doctors, Recommendations on Undergraduate Medical Education, London, December 1993. (available at: <http://www.gmc-uk.org>)
- General Medical Council: Protecting Patients, Guiding Doctors, Revalidating Doctors: Ensuring standards, securing the future patients, 1998. (available at: <http://www.gmc-uk.org>)
- Imperial College School of Medicine: Clinical log book, London, 2000
- International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems. 10th revision. Geneva: World Health Organization: 1992
- International Classification of the External Causes of Injuries (ICECI). Data Dictionary. Version 1.0. Amsterdam, Consumer Safety Institute, WHO Collaborating Centre on Injury Surveillance, 2001
- Jackson H. Accidents in Europe - an overview. Symposium on Accidents in Europe. Newcastle upon Tyne: 1983
- Kooij L. Legal tasks of the KNMG, Personal Communication, February-March 2001

- Krug EG. Injury: a leading cause of the global burden of disease. Department for Disability/Injury Prevention and Rehabilitation Geneva, WHO, 1999 (available at http://www.who.int/violence_injury_prevention)
- Krug EG, Dahlberg LL, Mercy JA et al., eds. World report on violence and health. Geneva, WHO, 2002 (available at <http://www.who.int/violence>)
- Last JM (1983). A dictionary of epidemiology. Oxford, Oxford University Press.
- Last JM.(ed.). A dictionary of epidemiology. New York, Oxford University Press, 1990
- Merriam Webster's Collegiate Dictionary. Tenth Edition
- Pencheon D, Guest C, Melzer D, Gray JAM, eds. Oxford handbook of public health practice. Oxford, Oxford University Press, 2001
- Sethi D, Marais S, Seedat M, Nurse J, Buchart A. Handbook for the documentation of interpersonal violence prevention programmes. Department of Injuries and Violence Prevention, World Health Organization, Geneva, 2004.
- Specific Training in General Medical Practice, Official Journal of the European Communities, No L 165/18, 7.7.93
- Robinson DL. Head injuries and bicycle laws. *Accid Anal Prev.* 1996;28(4):463-75. [Medline]
- Sleet DA., Albany P., Lee N. et al. Injury in Western Australia. Health Department of Western Australia, 1991
- The Council of European Community: Council directive for facilitation the free movement of doctors and mutual recognition of their diplomas, certificates and other evidence of formal qualifications. Council Directive 93/16/EEC, 1993
- The Council of European Community: Council directive for facilitation the free movement of doctors and mutual recognition of their diplomas, certificates and other evidence of formal qualifications. Council Directive – amendment 99/46/EEC, 1999
- The Council of European Community: Council directive for facilitation the free movement of doctors and mutual recognition of their diplomas, certificates and other evidence of formal qualifications. Council Directive – amendment 2001/19/EEC, 2001
- The Joint Committee on Postgraduate Training for General Practice: A guide to certification (available at <http://www.gmc-uk.org>)
- The MRCGP Examination: A Guide For The Candidates And Teachers, Fourth Edition by R. Moore. (available at <http://www.gmc-uk.org>)
- The Royal College of General Practitioners: The quality of hospital-based education for general practice (available at <http://www.gmc-uk.org>)

The Royal College of General Practitioners. Examination for membership (MRCGP): regulations for 2001, London, 2001

Tulchinsky HT., Varavikova AE. The New Public Health. An Introduction for the 21st Century. USA: Academic Press; 2000

Waller J.A. Injury Control: a guide to the causes and prevention of trauma. Lexington Books, D.C. Health and Company/ Lexington, Massachusetts/Toronto, 1985

Wright J. Health needs assessment in practice. London, BMJ Books, 1998 (<http://www.Worldbank.int/extdr/pubs.ht>)

Закон за здравствена заштита на РМ “ Сл. весник на Р. Македонија” бр. 10/2004

ЕКОНОМИКА ВО ЗДРАВСТВОТО

1. Abel Smith B. Cost containment in health care, the experience of 12 European countries, London, Bedford Square Press, 1984.

Antonanzas F., Rovira J. and Correia A. Intersectoral action for health, Spanish Health Economics Association, Navarra, Spain, 1992

Appleby J. Financing health care in the 1990s. Open University press Buckingham, UK, 1992.

Bash PF. Textbook of International health, Oxford University Press, Oxford, 1990.

Brilih R. Terms and abbreviations related to Health development cooperation, Manual Series 2 HEDEC Development Unit for Foreign Assistance, National Research and Development Centre for Welfare and Health, Finland, 1994.

Bourgade H., Rainhorn JD., Roberts JL. Reform of the health sector as part of the transition in countries of central and eastern Europe, a sectoral orientation paper, Commission of the European Communities, Directorate General for external economic relations, PHARE programme, Brussels, 1993.

Brundland GH. Our common future, World Commission on Environment and Development, Oxford University Press, Oxford, 1987.

CIPFA Introductory guide to NHS finance in the UK, The Health Care Financial Management Association And The Chartered Institute Of Public Finance Accountancy, London, 1993

Cassen R. et al. Does aid work? Report to an intergovernmental task force, second edition, Clarendon Press Oxford, 1994

Cooper MH. and Culyer AJ. Health economics, selected readings, Penguin books, London, 1973

Cohen DR. and Henderson JB. Health, prevention and economics Oxford University Press, Oxford, 1988

- Doorslaer EV., Wagstaff A. and Rutten F. Equity in the finance and delivery of health care, an international perspective, Oxford University Press, Oxford.1993
- Drummond M., Maynard A. Purchasing and providing cost-effective health care, Churcill Livingstone, London,1993
- Drummond F., Stoddart GL., Torrance GW. Methods for the economic evaluation of health care programmes, Oxford Medical Publications, Oxford.1990
- Jones T., Prowle M. Health service finance, The certified accountants educational trust, London, 1984
- Koning HW. Setting enviromental standards, guidelines for decision making, WHO Geneva, 1987
- Macve R., Carey A. Business, accountancy and the enviroment, a policy and research agenda. Institute of Chartered Accountants, London,1992
- Manjoni D'Intignano B. La Protection Sociale, Livre de Poche Paris France. 1993
- Mishan EJ. Cost benefit analysis, George Allen and Unwin, London. 1971.
- Mooney GH. Economics, medicine and health care, Harvester Press and Wheatsheaf Books, Brighton UK. 1986
- Normand C., Weber A. Social health insurance, a development guidebook, WHO and ILO Forthcoming, 1994
- Nutbeam D. Helath promotion glossary, Health Promotion Journal Vol.1 no1. p. 113-127 Oxford University Press, Oxford,1986
- OECD Enviromental policy: How to apply economic instruments,OECD Paris. 1991
- OECD The reform of health care, a comparative analysis of seven OECD countries, Health Policy studies No.2, OECD Paris. 1992 a
- OECD Development assistance committee, principles for effective aid, DAC manula, OECD Paris.1992 b
- OECD Managing the enviroment, the role of economic instruments, OECD Paris, 1994
- Onions CT. Shorter Oxford English dictionary, Clarendon Press, Oxford, 1973
- Pass C., Lowes B., Davies L. Dicitionary of economics, Collins, London. 1988
- Peskin HM. Accounting for Natural Resource depletion and degradation in developing countries, Environment Department Working paper 13, The World Bank Policy Planning and Research Staff, World Bank Washington, 1989
- Phillips DR., Verhasselt Y. Health and development, Routledge, London and New York, 1994

Ranade W. A future for the NHS, health care in the 1990s, Longman, London.1994

Roberts JL. Economy and Health Care Financing – Terminology. World Health Organization 1997

Ron E. Planning and implementing health insurance in developing countries; guidelines and case studies, guiding principles, macro economics, health and development series no.7, WHO Geneva, 1993

Smith R. Audit in Action, BMJ Publications, London, 1992

Smith T. Accounting for growth, striping the camouflage from company accounts. Century Business Random House London. 1992

Suver JD. et al. Management accounting for health care organizations, Health Care Financial Management Association, Pluribus Press Inc. Chicago USA 1992

Todaro MP. , Economics for a Developing Worls 3rd Edition, Longman, London,1992

Tulchinsky HT, Varavikova AE. The New Public Health. An Introduction for the 21st Century. USA: Academic Press; 2000.

WHO Managerial process for national health development, guiding principles, WHO, Geneva. 1981

WHO Glossary of terms used in the Health for all Series no.1-8, WHOGeneva. 1984

WHO Targets for Health for All, WHO Regional Office for Europe, Copenhagen. 1985

WHO Economic support for national health for all strategies, WHO, Geneva. 1986

42.WHO A report from the programme on health economics, WHO workshop, Moscow 1987. WHO Regional Office for Europe, EUR/ICP/MPN 525 0292J, Copenhagen. 1988

WHO The European charter and commentary, enviroment and health, WHO Regional Publications Series No. 35, WHO Regional Office for Europe, Copenhagen. 1990 a

WHO New Approaches to managing health services, report of a WHO meeting, Leeds EUR/HFA 34, WHO Regional Office for Europe, Copenhagen. 1990 b

WHO: Evaluation of recent changes in the financing of helath services, report of a WHO study group, WHO Technical Series 829, WHO, Geneva 1993a

WHO: Health care reforms in europe, Spanish ministry of health and consumer affairs, Madrid, available through WHO Regional Office for Europe, Copenhagen. 1993b

WHO: Glossary of terms used in health economics and health care financing,
FH/DS marked Document II, 11 November 1993 European Office,
Copenhagen 1993c

WHO: Health for all targets, the health policy for Europe, updated edition,
WHO Regional Office for Europe, European Health for all series No. 4,
Copenhagen. 1993d

WHO: Conference on European Health Care Reforms - Terminology". World
Health Organization, 1997

WHO: Planning and implementing health insurance in developing countries;
guidelines and case studies, Macroeconomics, health and development
series No.7, WHO Geneva, 1993e

World Bank Poverty reduction handbook, World Bank, Washington USA. 1992

World Bank Investing in health, World development report, Oxford University
Press, Oxford. 1993

UN Economic Survey Of Europe 1991-1992, Economic Commision For Europe,
ECE Geneva, New York. 1992

UNDP Human development report 1994, Oxford University Press, Oxford. 1994

US Department Of Health And Human Service Health Care Financing 1989
Annual supplement, international comparisons of health care financing
and delivery, data and perspectives, health care financing administration,
Baltimore, Maryland USA. 1989

ЕПИДЕМИОЛОГИЈА

Armitage P,Doll R: The age distribution of cancer and a multi-stage theory of
carcinogenesis.Br J Cancer 1954; 8:1-12

Arnesen T, Nord E. The value of DALY life: problems with ethics and validity of
disability adjusted life years.BMJ 1999; 319:1423-1425

Assessment and Management of Environmental Health Hazards. Geneva: WHO
(mimeograph; WHO/PEP/89.6)

Бабуш В: Епидемиологија, Медицинска наклада, Загреб, 1997 година

Bankowski Z, Bryant JH, Last JM, eds. Ethics and Epidemiology: International
Guidelines. Geneva: CIOMS/WHO.1991

Beker MH(ed):The Health Belief Model and Personel Health Behavior.
Thorofare NJ: Slack, 1974

Bekson J. Limitations of the application of fourfold table analysis to hospital
data. Biometrics Bull 1964;2:47-53.

Bro Rasmussen F, Lokke H. Ecoepidemiology - a casuistic discipline describing
ecological disturbances and damages in relation to their specific causes:
exemplified by chlorinated phenols and chlorophenoxy acids. Regul Toxicol
Pharmacol 1984; 4:4:391-399.

- Centers for Disease Control. Pneumocystis pneumonia-Los Angeles. MMWR 1981;30:250-252
- Cochrane AL. Effectiveness and Efficiency; Random Reflections on Health Services. London: Nutfield Provincial Hospital Trust, 1972
- Cohen JE. How many people can the earth support? New York: Norton, 1995, p.13
- Criteres d'hygiène de l'environnement 27: Elements d'épidémiologie. Geneva: WHO, 1986
- Dawber TR et al. Some factors associated with the development of coronary heart disease; 6 years followup experience in the Framingham study. Am J Publ Health 1960; 49:1349-1356
- Dieux-Roux A. Bringing context back into epidemiology: variables and fallacies in multilevel analysis. Am J Pub Health 1998; 88:216-222
- Donabedian A. A guide to Medical Care Administration(Vol2). New York: American Public Health Association, 1969
- Dunn HL: Record Linkage. Am J Pub Health 36:1412,1946
- Evans AS: Causation and disease: The Henle-Koch postulates revisited. Yale J Biol Med 1976; 49:175-195
- Feyerweather WE, Higginson J, Beachamp TL, eds Ethics of Epidemiology. New York:Pergamon Press 1991
- Greenland S, Robins JM. Conceptual problems in the definition and interpretation of attributable fractions. Am J Epidemiol 1988; 128:1182-1197
- Greenland S, Robins J. Ecologic studies-Biases, misconceptions and counter-examples. Am J Epidemiol 1994; 139:747-771
- Greenland S, Pearl J, Robins JM. Causal diagrams for epidemiological research. Epidemiology 1999, 10:37-48.
- Health Promotion:A Discussion Document. Copenhagen:WHO,1984
- Herbst AL, Ulfelder H, PostkancerDC: Adenocarcinoma of the vagina: Association of maternal stilbestrol therapy with tumor appearance in young women. N Engl J Med 1971; 284:878-881
- Hosoda et al. Regional differences in hip fracture incidence In Japan. Japan J. Epidemiol 1992; 2;suppl 2:s205-S213
- Hyder AA, Rottlant G, Morrow RH. Measuring the burden of disease; Healthy Life Years. Am J Publ Health 1998; 88:196-202
- J Clin Epidemiol 1991; 44, suppl.1
- Kelsey JL, Thomson WD, Evens AL. Models in Observational Epidemiology. New York:Oxford University Press,1986
- Kendall MG, Buckland WR. A Dictionary of Statistical Terms, 4th ed. London: Longman 1982

- Last JM. War and the demographic trap. Lancet 1993; 342:508-509
- Last JM. Public Health and Human Ecology, 2nd ed Stamfors, CT: Appleton and Lange, 1997
- Last JM. Епидемиолошки Речник, српски превод на ИВ англ. Изд., ред. Зоран Радовановић, изд. Медицински Факултет, Београд, 2001
- Mackenbach JP. The epidemiologic transition theory. J Epidemiol Community Health 1994; 48:329-332
- McMichael AJ. "Molecular Epidemiology": New pathway or new travaling companion? Am J Epidemiol 1994;140:1-11
- McMichael AJ. Prisoners of the proximate: Loosening the constraints on epidemiology in an age of change. Am J Epidemiol 1999; 149: 10:887-897
- MMWR December 10,1999, 48; (RR13):29-31 (<http://www.cdc.gov/epo/mmwrhtml/rr4813a2.htm>)
- Newcombe HB. Handbook of Record Linkage. Oxford, England: Oxford Medical Publication,1988
- Noack H. Concepts of Health and Health Promotion, vo Abelin T,, Brzezinski ZI, Carstairs VDL, eds. Measurement in Health Promotion and Protection. Copenhagen: WHO,1984
- Omi M, Winant H. On the theoretical status of the concept of race. In McCarthy C, Crichlow W (eds). Race, Identity and Representation. New York, Routledge, 1993
- Omran AR. The epidemiologic transition; a theory of the epidemiology of population change. Milbank Mem Fund Quart 1971; 49:509-538
- Oxford English Dictionary, 1996
- Palmer S, Torgerso DJ. Definicions of efficiency. Br Med J 1999; 318:1136).
- Petitti DB. Meta-analysis, Decision Analysis and Cost-Effectiveness Analysis. NewYork:Oxford University Press 1994
- Pike MC, Kralo MD, Henderson BE, et al. "Hormonal" risk factors, "breast tissue age" and the age difference of breast cancer. Nature 1983; 303:767-770
- Пирц Б.- Милат Д.: Основе истраживања у здравству, Информатор, Загреб, 1975 година
- Population growth and ecological deterioration- the demographic trap, од "From Alma Ata to the Year 2000; reflexions at the midpoint". Geneva; WHO,1988.
- Радовановић З. Теренска епидемиологија. Београд. Медицински факултет, 2000
- Rothman KJ (Ed): Causal Inference.Chesnut Hill,MA:Epidemiology Resources Inc.1988.
- Rothman KJ, Greenland S eds. Modern Epidemiology, Philadelphia: Lippnicort, 1998:48

- Sacket DL. Bias in analytic research. J Cnron Dis 1979;32:51-63
- Sartwell P. On the methodology of investigation of etiologic factors in chronic diseases-further comments. J Chron Dis 1960; 11:61-63
- Schulte PA, Perera FP. Molecular epidemiology; Principles and Practices. Orlando,Fl:
Academic Press, 1993
- Schwartz S,Carpenter KM. The right answer to wrong question; Consequences of type III error for public health research.Am J Publ Health 1999; 89:1175-1180
- Statistical indicators for the Planing and Evaluation of public Health Programmes; 14 th Report of the WHO Expert Committee on Health Statistics. WHO Technical ReportSeries No 472, Geneva, 1971 Weinberg CR. Towards a clearer definition of confounding. Am J Epidemiol 1993; 137:1-8
- Stokes J III, Noren JJ, Shindel S. Definition of terms and concepts applicable to clinical preventive medicine. J Commun.health 1982; 8:33-41
- Susser MW. Causal Thinking in the Health Sciences. New York: Oxford University Press, 1973
- Susser MW. What is a cause and how we do know one? Am J Epidemiol 1991; 133:635-648
- Susser MW. Does risk factor epidemiologu put epidemiology at risk?Peering into future.J Epidem Comm Health 1998;52:608-611
- Taima K, Sonoda S. Ethnoepidemiology, a new paradigm for studying cancer risk factors and preventive strategy. In Taima K, Sonoda S eds. Ethnoetiology of cancer, Tokio:Japan Scientific Societies Press,1996
- Tauxe RB, Paterson CB. A word about prisons “desmoteric”. N Eng J Med 1988; 317: 1669-1670
- Terminology of Malaria and Malaria Eradication. Geneva: WHO,1963, pp 40-41
- Von Neumann J, Morgenstern O. Theory of games and economic behavior. Princeton: Princeton University Press,1944
- World Bank Word Development Report 1993, Investing in Health
- Young TK. Population Health; Concepts and Methods. New York: Oxford University Press,1998

ЗДРАВСТВЕН МЕНАЏМЕНТ

- Aguayo R. Dr. Deming: The American Who Taught the Japanese About Quality. New York: Simon & Schuster, 1990
- Cohen J. Health policy, management and economics. In Lambo T., Day SB. (eds). Issues in Contemporary International Health. New York: Plenum, 1990

- Duncan WJP., Ginter PM., Swayne LE. Strategic Management of Health Care Organizations. Cambridge, Massachusetts: Blackwell Business, 1995
- Ellencweig AY. Analysing Health Systems: A Modular Approach. Oxford: Oxford University Press, 1992
- Glynn JJ., Perkins DA. (eds). Managing Health Care: Challenges for the 90s. London: W.B. Saunders, 1995
- Mintzberg H. The fall and rise of strategic planning. Harvard Business Review, January-February, 1994:107-114.
- Robbins SP. Organization Theory: Structure, Design and Applications, Third Edition. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1990
- Taylor F.W. Scientific Management. New York: Harper & Brothers, 1947, reprint.
- WHO: Information Support for New Public Health Action at the District Level. Report of a WHO Expert Committee. Technical Support Series 845. Geneva: World Health Organization, 1994

ЗДРАВСТВЕНА ЕКОЛОГИЈА И МЕДИЦИНА НА ТРУД

- Abadia G, Delemotte B, Delepine A et al. Les maladies professionnelles. 4 e edition. Paris: Institut National de Recherche et de Securite; 1999.
- Acute effects of smog episodes. European Series No 43. World Health Organization; 1990
- Air Quality Guidelines. Second Edition. WHO Regional Publications, European Series No 91.
- Air pollution and respiratory health. CDC – National Center for Environmental Health. Available from: <http://www.cdc.gov/nceh/airpollution/default.htm> (Accessed: Aug. 11, 2005).
- Beritic-Stahuljak D, Zuskin E, Valic F, Mustajbegovic J. Medicina rada, Medicinska naklada Zagreb, 1999
- Burden of Disease Project. WHO. Available from: <http://www3.who.int/whosis/menu.cfm?path=evidence,burden> (Accessed: Aug. 11, 2005).
- Cassitto GM, Fattorini E, Gilioli R, Rengo C, Gonik V. Raising awareness of psychological harassment at work. Geneva: World Health Organization, 2003
- Chemical Agents. Centers for Diseases Control and Prevention. Emergency Preparednes and Respons. Available from: <http://www.bt.cdc.gov/agent/agentlistchem.asp> (Accessed: Aug. 9, 2005).
- Delpizzo V. Epidemiological studies of work with video display terminals and adverse pregnancy outcomes (1984-1992). Am J Ind Med 1994; 26(4):465-80.
- WHO, Regional Office for Europe; 2000.

Demmer H. Worksite health promotion: How to go about it. Copenhagen, Essen: World Health Organization, 1995

Dictionary of Social Protection Terms, Macedonian-English, English-Macedonian

PHARE Consensus Project, ZZ-9710-0028, EPOS Consultants, Germany, EC, 2000

Drew CH, Duivenboden J, Bonnefoy X. Environmental health services in Europe - Guidelines for evaluation of environmental health services. WHO Regional Publications, European Series, No 90. World Health Organization; 2002.

Driscoll T, Steenland K, Nelson ID, Leigh J. Occupational airborne particulates. Geneva: World Health Organization, 2004

Electric and Magnetic Fields. IARC Monographs on the Evaluation of Carcinogenic Risks to Humans and their Supplements, Vol 80; 2002.

Electromagnetic Fields. WHO. Available from: <http://www.who.int/peh-emf/en/>

EMF – Electric and Magnetic Fields Associated with the Use of Electric Power. National Institutes of Health, National Institute of Environmental Health; 2002. Available from: <http://www.niehs.nih.gov/emfrapid> (Accessed: Aug 1, 2005).

European Statistics on accidents at work (ESAW), Methodology-, European Commission, 2001

Fait A, Iversen B, Tiramani M, Visentin S, Maroni M. Preventing health risks from the use of pesticides in agriculture. Geneva: World Health Organization, 2001

Food Safety Office. Centers for Diseases Control and Prevention. Available from: <http://www.cdc.gov/foodsafety/> (Accessed: Aug. 11, 2005).

Food-borne Disease Surveillance. WHO. Available from: http://www.who.int/foodborne_disease/en/ (Accessed: Aug. 9, 2005).

GEF project cycle, December 1995

Gill F S, Harrington JM, Aw TC, Gardiner K. Occupational Health. 4th edition. Blackwell Science; 1998.

Global Solar UV-index – Practical Guide. WHO, WMO, UNEP, ICNIPR. Available from: <http://www.who.int/uv/publications/en/UVIGuide.pdf> (Accessed: Aug. 11, 2005).

Global Water Supply and Sanitation Assessment – 2000 Report. WHO/UNICEF; 2000.

Greenberg M, Hamilton R, Phillips S. Occupational, Industrial and Environmental Toxicology. 2nd edition. C.V. Mosby; 2003.

Guidelines for drinking water quality. Second edition. Geneva: WHO; 2002.

Health Radiation Studies. Centers for Diseases Control and Prevention. National Center for Environment. Available from: <http://www.cdc.gov/nceh/radiation/default.htm> (Accessed: Aug. 11, 2005).

Health Topic: Water Quality. Centers for Disease Control and Prevention. Available from: <http://www.cdc.gov/health/water.htm> (Accessed: Aug. 11, 2005).

Indoor Environmental Quality. CDC – National Center for Environmental Health. Available from: <http://www.cdc.gov/niosh/ieqfs.html> (Accessed: Aug. 11, 2005).

Infectious Disease Food-Related Diseases. CDC – National Center for Infectious diseases. Available from: <http://www.cdc.gov/ncidod/diseases/food/index.htm> (Accessed: Aug. 9, 2005).

Intergovernmental Panel on Climate Change. Chapter 9 of Human Health: Climate Change 2001: Impacts, Adaptation and Vulnerability. Cambridge University Press,2001

Integrated Solid Waste Management: Engineering Principles and Management. 2nd edition. McGraw-Hill Science/Engineering/Math; 1993.

International Commission on Non-Ionizing Radiation Protection Guidelines for limiting exposure to time varying electric, magnetic and electromagnetic fields (up to 300 GHz). *Health Physics* 1998; 74(4): 494-522.

Ionizing Radiation, Part 1: X- and Gamma (γ)-Radiation, and Neutrons. IARC Monographs on the Evaluation of Carcinogenic Risks to Humans and their Supplements, Vol 75; 2000.

Jarup L. Health And Environment Information Systems for Exposure and Disease Mapping, and Risk Assessment. *Environ Health Perspect Annual Review Issue* 2004; 112 (9).

Kreith F, Tchobanoglous G. Handbook of Solid Waste Management. 2 edition McGraw-Hill Professional; 2002.

La Dou J. Occupational and Environmental Medicine. Second Edition. London Sydney Toronto: Prentice Hall International Inc; 1997.

La Dou J. Current occupational and Environmental Medicine. Third edition. McGraw-Hill Medical; 2003.

Last J. Public Health and Human Ecology. 2 edition. McGraw-Hill Professional; 1998.

Last MJ et al. A dictionary of epidemiology, 4th ed. New York: Oxford University Press, 2001

Leka S, Griffiths A, Cox T. Work organization and stress. Geneva: World Health Organization, 2004

Levy B, Wegman D. Occupational health: Recognizing and Preventing Work-Related Disease and Injury. 4th edition. Lippincott Williams & Wilkins; 2000.

Lie A, Baranski B, Husman K, Westerholm P. Good practice in occupational health services: a contribution to workplace health. Geneva: World Health Organization, 2002

Листа на Професионалните болести, Сл. весник на РМ бр 88/2004

Листа на телесни оштетувања, Сл. весник на РМ бр 50/2004

Luttmann A, Jager M, Griefahn B, Caffier G, Liebres F, Steinberg U. Preventing musculoskeletal disorders in the workplace. Geneva: World Health Organization, 2003

MacDonald E, Baranski B, Wilford J. Occupational medicine in Europe: scope and competencies. Geneva: World Health Organization, 2000

McCann J. The genotoxic potential of electric and magnetic fields: an update. *Mutat Res* 1998; 411(1):45-86.

McCunney R.J. A Practical approach to Occupational and Environmental Medicine. Litle, Brown and Company, Boston New York Toronto London, 1994

Moeller DW. Environmental medicine. Revised edition. Harvard University Press; 1997.

Mossink CMJ. Understanding and performing economic assessments at the company level. Geneva: World Health Organization, 2004

Nabarro D, Maroni M, Howard J. Compendium of Activities of the WHO Collaborating Centres in Occupational Health: Network of Collaborating Centres Work Plan: 2001-2005: 15 Task Forces. Geneva: World Health Organization, 2003

Nieuwenhuijsen M J, Toledano M B, Eaton N E, Fawell J, Elliott P. Chlorination disinfection byproducts in water and their association with adverse reproductive outcomes: a review. *Occup. Environ. Med.*, Feb 2000; 57: 73 - 85.

Nieuwenhuijsen M. Exposure assessment in occupational and environmental epidemiology. New York: Oxford University Press; 2003.

Noise and Hearing Loss Prevention. Centers for Diseases Control and Prevention. National Institute for Occupational Safety and Health. NIOSH Safety and Health Topic. Available from: <http://www.cdc.gov/niosh/topics/noise/> (Accessed: Aug. 9, 2005).

Non-Ionizing Radiation, Part 1: Static and Extremely Low-Frequency (ELF) Occupational Outlook Handbook. U.S. Department of Labor. McGraw-Hill; 2002.

Occupational transmission of HIV: summary of published reports. Public Health Laboratory Service, AIDS & STD Centre at the Communicable Disease Surveillance Centre 1999. (<http://www.hpa.org.uk/infections/default.htm>)

Olsen J et al. Teaching Epidemiology. 2nd edition. New York: Oxford University Press; 2001.

Орушев Т. Медицина на труд, Универзитетска печатница, „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, 1982

Rantanen J. Global strategy on occupational health for all. Geneva: World Health Organization, 1995

Rantanen J. Basic occupational health services. Helsinki: Finish Institute of Occupational Health, 2005

Robert J, McCunney MD, McCunney RJ.:A Practical Approach to Occupational and Environmental Medicine. 3rd edition. Lippincott Williams & Wilkins; 2003.

Rogers SA. The Scientific Basis for Selected Environmental Medicine Techniques. Reprint edition. Prestige Publications; 1994

Rosenstock L, Cullen M, Brodkin C. Clinical Occupational and Environmental medicine. 2nd edition. W.B. Saunders Company; 2004.

Rushton L. Reporting of occupational and environmental research: use and misuse of statistical and epidemiological methods. Occup. Environ. Med. 2000; 57: 1 - 9.

Saric M, Zuskin E et al. Medicina rada i okolisa. Zagreb: Medicinska naklada, 2002

Snashall D, Patel D. ABC of Occupational and Environmental Medicine. 2nd edition. Bmj Publishing Group; 2003.

Sobel E, Davanipour Z, Sulkava R, Erkinjuntti T, Wikström J, Henderson VW, Guckwalter G, Bowman JD, Lee P-J. Occupations with exposure to electromagnetic fields: A possible risk factor for Alzheimer's disease. Am J Epidemiol 1995; 142:515-23.

Spengler JD. Indoor Air Quality Handbook. 1st edition. McGraw-Hill Professional; 2000.

Stankovic D et al. Medicina rada. Sarajevo: Udruzenje za medicinu rada SFRJ, 1978

Стикова Е, Колевска Л.Прирачник за правилна исхрана на населението во Република Македонија. Скопје: Републички завод за здравствена заштита; 2001.

Стикова Е, Мурати М, Пиперкоска Б.Хигиена. Скопје: Педагошки Факултет „Св. Климент Охридски“, 2003.

Stratospheric Ozone Depletion, Ozone and Health.WHO. Available from: http://www.who.int/globalchange/ozone_uv/en/ (Accessed: Aug. 11, 2005).

The deliberate use of biological and chemical agents to cause harm: public health response. WER Wkly Epidemiol Rec 2002; 77(4): 28-30. (<http://www.who.int/wer/pdf/2002/wer7704.pdf>)

The right to water. Health and Human Rights Publications series No 3. WHO; 2003.

Tulchinsky HT., Varavikova AE. The New Public Health. An Introduction for the 21st Century. USA: Academic Press, 2000

Updated U.S. Public Health service guidelines for the management of occupational exposures to HBV, HCV, and HIV and recommendations for post-exposure prophylaxis. MMWR 2001; 50(RR-11):1-52.

Vidakovic A et al. Medicina rada I. Beograd: KCS - Institut za medicinu rada i radiolesku zastitu "Dr Dragomir Karajovic": Udruzenje za medicinu rada Jugoslavije, 1996

Vidakovic A et al. Medicina rada II. Beograd: KCS - Institut za medicinu rada i radiolesku zastitu "Dr Dragomir Karajovic": Udruzenje za medicinu rada Jugoslavije, 1997

Wark K. et al. Air Pollution: Its Origin and Control. 3 edition. Prentice Hall; 1997.

Water for Health: Taking Charge. WHO. Available from: http://www.who.int/water_sanitation_health/wwdreport1.pdf (Accessed: Aug. 11, 2005).

WHO Regional Office for Europe. Good practice in Occupational health services: A contribution to Workplace Health, World Health Organization, 2002

World Health Organization. Development of Environment and Health Indicators for EU countries. European Centre for Environment and Health, Bonn, 2004

World Health Report 2002 – Reducing risks, Promoting Health Life. Geneva: WHO, 2002.

World Meteorological Organization. Weather, climate and health. Geneva, World Meteorological Organization, WMO No. 892, 1999

Yach D, Hawkes C, Gould LC, Hofman KJ. The Global Burden of Chronic Diseases: Overcoming Impediments to Prevention and Control. JAMA 2004; 291: 2616 - 2622.

Zagorac D, Bjegovic J. Svet rada, vol 2. Bograd: Eko centar, 2005

БЕБ СТРАНИ:

European Agency for Safety and Health at Work (www.europe.osha.eu.int)

European Association of Schools of Occupational Medicine (www.easom.org)

International Commission on Occupational Health (www.icoah.org)

International Labour Organization (www.ilo.org)

National Institute for Occupational Safety and Health (www.cdc.gov/niosh.html)

Occupational Safety and Health Administration (www.osha.gov)

World Health Organization (www.who.int)

www.mobbing.hr

CIP - Каталогизација во публикација
Народна и универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“,
Скопје

614 (038)

ЈАВНО здравство : толковник / уредници - автори Јованка Бислимовска
- Каракинска, Драган Ѓорѓев, Владимир Кендревски, Михаил Кочубовски
Неда Милевска - Костова, Каќа Поповска - Јовановска, Моме Спасовски,
Елисавета Стикова, Билјана Таушанова, Фимка Тозија. - Скопје : Медицински
Факултет, 2006. - 228 стр. ; 24 см

Индекс на англиски термини користени во толковникот.
Библиографија: стр 213-227

ISBN 9989-2188-9-7

1. Бислимовска - Каракинска, Јованка
а) Јавно здравство - Лексикони
COBISS.MK.ID